MADRAS UNIVERSITY SANSKRIT SERIES No. 21

General Editor:

Prof. V. RAGHAVAN, M.A., Ph. D.,

Head of the Department of Sanskrit,

UNIVERSITY OF MADRAS

MADRAS UNIVERSITY SANSKRIT SERIES No. 21

UNĀDIKOŚA

OF

MAHĀDEVA VEDĀNTIN

Edited

with the UṆĀDI SŪTRAS and full GLOSSARIAL INDEX

BY

K. KUNJUNNI RAJA,
M.A., Ph. D. (Madras), Ph. D. (London),
Senior Lecturer in Sanskrit, University of Madras

UNIVERSITY OF MADRAS

1956

मद्रपुरीय-विश्वविद्यालय-संस्कृतग्रन्थावलिः २१

॥ उणादिकोशः ॥

॥ वेदान्तिमहादेवविरचितः ॥

संपादकः

डाक्टर् कें. कुञ्जुण्णिराजः

मद्रपुरीयविश्वविद्यालयः

1956

CONTENTS

FOREWORD

In 1933 the late Dr. T. R. Chintamani, then Senior lecturer in Sanskrit in this Department, brought out his first publication relating to the Uṇādi Sūtras as part of a programme he had to present the Uṇādi Sūtras in their various recensions. With this object in view, he edited in the Madras University Sanskrit Series (No. 7) the following Uṇādi-works in the form of commentaries or lexicons.

1. Uṇādisūtravṛtti of Śvetavanavāsin (1933)
2. " of Nārāyaṇa (1933)
3. " Vṛttis of Durgasiṁha and Bhoja (1934)
4. The Auṇādikapadārṇava of Perusūri (1939)

These were issued as parts 1, 2, 6, and 4 of No. 7 of the Madras University Sanskrit Series according to a scheme of the Editor; but he was able neither to complete his editions of the texts nor to undertake the critical study of all the material pertaining to the Uṇādis.

When Dr. K. Kunjunni Raja, a former Research Student of the Department, joined the Department as the Senior Lecturer, it was considered fruitful to resume the work of the Department on the Uṇādis; however the material on the Uṇadis which Dr. Chintamani had collected could not be salvaged after his demise, except for the transcript of the Uṇādimaṇidīpikā of Rāmabhadramakhin and the Uṇādikośa of Vedānti Mahādeva. The former being incomplete, the latter work was taken up and in the following pages, Dr. Kunjunn Raja has presented an edition of it, collating it with two other manuscripts.

The Uṇādis form the most interesting of the four supplements attached to Pāṇini's work, and in respect of their origin, date, authorship, recensions and revisions, they offer one of the fruitful fields of investigation remaining to be undertaken. The Uṇādis represent attempts of the school of etymologists or Nairuktas and a school of grammarians (Vaiyākaraṇas) headed by Śākaṭāyana who believed

that every word should rather be derived somehow than not. As we see from Yāska, they also believed in the doctrine of multiple etymology, all this showing that here was a stock of remarkable lexical material whose significance, composition or origin was obscure or forgotten despite the conspicuous grammatical outlook and strong linguistic tradition evident in early Sanskrit literature. As they are, the Uṇādi Sūtras are current in both the Pāṇinian and the non-Pāṇinian systems and among those of the former school, which bear signs of organisation by Pāṇini, as well as revision and addition by post-Pāṇinian authors, there are two recensions in which they are preserved, one in which the Sūtras are arranged in ten chapters (Daśāpadi) [1] and another in five chapters (Pañcapādī); the former is less known but not less ancient. The differences in the recensions relate to the number, order and reading of Sūtras and also the derivations themselves in some cases.

Of the commentaries on Uṇādis so far published, the work of Śvetavanavāsin issued by this Department seems to be the best or at least as mportant as that of Ujjvaladatta; according to Sri Yudhiṣṭhira .Mīmāmsaka[2], these two commentators were probably almost of the same age. The metrical Uṇādi Kośa of Vedānti Mahādeva offered here is a useful link in the study of Uṇādi-literature, although we cannot say it is important by reason of antiquity or independent merit. Like the Auṇādikapadārṇava, an edition of whose incomplete text was issued by this Department, and the Uṇādinighaṇṭu of Veṅkaṭeśvara yet to be edited, the work of Mahādeva presents the Uṇādi-words with their meanings in the form of a lexicon; but its treatment is limited compared to the elaborate plan of the Auṇādikapadārṇava, which comprehends a critical examination of Sūtras, genuine and interpolated, clarification of knotty Sūtras, setting forth of variant readings in the Sūtras and the elucidation of the derivations where necessary.

Mahādeva's text offered here is, as the Editor has pointed out, useful in its own way in respect of determination of readings and meanings. Mahādeva's literary activity lay in the last quarter of the

---

1. Edited by Sri Yudhishthira Mimamsaka with Manikyadeva's Vrtti in the Princess of Wales Sarasvati Bhavana Texts Series, No. 81. A third manuscript of this work not used by the Editor is available in the Adyar Library, No. 38-H-7, Des. Cat. vol. VI, No. 383.

2. See *Ibid.*, Sanskrit Introduction, p. 15.

17th century and from the many parallel passages between his work and the Auṇādikapadārṇava of Peru Sūri, the present Editor observes to the effect that if Peru Sūri had influenced Mahādeva, we have some clue to the date of the former which was left as an open question by Dr. Chintamani and that Peru Sūri might have flourished between Ujjvaladatta and Mahādeva. It is doubtful, as the Editor himself says with due caution, if we could take the parallel passages as evidence of the mutual relation of these two writers, instead of supposing that they derived the material from the common sources of lexicons and grammatical works. What we may add here afresh relates to the personal history of Peru Sūri on which again the late editor of his Auṇādikapadārṇava gave but meagre and inconclusive information. Peru Sūri was no doubt an Āndhra. His house-name 'Śrīdhara' shows that he belonged to the same group of families to which the more celebrated Tanjore scholar and saint Śrīdhara Veṅkaṭeśa Ayyāvāl, author of Śāhendravilāsa[1] etc., belonged. The verses on Goddess Kāmākṣī found at the opening of the Auṇādikapadārṇava are not necessarily an indication of Peru Sūri being a native of Kāñcī; he might as well have been in Tanjore where the metal image of Kāmākṣī removed from Kāñcī has been enshrined. We know that besides the Uṇādi work, that has been published, Peru Sūri wrote in imitation of the Meghasandeśa, the poem Cakorasandeśa of which the Tanjore Library preserves a manuscript[2], and a play called Vasumaṅgalanāṭaka, manuscripts of which are found in the Madras Government Oriental Manuscripts Library[3] and the Adyar Library[4]. In the prologue to this play, Peru Sūri informs us that he wrote three other works, not otherwise known, the Rāmacandravijaya, the Bharatābhyudaya and the Veṅkaṭabhāṇa[5]. The details of pedigree given in the play confirm and add to those known from the Auṇādikapadārṇava: He belonged to the Śrīdhara-vaṁśa; both his parents, his mother from the Gautama gotra and father from the Kauśika, bore the same name Veṅkaṭa; his paternal grandfather bore the same

1. Edited by me with Introduction etc., for TMSSM. Library, Tanjore.

2. New Des. Cat. of the Tanjore Library, vol. VI, No.

3. D. No. 12659.

4. Ms. No. XXXIII-K-29 Des. Cat. vol. V. No. 1529.

5. श्रीरामचन्द्रविजयो भरताभ्युदयश्चकोरसन्देशः ।
वेङ्कटभाणश्चेति भ्रातृकुलं चास्य नाटकत्रयेति ॥

name Peru Sūri and his maternal grandfather was Aṇṇādhvarin.[1] The informative colophon in his Cakorasandeśa refers to his high attainments, particularly in grammar and the title 'Navīna Patañjali' that he earned thereby.[2] As the Vasumaṅgalanāṭaka was written for the festival of Goddess Mīnākṣī at Madura, the author should have been patronised at the Madura court also. From this background one would be disposed to take that the grammarian Vāsvdeva Dīkṣita praised by Peru Sūri in his Auṇādikapadārṇava as his guru is the author of the Bālamanoramā, patronised by the Tanjore Mahratta rulers Sahaji, Serfoji and Tulaja (A.D. 1684-1735).

In presenting the text of Mahādeva's Uṇādi Kośa, the Editor has included, for the sake of easy reference, the relevent Sūtras. He has provided a useful glossarial index of the words together with their meanings. The meanings of these words, as also of some other classes of words like the names of creepers, plants and trees, have had a kind of extension caused by confusion of the forms of these words, due to difficulties of the script and vagaries of scribes; with the result that non-existent vocables and meanings had come into being; Mahādeva's work also has its quota to contribute to this category, as the Editor has indicated.

It is hoped that the Editor would continue the Uṇādi-work that has been resumed and be in a position to deal critically with the entire Uṇādi-material, so that, on the lexicographical side, his work would make a useful contribution to the new Sanskrit Dictionary project.

I have great pleasure in ushering this his maiden publication in the Sanskrit Series of the Madras University.

University of Madras
3—2—1956

V. RAGHAVAN
Professor of Sanskrit

---

1. यस्य श्रीधरवंशजस्य जननी साध्वीमणिर्गौतमी
तातः कौशिकधूर्वहः तदुभयी श्रीवेङ्कटाख्योज्ज्वला ।
तस्य स्वाख्यपितामहस्य सुकवेरण्णाध्वरीन्द्राग्रणी-
दौहित्रस्य कृतिश्चिरं विजयतां श्रीपेरुसूरेरियम् ॥

2. इति श्री श्रीधरवंशशिखावतंसवैदुष्यसिंहासनाधीश्वरपदवाक्यप्रमाणकूलङ्कषसाहित्य-मर्यादाधुरन्धर-नवीनपतञ्जलिमहाबिरुदसम्पादित(?) पेरुसूरिविरचिते चकोरसन्देशे महाकाव्ये (?) पूर्वसन्देशः समाप्तः ।

LIST OF ABBREVIATIONS

A.	Adyar Library Manuscript
Amara.	Amarakośa
B.	Baroda Oriental Institute Manuscript
Daśapādī	Daśapādī Recension of Uṇādi Sūtras, (edited by Yudhiṣṭhira Mīmāṁsak).
Hemacandra	*Anekārthasaṅgraha* of Hemacandra
Mahendra	Mahendra's commentary on Hemacandra's *Anekārthasaṅgraha*
MW.	Monier-Williams, A Sanskrit English Dictionary
N.	Nārāyaṇabhaṭṭa, Commentary on the Uṇādi Sūtras
Peru (Perusūri).	Perusūri, *Auṇādikapadārṇava*
Sid.	*Siddhāntakaumudī*, Uṇādi section
Sv.	Śvetavanavāsin, Commentary on the Uṇādi Sūtras
T.	Tanjore Sarasvati Mahal Library Manuscript
Ujj.	Ujjvaladatta, Commentary on the Uṇādi Sūtras. (Calcutta Edition)
Viśva.	*Viśvaprakāśa*
Worterbuch.	St. Petersburg Sanskrit-German Dictionary

[See also page 121 for other abbreviations]

INTRODUCTION

MANUSCRIPTS

This critical edition of the *Uṇādikośa* of Mahādeva, now being published for the first time, is based on the following three manuscripts :—

A. Adyar Library manuscript, No. 39-E-6. It is a modern paper manuscript, neatly written in good Devanāgari script. 55 leaves. 8½×6½ inches. 14 lines in a page. It was transcribed from a manuscript available in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, having the No. 578/1899-1915, and was compared with the original by the late Dr. T. R. Chintamani. This is a fairly correct manuscript, and forms the main basis for the edition. There are several minor mistakes, due to confusion between *pa* and *ya*, lack of *Avagraha* etc.

B. Manuscript No. 12905 of the Baroda Oriental Institute. It is written in good Devanāgari script, and is dated Saṁvat 1865 (1809 A.D.). Paper manuscript containing 42 leaves, 9 lines per page. 19×4½ inches. It is full of mistakes and omits a few letters every now and then. Also there is confusion between certain letters. But it was very useful in verifying the readings of **A.** The manuscript puts the *Avagraha* at the proper places, and generally puts a fullstop at the end of the discussion on each word.

A. begins :—

श्री श्रीकृष्णाय नमः । उणादिकोशः । वेद न्तिमहादेवविरचितः । प्रथमपादः प्रारभ्यते ।

Colophon at the end—

इत्युणादिकोशे निजविनोदाभिधे वेदान्तिमहादेवविरचिते पञ्चमः पादः सम्पूर्णः ।

श्रीरस्तु ॥

B. begins :—

श्रीगणेशाय नमः ।

Colophon at the end—

इत्युणादिकोशे निजविनोदाभिधे वेदान्तिमहादेवविरचिते पञ्चमः पादः सम्पूर्णः ॥

संवत् 1865 शके 1730 श्रावणकृष्णनवम्यां तद्दिने पुस्तकं समाप्तम् । यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ ब्राह्मणमौतिगुजरगौडलेखकेन लिखितम् । शुभमस्तु । श्रीकाशीविश्वेश्वराय नमः । श्रीकालभैरवाय नमः ॥

T. Tanjore Sarasvati Mahal Library manuscript. Catalogue No. 5678. In the Descriptive Catalogue it is mentioned as an anonymous work, and the manuscript does not give the name of the author. It is a paper manuscript, 12×5½ inches, containing 19 leaves. 16 lines per page, written in good Devanāgari script. This manuscript belonged to one Raṅgaṇa Bhaṭṭagosvāmin. A paper transcript of it was got for use in the preparation of this edition. It is full of scribal errors, but was useful in verifying the correct readings of the text.

All these three manuscripts agree almost completely, and there are very few *Pāṭhabhedas*. One more manuscript is mentioned as existing in the Sarasvati Bhavan collection at Banaras, but that is in a fragmentary stage and could not be of any use. The original manuscript at the Bhandarkar Institute was not consulted, since the transcript at Adyar Library was found to be quite good. The various editions of the *Uṇādisūtras*, and lexicons like *Viśva, Medinī, Amarakośa* and Hemacandra's *Anekārtha-saṅgraha* have also been made use of in preparing the correct text.

AUTHOR AND HIS WORKS

The author of the *Uṇādikośa* is Mahādeva, variously called Mahādeva Vedāntin, Mahādeva Sarasvatī Vedāntin and Vedānti-Mahādeva. We know very little about him except that he was the pupil of Svayaṁprakāśa Sarasvatī, also called Svayaṁprakāśānanda Sarasvatī and Saccidānanda Sarasvatī.[1] Mahādeva seems to have been a *Saṁnyāsin*, for the colophon to a manuscript of

---

T. begins :—

श्रीगणेशाय नमः । श्रीलक्ष्मीनृसिंहाभ्यां नमः ।

Colophon at the end—

इति उणादिकोशः सम्पूर्णः ॥

वैकुण्ठ भट्टैर्लिखितोऽयं ग्रन्थः । शुभमस्तु ।

On the first page is written the following :—

श्रीः । उणादिकोशपुस्तकम् । श्रीः । हरहरमहादेव । 19 पत्रं । रङ्गणभट्टगोस्वामिनां पुस्तकम् ॥

1. In *Tattvacandrikā* (L. Mithra's *Report*. No. 2314) Mahadeva mentions his preceptor's name as Saccidānandasarasvati.

the *Tattvānusandhānavyākhyāna* refers to him as *Munivarya-cūḍāmaṇi*[1] Mahādeva himself says that he got the title Vedāntin from his preceptor.[2]

Besides the *Uṇādikośa*, Mahādeva is known to have written the following works also : —

1. *Amarakośaṭīkā*—called *Budhamanoharā* and also *Vidvan-manoharā* (For details see *New Catalogue Catalogorum*, p. 244a; L. Mitra, *Report* No. 846, and *Bombay University Descriptive Catalogue* No. 112).

2. *Tattvānusandhāna*—'a disquisition on existence and liberation from it introduced by an elucidation of the *Ādivākya* "Tat Tvam Asi." (See *India Office Catalogue* No. 2388ff.)

3. *Advaitakaustubha* or *Advaitacintākaustuba*, a commentary on his own *Tattvānusandhāna*. (See *New Catalogue Catalogorum*, p. 96b).

4. *Viṣṇusahasranāmaṭīkā*—composed in *Saṁvat* 1750 (1694 A. D.)[3] (See *Bombay University Descriptive Catalogue*, No. 1633; *Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Raghunath Temple Library*, Jammu by M. A. Stein, p. 197).

5. *Sāṅkhyasūtravṛttisāra*—Edited by R. Garbe from Calcutta in 1888 (*Bibliothica Indica Series*). F. E. Hall said[4] in his Preface to the *Sāṅkhyasāra* (p. 45) that "it is an abridgement of Aniruddha, but contains many original remarks by the epitomist."

---

1. *Bombay University Descriptive Catalogue*. No. 2097. See the Colophons:

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमत्स्वयंप्रकाशानन्दसरस्वतीमुनिवर्यचूडामणिविरचिते तत्वानुसन्धानव्याख्याने अद्वैतचिन्ताकौस्तुभे चतुर्थः परिच्छेदः समाप्तः ।

2. See Colophon to *Viṣṇu Sahasranāmaṭīkā* (*Bombay University Descriptive Catalogue* No. 1633).:—

श्रीमत्स्वयंप्रकाशाङ्घ्रिलब्धवेदान्तिसत्पदः । महादेवोऽकरोद्व्याख्यां विष्णुनामसहस्रगाम् ॥

3. 'खबाणमुनिभू (1750) माने वत्सरे श्रीमुखाभिधे । मार्गसिततृतीयायां नगरे ताप्यलङ्कृते ।'

At the end of the *Viśṇu Sahasranāmaṭīkā*. (*Bombay University Descrip·ive Catalogue* No. 1633).

4. See Introduction to *Sāṅkhyasūtravṛttisārā*, by R. Garbe.

Garbe has shown that Mahādeva is indebted not only to Aniruddha whom he mentions in the beginning of his work, *but also to Vijñānabhikṣu from whose Sāṅkhyapravacanabhāṣya he has copied several portions. At the end of the first chapter* Mahādeva himself says that his work is only a compilation of portions from other commentaries.[1]

6. *Tattvacandrikā*—a work on Advaita Vedānta (See L. Mitra's *Report*, No. 2314).

7. Commentary on *Rāmasahasranāmastotra* (Travancore University No. 7064.)

DATE OF MAHĀDEVA

R. Garbe tried[2] to fix the date of Mahādeva as about 1600 A. D. considering him to have lived between Vijñānabhikṣu whose *Bhāṣya* he has borrowed, and Varadarāja Bhaṭṭa who mentions a gloss on *Sāṅkhyabhāṣya* which might be that of Mahādeva. Since Varadarāja Bhaṭṭa wrote his *Laghukaumudī* in 1658 A. D., Garbe thought that Mahādeva must be earlier. But we have seen[3] that Mahādeva himself says at the end of the *Viṣṇusahasranāmaṭīkā* that it was composed in *Saṁvat* 1750, which is equivalent to 1694 A. D.; so he has to be assigned to the second half of the seventeenth century. Evidently the work mentioned by Varadarāja Bhaṭṭa cannot be that of Mahādeva. Vijñāna bhikṣu himself is generally placed by about the middle of the seventeenth century.[4]

THE UṆĀDIKOŚA

The *Uṇādikośa* is a homonymous lexicon in the form of metrical stanzas giving the meanings together with the genders of all the words derived with the suffixes ordained in the *Uṇādisūtras.*

1. अत्र मामकसन्दर्भे नास्ति कापि स्वतन्त्रता ।
   इति ज्ञापयितुं वृत्तिसार इत्यभिधा कृता ॥
   परवाक्यानि लिखता तेषामर्थो विभावितः ।
   कृता सन्दर्भशुद्धिश्चेत्येवं मे नाफलः श्रमः ॥
2. Introduction to *Sāṅkhyasūtravṛtisāra.*
3. See above.
4. *A History of Sanskrit Literature*, Keith, p. 489.

Mahādeva has given the title NIJAVINODA[1] to his work, perhaps to show that the work was written without any great effort, *just to while away his time. Mahādeva's work adopts the Pañcapādi* recension of the *Uṇādisūtras,* and to a great extent the author tries to follow the commentary by Ujjvaladatta. He takes the words in the same order as is given in the *Sūtras,* and the lexicon is divided into five chapters called *Pādas,* corresponding to the five *Pādas* of the *Uṇādisūtras.* He explains not only all the words directly sanctioned by the *Sūtras,* but also many of the additional words given in Ujjvaladatta's commentary.

It is not possible to say that Mahādeva is quite orginal. Of course no compiler of a Dictionary can legitimately claim originality in the words selected or in the meanings assigned to them. Originality can be shown only in the arrangement of the whole work. Mahādeva's work is almost a compilation of relevant passages from various authoritative lexicons like *Viśva* and *Medinī.* Quotations from the various lexicons given in Ujjvaladatta's commentary have also been incorporated wherever necessary. *Amarakośa* and Hemacandra's *Anekārthasaṅgraha* have also been made use of by the compiler. In some cases he changes the order of the words to suit his lines. Thus the work is more or less a compilation, but at the same time it is quite authoritative and dependable and can serve as a very useful supplement to the study of the *Uṇādisūtras.*

The text followed by Mahādeva is, as we have already seen, the *Pañcapādī* recension of the *Uṇādisūtras* with the commentary of Ujjvaladatta. In several instances where there are genuine *Pāṭhabhedas* Mahādeva gives both alternatives; but if the *Pāṭhabheda* is not genuine he takes only the correct reading. Thus Mahādeva's work helps in the reconstruction of the correct text of Ujjvaladatta' commentary.

---

1. See colophon to manuscripts A and B. Aufrect has referred to a manuscript of the work under this name. (Catalogues Catalogorum vol.,I)

A few of the most important instances where there are *Pāṭhabhedas* in the *Sūtras* are noted below :—

1. चर्षणि-धर्षणि—Ujj. takes the word *Dharṣaṇi* by the *sūtra, Kṛṣer ādeś ca dhaḥ* (II-205). The *Daśapādi* reading of the sūtra is *Kṛṣer ādeś ca caḥ* (1-4), according to which *Carṣaṇi* is the word formed. The *Tattvabodhinī* on *Siddhāntakaumudī* defends the word *Carṣaṇi* against that taken by Ujj. *Carṣaṇi* is a word well known in the *Rgveda,* and Sāyaṇa has explained it with the help of this Sūtra. Mahādeva explains both the words.

2. विथुर-विधुर—According to the reading of Sūtra I-40 adopted by Ujj. (*Vyatheḥ Samprasāraṇam* kic *ca*) *Vithura* is the word. Kṣīrasvāmin also takes this reading in his *Kṣīrataraṅgiṇī.* And Bhaṭṭoji defends it in his *Prauḍhamanoramā.* The *Daśapādi* reading of the Sūtra is *Vyatheḥ samprasāraṇam dhah kic ca* (VIII-22). Sāyaṇa, while explaining the passage in *Rgveda* I-87-1 has taken this reading and explained *Vithura* by saying *Bahulavacanād dhattvam na bhavati.* Mahādeva takes both the words.

3. स्तुषेय्य-स्तुवेय्य—Ujj. reads the Sūtra III-99 as *Stuvaḥ keyyaś chandasi* and derives the word *Stuveyya.* The *Daśapādī* reading is *Stuvaḥ kṣeyyaś chandasi* (VIII-4) which gives *Stuṣeyya,* a word which is found in the *Rgveda* also (X- 120-6). Sāyaṇa has explained the word *Stuṣeyya* with this Sūtra. By taking Ujj.'s reading of the Sūtra we get a word which is not known to exist anywhere, at the same time leaving out a genuine word un-explained. The *Daśapādī* reading is supported in the *Prauḍhamanoramā* also. Mahādeva gives both the alter-natives.

4. अप्न-अप्त—Ujj. has the reading *Āpaḥ karmākhyāyām hrasvas tuṭ ca vā* (IV-207) according to which *Apta* is the word formed. This is a word which is not known to exist either in the Veda or in classical literature. The Vedic word is *Apna* (*Rgveda* I-III-24, I-II3-20). This can be derived from the Sūtra if we take the reading given in *Daśapādī* : *Āpaḥ karmā-khyāyām hrasvas ca nuṭ ca vā* (IX-68). Sāyaṇa also explains that word with this Sūtra. Nārāyaṇa Bhaṭṭa and Śvetavanavāsin also take only *Apna.* The *Siddhāntakaumudī* reads the Sūtra

only as *Āpaḥ karmākhyāyām.* Mahādeva takes the correct word *Apna.* Perhaps *Apta* found in Ujj. is due to a corrupt reading.

5. **हृषु.**—Ujj.'s reading of Sūtra I-24 in the printed editions is *Pṛbhidi......dṛśibhyaḥ. Dṛśi* occurs again in Sūtra I-28 (*Arjidṛśi...*). According to *Daśapādī* reading the Sūtra is *Pṛbhidi ...hṛṣibhyaḥ* (I-108). Bhaṭṭoji omits *dṛśi* in this Sūtra. Ujj. also does not explain the word formed from that in his commentary. Both Nārāyaṇa Bhaṭṭa and Śvetavanavāsin derive *dṛśu* (=the sun) from this Sūtra. The Sutra '*Arjidṛśi...*' is to derive the word *Paśu*; so there is no repetion in adding *Dṛśi* in '*Pṛbhidi...*' also, as suggested by Max Muller. (Introduction to *Rig Veda* with Sāyanaś *Bhaṣya*) Mahādeva takes only *Hṛṣu* under I-24 thereby accepting the *Daśapādī* reading.

6. **च्युप - चुप्प.**—Ujj. explained the word *cyupa* by the Sūtra *cyuvaḥ kic ca* (III-24). The *Daśapādī* reading is *Cupeḥ kit* (VII-3) according to which *Cuppa* is the word formed. Śvetavanavāsin reads it as *Cyuvaḥ kit dīrghaś ca* and derives *cyūpa*; Nārāyaṇa Bhaṭṭa also follows him. Mahādeva takes *cyupa* and *Cuppa*, but not *Cyūpa.*

7. **कृपीट - कपीट.**—The normal form is *Kṛpīṭa* and is found in *Rgveda* (X-28-8). This word is derived by the Sūtra *Kṛtṛkṛpibhyaḥ kīṭan* (IV-184). The alternative form *Kapīṭa* given by Mahādeva is a non-existent word. The *Daśapādī* reading is *Kṛtṛkṛpikampibhyaḥ kīṭan* (V-3), which gives the additional word *Kampīṭa. Kapīṭa* in Mahādeva cannot be a scribal error, for Mahādeva takes it as a alternative of *Kṛpīṭa.* Mahādeva's authority for taking this form is not known. According to Ujj. even the word *Tirīṭa* formed by this Sūtra is a later addition, since *Nyāsa* has quoted this as *Kṛkṛpibhyam ca.*

8. **कृत्नु-कृणु ; हत्नु-हनु ; जिगत्नु-जिगनु**—By the Sūtras *Kuhanibhyām ktnuḥ, Gameḥ sanvac ca* (III-30, 31) according to the reading taken by Ujj. we get the forms *Kṛtnu, Hatnu* and *Jigatnu.* If we take the reading *Kuhanibhyām knuḥ* accepted by *Daśapādī* and also the *Vṛtti* by Śvetavanavāsin the words formed will be *Kṛṇu, Hanu* and *Jiganu.* Of these the former set has plenty of usages in the Vedas, whereas *Kṛṇu* and *Jiganu* have no well-known usage and *Hanu* has already been derived by another Sūtra (I-101)

Hence Ujj.'s reading seems to be the correect one here. Anyhow Mahādeva has given all the forms.

Sometimes doubt arises as to the exact meaning of a word since different lexicons give different readings for the term representing the meaning of the word. Evidently the alternate forms would have sprung up as a result of scribal errors, but since in many cases we do not get any clear usage to find out the correct meaning, it is not possible to decide the correct reading from the alternatives. A few such instances met with in the study of the *Uṇādikośa* are discussed below:—

1. अलति—गीतमातृका or गृहमातृका.—Ujj. takes the former, but all the manuscripts of the *Uṇādikośa* give the latter meaning. Since no usage is known, it is not possible to determine which is the correct reading. MW. says that it is a kind of song.

2. अमति.—Mahādeva gives the meanings 'Time' and 'The Moon' following *Medinī* and others. In *Viśva* we have *Amatiḥ kālacandrayoḥ*. Hemacandra takes *Kāla* and *Caṇḍa* as its meanings, perhaps taking the *Viśva* reading as *Kālacaṇḍayoḥ*. And Mahendra explains it as 'The god of death' and 'fierce' (*Kāle Yame puṁsi, caṇḍe vācyaliṅgaḥ*'). No usage is known in any of these senses. In the Vedas the word is frequently used in the sense of 'Lustre' and also as an adjective in the sense of 'Poor'.

3. कचप—शाकपत्र or शाकपात्र—A leafy vegitable or a vessel for vegitables. The manuscripts give the former reading. MW. has noted both the readings.

4. कणीची—पल्लवी or वल्लवी.—Tree or Cowherdess. *Worterbuch* gives the first meaning. But our manuscripts take the second reading.

5. कीर्ति—प्रसाद or प्रासाद.—Following *Medinī* our manuscripts give *Prasāda*. But Hemacandra has given *Prāsāda* as its meaning. From a study of the epigraphical material available Dr. B. Ch. Chabra has shown that the latter is the correct meaning. (Dr. Siddesvara Varma Presentation Volume.)

6. खण्ड—मणिभेद or मणिदोष.—The latter meaning is given by Hemacandra and *Medinī*, and seems to be preferable to the manuscripts-reading *Maṇibheda*. Perusūri has, however, given *Maṇibheda* itself as its meaning.

7. खर्जूः—काष्ठभेद or कीटभेद.—The first is the reading in the manuscript A. That is a mistake. Hemacandra, *Medinī* and others have taken the latter reading, and this is supported by the readings in manuscripts B and T.

8. खर्जूर—फल or खल.—The first is the correct reading. *Khala* given in *Medinī* (also *MW*) is a mistake. See *Maṅkha-kośa*: *Kharjūram phalarūpyayoḥ* and Hemacandra: *Kharjūram rūpyaphalayoḥ Kharjūrah kīṭavṛkṣayoḥ*. (This same line is given by Mahādeva). Mahendra's commentary says:— *Phale phalaviśeṣe—Jarasā jarjarasyāpi kharjūḥ kharjūrabhakṣaṇe.*

9. गुहिल—धन or वन.—The latter is the correct reading accepted by Ujj. and Mahādeva. *Dhanam* in *Worterbuch* must be a mistake.

10. जीर्वि—पशु or पर्शु.—(animal or axe). The manuscripts of *Uṇādikośa* give *Paśu* as the meaning. But *Siddhāntakaumudī* gives *Parśu* instead of *Paśu*. Ujj. supports Mahādeva's reading. *MW* and *Worterbuch* give both the alternatives without deciding which is the correct one. Since no usage is known it is not possible to choose the correct reading from the alternatives.

11. नीवर—वास्तव्य or वास्तव.—All the manuscripts of Mahādeva's work give the meaning as *Vāstava*. And Perusūri supports this reading. But Hemacandra gives it as *Vāstavya* (an inhabitant) and Mahendra's commentary says *Vāstavye vācyaliṅgaḥ*. Here *Vastavya* must be the correct reading. Hence Mahādeva's text has been corrected accordingly.

12. तूर्णि—मन or मान.—The manuscripts of *Uṇādikośa* give *Māna* as the meaning; but Ujj.'s *Manaḥ* seems to be the correct sense of the word. The meaning *Mala* attributed to it in *Śabdakalpadruma* must also be a corruption of *Manaḥ*.

13. पुष्कर—रागभेद or रोगभेद.—Here Hemacandra makes it clear that *Rogabheda* is the correct meaning:—*Puṣkaram dvīpatīrthāhi-khagarogauṣadhāntare.* So the manuscript reading *Rāga* has been corrected to *Roga*.

14. प्राकषिक—मायानर्तक or रामाया नर्तक.—Ujj. takes the latter meaning—'a dancer employed by a woman.' Nārāyaṇa Bhaṭṭa and Śvetavanavāsin give *Nartaka* as the meaning of the word. It is not possible to choose between the two alternatives, since no clear usage is known.

15. फल्क—विशोधिताङ्क or विसारिताङ्क—The former is given by Ujj. and the latter is quoted in *Śabdakalpadruma*. Even the exact significance of the two terms is not clear. Mahādeva follows Ujj. and gives *Viśodhitāṅka*.

16. मयट—प्रसाद or प्रासाद.—Mahādeva reads *Prasāda*. Since *Hārāvali* gives its meaning as *Tṛṇayuktaharmya, Prāsāda* seems to be the correct form.

17. रश्मि - पक्ष or पक्ष्मन्.—Mahādeva gives the former meaning, following *Medinī*, but *Śabdakalpadruma*, and Wilson give the latter meaning. Earlier lexicons do not give either of the meanings to the word.

18. वृष्णि - पाण्डवचन्द्रयो: or पाषण्डचण्डयो: Mahādeva takes the latter reading.

In many cases the meanings given by Mahādeva are not quite clear and can be understood only by comparing them with the meanings given in other lexicons. The commentary on Hemacandra's *Anekārthasaṅgraha* has been of great help in this connection. A few instances may be cited :—

Kūpa—Mṛṇmāna (Mṛṇmāne kācapātre—Commentary)

Giri—Giriyaka (Giriyako girigudaḥ kāṣṭhādimayam krīḍanakam.)

Cīra—Gostana (Gostano hārabhedaḥ)

Nemi—Kūpatrika (Kūpasyopari rajvādibandhanārtham nyastam dāru.)

Akṣa—Vyavahāra (Āyavyayādinyāya)

Sita—Avasita (Atra avena sitaśabdasyaivārtho dyotyate)

But even this commentary cannot be followed blindly, since in some cases it is not quite accurate. The meaning of the word *Karaṇḍa* is given in Hemacandra as *Kāraṇḍava* and *Dalāḍhaka.* Here the commentary says :—*Kāraṇḍavadalāḍhakau pakṣiṇau.* But really *Dalāḍhaka* is the name of a plant. Again for the word *Bhadrā* the meaning *Kāraṇāntara* given is explained in the com-

mentary as *Nṛttaviṣayo vinyāsāntara.* This is not correct. The word *Bhadrā* is another name for the astrological *Karaṇa* called *Viṣṭi* (The *Karaṇas* are Vava, vālava etc.). So *Karaṇāntara* was given as one of its meanings (in the sense of *Viṣṭi*). Now *Karaṇa* is a term used not only in astrology, but also in other fields like dancing. So some lexicographer, not knowing that *Karaṇāntara* referred to as the meaning of *Bhadrā* is *Viṣṭi,* gave *Viṣṭi* and *Karaṇāntara* as two different meanings for *Bhadrā*. This is what we find in Hemacandra. The commentator who has to explain the two terms took *Karaṇāntara* as referring to some pose in dancing. Here is an instance of two synonyms being mistaken for two different things and being included among the homonyms of a word.

There are a few instances where Mahādeva has omitted, perhaps due to oversight, the most important and well-known meanings of words. For the word *Hari* he gives seventeen different meanings but forgets to incluse Viṣṇu among them ! So also he does not give the meaning 'vulture' to *Gṛdhra,* 'crab' to *Karkaṭa* and 'worm' to *Krimi.* And while explaining the word *Stūpa* he forgets the Buddhist Stūpas. (Perhaps the reading *caitanye* is a corruption for *caitye nā.*)

When the same word is derived twice by two different *Sūtras* in the *Uṇādi,* Mahādeva sometimes explains the meanings in both the cases, thus repeating himself, as in the oase of the word *Kaṭaka,* or omits it in the second case as in the word *Varti.*

In a few cases he has omitted the explanation of the word Thus *Dalmi, Yoṣit* and *Rudra* are not taken at all in this lexicon even though they form genuine words formed by the *Uṇādisūtras. Ghuraṇa* is also omitted; perhaps he did not consider the *Sūtra* '*Hanter Ghur ca*' as genuine. In one or two cases Mahādeva follows the *Daśapādī* recension of the *Uṇādisūtras;* thus he explains the word *Ghara* which is not found in the *Pañcapādī* text.

Mahādeva does not care much for metre. In some cases we get half of an Āryā verse. In verse 539 there is no Sandhi made. The beginning of a line with the particle *tu* (in verse 516) is not quite happy. In verse 657 the manuscript

reading *Prasrava* has to be corrected to the normal *Prasrāva (cf.* Pāṇini III-3-27) though it will affect the smoothness of the metre. In verse 434 the general rule *Tvantāthādi na pūrvabhāk* followed by all lexicons is violated.

One serious mistake that is found in Mahādeva is in giving the meaning of the word *Mās*. Ujjvaladatta has quoted the line from *Utpalinīkośa*.

मा: शब्दो मासि चन्द्रे च सम्मतो बहुदृश्वनाम् ।

Perhaps Mahādeva read it as *Bahudṛśvani*, and so the word *Mās* was given an additional meaning of *Bahudṛśvan*. This is an instance of new meanings coming to be attached to words due to scribal error.

Fortunately such inaccuracies are very rare in Mahādeva's work and do not affect the great usefulness of the *Kośa* as a valuable guide for the study of the *Uṇādisūtras*. In this connection we have to remember that perfection is not easy in the field of lexicography. Due to scribal errors caused by the similarity of certain letters and certain sounds we often get different readings, and it is very difficult to decide the correct one from the corrupt. This is especially the case with rare words for which we may not have any clear usage at all. Such lapses are not unknown even in standard lexicons. According to Kṣīrasvāmin even the famous *Amarakośa* is not without its mistakes; he finds fault with Amarasiṁha for not properly understanding the text of Dhanvantari's medical lexicon in the following cases :—Reading *Bālapatra* as *Bālaputra* in Dhanvantari's *Nighaṇṭu*, Amara gave *Bālatanaya* as a synonym of *Khadira*[1] Amara confuses between *Dantī* and *Dravantī* while giving the meaning of *Upacitra*.[2] Reading *Padmavarṇa* as *Padmaparṇa* he

---

1. बालपत्रो यवास: खदिरश्चेति द्व्यर्थेषु धन्वन्तरिपाठमदृष्ट्वा बालपुत्रभ्रान्त्या ग्रन्थकृद्बालतनयमाह । P. 93. Poona Oriental Series, No. 43.

2. द्व्यर्थे उपचित्रा दन्ती पृश्निपर्णी चेति । अत्र दन्त्यां द्रवन्तीभ्रान्त्या ग्रन्थकृदुपचित्रामाह । P. 103.

erroneously gave *Padmapatra* as a synonym of *Puṣkaramūla.* Amara took wrongly *Śītalavātaka* as two words, when really it is a single word.[2]

Perusūri says[3] in his *Auṇādikapadārṇava* that Ujjvaladatta has gone wrong in giving the meanings *Vyāpta* and *Saṅkula* to the word *Akta* (under *Uṇādi* III-89) and that he has wrongly quoted from *Viśva* due to the confusion between *Akta* and *Vyasta* owing to some scribal error.

Keśava in his *Nānārthārṇava Saṃkṣepa*[4] says that the meanings *Śastra* and *Ayas* were given by Yādava as homonyms of *Pāraśava* due to his ignorance that *Śastra* was used in the sense of *Ayas* and that both the words actually stood for the same object.

In an interesting article on *Gāloḍitam*[5] Rao Bahadur S. K. Padmanabha Sastri has discussed a large number of *Pāṭhabhedas* in *Amarakośa* and shown how they are mainly due to scribal errors owing to similarity of scripts and similarity of sounds.

---

1. पुष्करमूले त्रीणि नामानि । पद्मपत्रमिति ग्रन्थकृद् भ्रान्तः । पद्मवर्णेति लिपिभ्रान्त्या पद्मपर्णमिति बुद्धवान् । यदाह मूलं पुष्करमूलं च पौष्करं पुष्कराह्वयम् । काश्मीरं पुष्करजटा धीरं तत्पद्मवर्णकम् । (धन्वन्तरि) P. 117.

2. शीतलवातक इत्येका संज्ञा । यद्धन्वन्तरिः शणपर्णी शीतलवातक इत्याह । P. 119.

3. व्यस्तशब्दोचितावर्थौ अक्तस्य व्याप्तसङ्कुले ।
जगावुज्ज्वलदत्तस्तु विश्वकोशलिपिभ्रमात् ॥

P. 147, *Auṇādikapadārṇava.* Madras University Series.

4. शस्त्र इत्यभिधेयोक्तिर्दृष्टा पारशवध्वनेः ।
पूर्वशास्त्रेषु शस्त्रे च तत्रायोर्थो विवक्षितः ॥
अनालोच्यैव कथितं यादवैरिदमीदृशम् ।
अयोर्थमुक्त्वा भूयोऽपि ह्यर्थमज्ञतया पृथक् ॥

Trivandrum Sanskrit Series, No. 31. p. 58.

5. Journal of Oriental Research, Madras, Vol. XII, 1938, pp. 80—85.

UṆĀDIKOŚAS

A few other *Uṇādikośas* are also known: (1) The *Lakṣmīnivāsābhidhāna* of Śivarāma, son of Kṛṣṇarāma, belonging to the eighteenth century was printed in the *Saṭkośasaṅgraha* from Benares in 1873. (2) The *Uṇādikośa* of Rāmaśarman was published in the *Pandit* (Volume III) and has been used in the *Śabdakalpadruma.* (3) The *Uṇādinighaṇṭu*[1] of Venkaṭeśvara, pupil of Rāmabhadradīkṣita was composed at the instance of king Shahaji of Tanjore (1684-1712). The *Uṇādināmamālā* of Śubhaśīla belonging to the latter half of the fifteenth century is a Jaina work and follows the work of Hemacandra.

MAHĀDEVA AND PERUSŪRI

There are many points of similarity between the *Uṇādikośa* of Mahādeva and the *Auṇādikapadārṇava* of Perusūri (published in the Madras University Sanskrit Series itself). Many lines are found common in these two works; more than ten percent of the lines in the *Uṇādikośa* could be found in the work of Perusūri also. But that in itself need not necessarily mean that one of the authors is indebted to the other, for a large number of such common lines can be traced to well-known lexicons[1] like *Viśvaprakāśa* and *Medinī.* But from a close comparison of the two works, it seems that Mahādeva has been influenced by Perusūri's work. Discussing the word *sita*, Perusūri says :—

सितमवसिते च बद्धे धवले त्रिषु शर्करायां स्त्री ।
बाहुलकाद्धतमुदके दीप्तोञ्छशिलाचितेषु सत्येऽपि ॥ (III - 276)

Mahādeva takes the first line of this verse, but does not care even to complete the āryā metre. Here at least it seems to be a clear case of borrowing on the part of Mahādeva.[2]

---

1. Madras Govt. Oriental M.S.S. Library, R. 4732; Tanjore S.M. Library Catalogue vol. 9, p. 3748.

2. I have not been able to trace this line to any of the well-known lexicons.

The problem of the date of Perusūri has been left open by the late Dr. T. R. Chintamani, the editor of *Auṇādikapadārṇava.*[1] If Perusūri has influenced Mahādeva, he must have flourished earlier than the second half of the 17th century; and Perusūri's preceptor Vāsudevāddhvarin cannot be the author of the *Bālamanoramā* commentary on *Siddhāntakaumudī*. Perusūrin must be placed between Ujjvaladatta and Mahādeva.

UṆĀDISŪTRAS

The manuscripts of the *Uṇādikośa* do not contain the *Uṇādisūtras.* I have incorporated the Sūtras at the proper places so as to facilitate easy reference. In selecting the readings I have made use of the *Uṇādisūtas* in the various recensions; but my attempt has been only to give the text of the Sūtras followed by Mahādeva, and not to give a critical edition of the Sūtras also. It agrees very closely with the text followed by Ujjvaladatta; as I have mentioned before, Mahādeva takes all the words sanctioned by the Sūtras directly, and also those given by Ujjvaladatta in his commentary.

I have also given a full Glossarial Index of the words dealt with in the *Uṇādikośa,* giving their derivation according to the *Uṇādisūtras* (or the Commentary by Ujjvaladatta in certain cases) and the meanings assigned to them by Mahādeva.

The importance of Mahādeva's work lies in the fact that it is reliable and authoritative, coming as it does from a great scholar, well-versed in the various branches of literature, with a large number of standard works to his credit. It is hoped that the present work will be of great help to the students of Sanskrit language and literature and will be a valuable guide in the study of the *Uṇādisūtras.*

It is difficult to express adequately my great indebtedness to Dr. V. Raghavan, Head of the Sanskrit Department of the Madras University for all the encouragement, advice and help he

---

1. See the Introduction to the work for details.

has given me in editing this work. I have had the advantage of his valuable suggestions at all stages in the preparation of this edition. I am grateful to the University of Madras for including this work in their Sanskrit Series. My thanks are also due to the authorities of the Adyar Library, Madras, the Oriental Institute Baroda, and the Sarasvati Mahal Library, Tanjore for helping me with the necessary manuscripts.

K. KUNJUNNI RAJA

॥ श्रीः ॥

निजविनोदाभिधः

॥ उणादिकोशः ॥

॥ वेदान्तिमहादेवविरचितः ॥

॥ प्रथमः पादः ॥

कृवापा[1]जिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् ॥ १—१ ॥

विश्वकर्मणि ना कारुस्त्रिषु कारकशिल्पिनोः ।
वायुर्वाते, गुदे पायू, रक्षके जायुरौषधे ॥ १ ॥

स्यात् पित्तशब्दयोर्मायुः, स्वादू रुच्येऽथ सज्जने ।
साधुर्द्वौ त्रिषु शैघ्र्ये स्याद्, आशु तद्वति च त्रिषु ॥ २ ॥

ना श्रीहौ पाटले, हालुर्दन्ते, राहुर्विधुन्तुदे ।
वस्त्रसायां स्त्रियां स्नायुः, काकुः स्त्री विकृतौ ध्वनेः ॥ ३ ॥

वासुर्हरौ,

छन्दसीणः ॥ १—२ ॥

अथायुर्नायुषि,

दृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञुण् ॥ १—३ ॥

काष्ठे तु दारु वा ।
सानुः शृङ्गे बुधे मार्गे वात्यायां वल्लभे धने[2] ॥ ४ ॥

पार्वते समभूभागेऽस्त्रियां, जानूरुपर्वणि ।
शोभने त्रिषु चारु स्यात्, प्रियोक्तौ चाटुरस्त्रियाम् ॥ ५ ॥

---

1. कृपावा Sv. & N.
2. पल्लवे वने in *Viśva*.

किञ्जरयोः श्रिणः ॥ १—४ ॥

किंशारुर्ना सस्यशूके विशिखे कङ्कपक्षिणि ।
गर्भाशये जरायुर्ना,

तो रश्च लः ॥ १—५ ॥

काकुदे[1] तालु, चालु तु ॥ ६ ॥

भक्ष्यद्रव्ये स्त्रियां शाकभिद्घटयोः, अथ भास्करे ।
भालुः, मालुः पत्रलता,[2] शालु द्रव्यं कषाययुक्[3] ॥ ७ ॥

कृके वचः कश्च ॥ १—६ ॥

कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे ।

भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः ॥ १—७ ॥

भरुः स्वर्णे हरे भर्तृस्वामिनोः पुंस्यथो मरुः ॥ ८ ॥

पर्वते धन्वनि, शयुतरू अजगरे द्रुमे ।
चरुर्भाण्डे च हव्यान्ने,त्सरुः खड्गादिमुष्टिवाक् ॥ ९ ॥

तनुः काये त्वचि स्त्री स्यात् लिप्वल्पे विरले कृशे ।
धनुः पुमान् प्रियालद्रौ राशिभेदे शरासने ॥ १० ॥

मयुर्मृगे किन्नरे च, मद्गुः पानीयकाकिका ।
पक्षी जलचरो, गण्डुर्गण्डूः स्यादुपधानके ॥ ११

अणश्च ॥ १—८ ॥

लेशोऽणुः,

कटिवटिभ्यां च ॥ १—९ ॥[4]

कटुरोहिण्यां लताराजिकयोः कटुः ।
स्त्रियां क्लीबमकार्ये स्यात् पुंलिङ्गो रसमात्रके ॥ १२ ॥

---

1. काकुदं A.
2. पत्रताले T
3. कुपूयवाक् T.
4. omitted in Sid., Śv. & N

त्रिषु तद्वत्सुगन्ध्योश्च मत्सरेऽपि खरेऽपि च ।
वट्टर्द्विजसुते,[1]

धान्ये नित् ॥ १—१० ॥

अणुस्तु व्रीहिभेदे पुमान् भवेत् ॥ १३

शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च ॥ १—१० ॥

शरुः कोपे शरे वज्रे, स्वरुर्वज्रे निशाकरे ।
व्याधौ स्नेहु,रथो रङ्गे सीसे त्रप्वसवो नरि ॥ १४ ॥

प्राणे, वसु धने तोये मणावग्निहृदांशुषु ।
योक्त्रे देवे पुंसि हनुः कपोलावयवे द्वयोः ॥ १५ ॥

हनुर्हट्टविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदेऽस्त्रियाम् ।
क्लेदुः शशाङ्के, बन्धुस्तु बन्धूकभ्रातृबान्धवे ॥ १६ ॥

मनुर्मन्त्रे चादिराजे, बिन्दुरल्पे कणेप्यपाम् ।

स्यन्देः संप्रसारणं धश्च ॥ १—१२ ॥

देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम् ॥ १७ ॥

उन्देरिच्चादेः ॥ १—१३ ॥

इन्दुश्चन्द्रे,

इषेः किश्च ॥ १—१४ ॥

इषुर्बाणे द्वयोः

स्कन्देः सलोपश्च ॥ १—१५ ॥

कन्दुस्तु वा पुमान् ।

स्वेदन्यां च सुखस्थाने

सृजेरसुम् च ॥ १—१६ ॥

रज्जुर्वेण्यां गुणे स्त्रियाम् ॥ १८ ॥

---

1. द्विजे सुते B.

कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च ॥ १—१७ ॥

तर्कुर्यन्त्रविशेषेऽस्त्री

नावञ्चेः ॥ १—१८ ॥

पुंसि न्यङ्कुर्मुनौ मृगे ॥

फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च ॥ १—१९ ॥

नदीविशेषे स्त्री फल्गुरसारे त्वभिधेयवत् ॥ १९ ॥

पटुः समर्थे, वल्मीके नाकुः, मधु तु न स्त्रियाम् ।
मद्ये पुष्परसे क्षौद्रे चैत्रे दैत्यान्तरे पुमान् ॥ २० ॥

लाक्षायां जतु

वलेर्गुक् च ॥ १—२० ॥

हृद्ये तु वल्गु स्याद्

शः कित्सन्वच्च ॥ १— २१ ॥

बालके शिशुः ।

यो द्वे च ॥ १—२२ ॥

ययुरश्वेऽश्वमेधीये

कुर्भ्रश्च ॥ १— २३ ॥

बभ्रुर्मुन्यन्तरे हरौ ॥ २१ ॥

वैश्वानरे शूलपाणौ विशाले नकुले पुमान् ॥

पिङ्गले त्वन्यवत्, चक्रुः कारके, पालके पपुः ।
जघ्नुर्हन्तरि ना दैत्ये

पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्यः[1] ॥ १— २४ ॥

पुरुः प्राज्येऽभिधेयवत् ।

पुंसि स्याद्देवलोके च नृपभेदपरागयोः ॥ २३ ॥

---

1. हृशिभ्य Ujj. *Sid.* omits हृषि

गिदुर्वज्रे, विदुर्विष्णावब्जे[1] कर्पूररक्षसोः ।
गृधुः कामे, धृषुर्दक्षे, हृषुः सूर्याग्निराहुषु ॥ २४ ॥

शनौ

कृग्रोरुच्च ॥ १—२५ ॥

कुरुर्नृपे भक्ते पुमान् पुंभूम्नि नीवृति ।

गुरुस्तातबृहस्पत्योः

अपदुःसुषु स्थः ॥ १—२६ ॥

अपष्ठुः पुंसि बालके[2] ॥ २५ ॥

वामे तु स्यादन्यलिङ्गो, दुष्ठुः स्याद् दुर्विनीतके ।
अहृद्ये त्वव्ययं, सुष्ठु हृद्ये

रपेरिच्चोपधायाः ॥ १—२७ ॥

वैरिणि ना रिपुः ॥ २६ ॥

अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुग्धुग्दीर्घहकाराश्च ॥ १—२८ ॥

अवक्रे स्यादृजुर्ना तु गवादौ पशुरव्ययम् ।
दृश्यर्थे सम्यगर्थे च, कन्तुः सुन्दरकामयोः ॥ २७ ॥

अन्धुः कूपे पुंसि पांसुः पांशुश्च रजसि द्वयोः ।
बाहुर्भुजे

प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च ॥ १—२९ ॥

पृथुः पुंसि नृपभिद्याशुशुक्षणौ ॥ २८ ॥

त्रिषु तूरौ कृष्णजीरे त्वक्पत्र्यां, कोमले मृदुः ।
भृगुः शुक्रे प्रपाते च जमदग्नौ पिनाकिनि ॥ २९ ॥

---

1. वज्रे A.
2. सिंहबालके T.

लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च ॥ १—३० ॥

लघुरगुरौ च मनोज्ञे निस्सारे वाच्यवत् क्लीबम् ।
शीघ्रे कृष्णागुरुणि च पृक्कानामौषधौ तु स्त्री ॥ ३० ॥

रघुर्नृपान्तरे, भूम्नि बहुः स्यादभिधेयवत् ।

विपुले च[1]

ऊर्णोतेर्णुलोपश्च ॥ १—३१ ॥

पुमानूरुः स्याज्जङ्घोपरि पर्वणि ॥ ३१ ॥

महति ह्रस्वश्च ॥ १—३२ ॥

महत्युर्वन्यवत्

श्लिषेः कश्च ॥ १—३३ ॥

भृत्य उद्यते ज्योतिषि श्लिकुः ।

आङ्परयोः खनिशॄभ्यां डिच्च ॥ १—३४ ॥

वराहे मूषके चाखुः, पर्शुष्टङ्ककुठारयोः ॥ ३२ ॥

परशुश्च

हरिमितयोर्द्रुवः ॥ १—३५ ॥

हरिद्रुस्तु वृक्षदारुहरिद्रयोः ।

मितद्रुरब्धौ[2]

शते च ॥ १—३६ ॥

गङ्गायां शितद्र्वां च शतद्रुवाक् ॥ ३३ ॥

द्रुर्द्रुमे द्रुमशाखायां

खरु शङ्कु पीयु नीलङ्गु लिगु ॥ १—३७ ॥

दर्पे दन्ते सरे हरे ।
हये पुंसि क्रूरमूर्खश्वेतेष्वितरवत् खरुः ॥ ३४ ॥

---

1. विपुलेऽपि T. 2. रब्धौ A.

स्त्री पतिंवरकन्यायां, शङ्कुर्ना कीलशल्वयोः[1] ।
पापे स्थाणौ गरे भेदे सङ्ख्यापादपयादसाम्[2] ॥ ३५ ॥

पीयुः काले रवौ घूके वायसस्वर्णयोरपि ।
क्रिमौ नीलङ्गुनीलाङ्गूभम्भरालीप्रसूनयोः ॥ ३६ ॥

शृगाले च, लिगुमूर्खे लिगु चित्ते नपुंसकम् ।
पङ्गु स्यादङ्गहीने च त्रिषु हिङ्गु तु रामठे ॥ ३७ ॥

मृगय्वादयश्च ॥ १—३८ ॥

मृगयुः पुंसि गोमायौ व्याधे च परमेष्ठिनि ।
देवयुर्धार्मिके लोकयात्राभिज्ञे तु मित्रयुः ॥ ३८ ॥

पीलुर्गजे द्रुमे काण्डे परमाणुप्रसूनयोः ।
पाण्डुर्वर्णे व्यासपुत्रे, मृकण्डुर्ऋषिभिद्यपि ॥ ३९ ॥

पलाण्डुर्निन्दिते कन्दे, निघण्टुर्नामसङ्ग्रहे ।
डमरुर्वाद्यभेदे स्याद्वाच्यवन्मञ्जु शोभने ॥ ४० ॥

मन्दिवाशि[3]मथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् ॥ १— ३९ ॥

मन्दुरा वाजिशालायां, गर्दभे वाशुरो भवेत् ।
वाशुरा वाशितारात्र्योः, मथुरा नगरीभिदि ॥ ४१ ॥

दक्षे तु चतुरो वृक्षे स्यन्दने चङ्कुरोऽङ्कुरः ।
रुधिरे लोम्नि पानीयेऽगिनवोद्भिदि

व्यथेः सम्प्रसारणं किच्च[4] ॥ १—४० ॥

रक्षसि ॥ ४२ ॥

चोरे च विथुरोऽनम्रौ विधुरो

---

1. शाल्ययोः B & T
2. यादशां A.
3. वाशि Sv.
4. धः किच्च Daśapādi ; N & Sv.

मकुरदर्दुरौ[1] ॥ १—४१ ॥

बकुले पुनः ।
कुलालदण्ड आदर्शे मकुरो मुकुरस्तथा ॥ ४३ ॥[2]

दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः ।
दर्दुरा चण्डिकायां स्यात्, ग्रामजाले च दर्दुरम् ॥ ४४ ॥

मद्गुरादयश्च ॥ १—४२ ॥

मद्गुरो मत्स्यभेदे स्यात् कर्बुरं हेम्नि वारिणि[3] ।
रक्षोघयोर्ना स्त्री कृष्णवृन्तायां शबलेऽन्यवत् ॥ ४५ ॥

स्यादुन्नतानते नम्रे सुन्दरे बन्धुरं त्रिषु ।
वागुरा मृगबन्धन्यामातुरो रोगवत्यथ ॥ ४६ ॥

केशे चले च चिकुरः, कुक्कुरः कुकुरः शुनि ।

असेरुरन् ॥ १—४३ ॥

स्यादासुरोऽसुरो दैत्ये

मसेश्च ॥ १—४४ ॥

मसुरा पण्ययोषिति ॥ ४७ ॥

व्रीहिभेदे द्वयोः

शावशेरासौ ॥ १—४५ ॥

ताते दम्पत्योः श्वशुरो

अविमह्योष्टिषच्॥ १—४६ ॥

अविषः ।
समुद्रे राज्ञि नद्यां स्त्री, स्यात् पूज्ये महिषः पशौ ॥ ४८ ॥

---

1 मुकुरदर्दुरौ Sid. N. reads मकुरदर्दुरौ and adds—
अकारं मुकुरस्यादौ उकारं दर्दुरस्य च ।
बभाण पाणिनिस्तौ तु व्यत्ययेनाह भोजराट् ॥

2. T. omits this line (43 b)

3. हेमवारिणि T.

महिषी राजपत्न्यां च

अमेर्दीर्घश्च ॥ १—४७ ॥

अस्त्र्यामिषं भोग्यमांसयोः ।

रुहेर्वृद्धिश्च ॥१ —४८ ॥

रौहिषो मृगभेदे ना, तृणभेदे नपुंसकम् ॥ ४९ ॥

तवेर्णिद्वा ॥ १—४९ ॥

तविषः शोभनाकारे भेलेऽब्धिव्यवसाययोः ।
स्वर्गे च तविषी देवकन्यानद्योः क्षितौ बले ॥ ५० ॥

ताविषः काञ्चनेऽपीन्द्रकन्यायामपि ताविषी ।

नञि व्यथेः ॥ १—५० ॥

सूर्ये समुद्रेऽव्यथिषो धरारात्र्योऽस्तु स[1] स्त्रियाम् ॥ ५१ ॥

किलेर्बुक् च ॥ १—५१ ॥

पापरोगापराधेषु किल्बिषं स्यात्

इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धि-शुषिभ्यः किरच् ॥ १—५२ ॥

अथेषिरः ।
आहारेऽग्नौ च, मदिरा मद्येऽथो कामिमेघयोः ॥ ५२ ॥

मुदिरः, खिदिरश्चन्द्रे, छिदिरोऽसिकुठारयोः ।
अग्नौ रज्जौ च, भिदिरं वज्रे, स्यान्मन्दिरं पुरि ॥ ५३ ॥

अगारे च समुद्रे ना, चन्दिरश्चन्द्रहस्तिनोः ।
तमोक्षिरोगौ तिमिरो, मिहिरः सूर्यबुद्धयोः ॥ ५४ ॥

मुहिरः कामुके काम्ये कन्दर्पेऽसभ्यमूर्खयोः ।
वदान्ये मुचिरः, चारौ रुचिरं, रुधिरः कुजे ॥ ५५ ॥

---

1 वा स्त्रियाम् T

अस्रकुङ्कुमयोः क्लीबे, बधिरः श्रोत्रवर्जिते ।
बिले वंश्यादिवाद्ये च शुषिरं नरि मूषके ॥ ५६ ॥

नल्योषधावस्त्रियां तच्छुष्के रन्ध्रान्विते त्रिषु ।

अशेर्णित् ॥ १—५३ ॥

आशिरो वीतिहोत्रे स्याद्राक्षसे भास्करे पुमान् ॥ ५७ ॥

अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः ॥ १—५४ ॥

अजिरं प्राङ्गणे काये विषये दर्दुरेऽनिले ।
शिशिरो ना हिमे न स्त्री त्वृतुभेदे जडे त्रिषु ॥ ५८ ॥

श्लथेऽचले[1] प्रभूते च शिथिलं स्थिरवाक् स्फिरम् ।
स्थविरो वृद्धभिक्ष्वोः स्यात्, ना चन्द्रे दन्तधावने ॥ ५९ ॥

खदिरः शाकभेदे स्त्री, शिबिरं कटकाशये ।[2]

सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ॥ १—५५ ॥

सलिलं वारि, कलिलं मिश्रे च गहने त्रिषु ॥ ६० ॥

वातेऽनिलो, महेला च महिला फलिनीस्त्रियोः ।
भडिलः सेवके शूरे, भण्डिलो दूतभण्डयोः[3] ॥ ६१ ॥

कल्याणे चर्षिभेदे तु शण्डिलः, पिण्डिलः पुनः ।
सङ्घाते गणके वक्रे मुखरे तुण्डिलः, पिके ॥ ६२ ॥

कोकिलो, भविलो भव्ये, कुटिलः क्रूरकर्मणि ।

कमेः पश्च ॥ १—५६ ॥

कपिला रेणुकायां च शिंशपागोविशेषयोः ॥ ६३ ॥

---

1 श्लथे ज्वले A
2 कनकाशये B & T
3 मण्डयोः A

पुण्डरीककरिण्यां स्त्री वर्णभेदे त्रिलिङ्गकम् ।
नानले वासुदेवे च मुनिभेदे च कुक्कुरे ॥ ६४ ॥

गुपादिभ्यः कित् ॥ १—५७ ॥

गुपिलो राज्ञि, तिजिलः[1] सुधांशौ, गुहिलं वने ।
देविलो धार्मिके, वायौ शुषिलः, पूजिलः सुरे ॥ ६५ ॥

मिथिलादयश्च ॥ १—५८ ॥

मिथिला नगरीभेदे, पथिलः पथि यातरि ।
ओषधी तकिला, वेल्लतायां[2] गतिला भवेत् ॥ ६६ ॥

नदीभेदे चण्डिला स्यात्

पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ॥ १—५९ ॥

पतेरो गन्तृपक्षिणोः ।
कठेरः कृच्छ्रजीवी स्यात्, कुठेरः पर्णभोक्तरि ॥ ६७ ॥

मेघे[3] गडेरो, गुडके गुडेरोऽथ दशेरवाक् ।
हिंस्रे,

कुम्बेर्नलोपश्च ॥ १—६० ॥

कुबेरो यक्षाणां पत्यौ

शदेस्त च ॥ १—६१ ॥

वैरी शतेरवाक् ॥ ६८ ॥

मूलेरादयः ॥ १—६२ ॥

मूलेरो राजघटयो, रक्षके तु गुधेरवाक् ।
मुहेरो बालिशो स्यात् तु गुहेरो लोहघातके ॥ ६९ ॥

---

1 विजितः B   2 तत्र लतायां T
3 मधे T

कबेरोतच् पश्च ॥ १—६३ ॥

कपोतः पक्षिमात्रे स्यात् पारावतमयूरयोः ।

भातेर्डवतुप्[1] ॥ १—६४ ॥

सम्बोध्यप्राणिनि भवान्

कठिचकिभ्यामोरन् ॥ १—६५ ॥

कठोरः कठिनेऽपि च ॥ ७० ॥

पूर्णे, चकोरो विहगभेदे

किशोरादयश्च ॥ १—६६ ॥

अथाश्वस्य शावके ।
तैलपर्ण्यां युवावस्थे किशोरोऽपि दिवाकरे ॥ ७१ ॥

साधौ सहोरो

कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच्[2] ॥ १—६७ ॥

वदनैकदेशे तु कपोलवाक् ।
स्यातां गडोलगण्डोलौ[3] गुडके पिटकेऽन्त्यजे ॥ ७२ ॥

कण्डोलोऽथ कटोलः स्यात् कटावपि कलिङ्गके ।
पटोलं वस्त्रभेदे नौषधौ ज्योत्स्यां तु योषिति ॥ ७३ ॥

कल्लोलः पुंसि हर्षे स्यात् महत्सूर्मिषु वारिणः ।

मीनातेरूरन् ॥ १—६८ ॥

शिखावले मयूरः स्यात्

स्यन्देः सम्प्रसारणं च ॥ १—६९ ॥

सिन्दूरं रक्तचूर्णके ॥ ७४ ॥

---

1 डवतुः Sid. Sv. omits the Sūtra
2 कोलच् Sid ; ओलक् Sv. & N ; ओलः Daśapādi (8-105)
3 सहोरो....गण्डोलौ is repeated in B

सिन्दूरी रोचनारक्तवल्लिकाधातकीषु च ।
सिन्दूरस्तरुभेदे ना

सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् ॥ १—७० ॥

सेतुर्नालौ कुमारके ॥ ७५ ॥

तन्तुः सूत्रेऽथ पथिके गन्तुर्दध्यप्सु मस्तु च ।
सक्तुर्यवविकारेऽस्त्री, मार्जारे त्वोतुः, इन्द्रिये ॥ ७६ ॥

शब्दयोनिमहाभूततद्गुणेषु रसादिषु ।
मनःशिलादौ श्लेष्मादौ धातुर्ना गैरिकेऽस्थि च ॥ ७७ ॥

शृगाले वञ्चके क्रोष्टा

पः किच्च ॥ १—७१ ॥

पीतुर्वह्नौ दिवाकरे ।

अर्तेश्च तुः ॥ १—७२ ॥

आर्तवे भासि च पुमानृतुर्वर्षादिषट्सु च ॥ ७८ ॥

कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च ॥ १—७३ ॥

कन्दर्पचित्तयोः[1] कन्तुर्मनुष्ये तु प्रजापतौ ।
मन्तुर्ज्ञानागसोः पुंसि, जन्तुर्जीवेऽथ रोषणे[2] ॥ ७९ ॥

त्रिषु गातुः पिके भृङ्गे गन्धर्वे गायने च ना ।
भातुर्ना किरणे सूर्ये, यातुरध्वगकालयोः ॥ ८० ॥

नपुंसकं राक्षसे स्यात्, हेतुर्ना कारणे मतः ।

चायः किः ॥ १—७४ ॥

केतुर्ना रुक्पताकारिग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणि ॥ ८१ ॥

---

1 चित्रयोः A   2 शोषणे T

आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ १—७५ ॥

अप्सुः शरीरे लषिते

वसेस्तुन् ॥ १—७६ ॥

वस्त्वर्थे

अगारे णिच्च ॥ १— ७७ ॥

वास्तुरस्त्रियाम् ।

गृहभूमौ

कृञः क्रतुः ॥ १—७८ ॥

क्रतुर्यज्ञे मुनौ सङ्कल्पे

एधिवह्योश्चतुः ॥ १—७९ ॥

एधतुः ॥ ८२ ॥

पुरुषे, वहतुस्तु स्यात् पथिके वृषभे पुमान् ।

जीवेरातुः ॥ १—८० ॥

जीवातुरस्त्रियां भक्ते जीविते जीवनौषधे ॥ ८३ ॥

आतृकन्वृद्धिश्च ॥ १—८१ ॥

जैवातृकोऽब्जे वैद्ये च कर्षकायुष्मतोः त्रिषु ।

कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥ १—८२ ॥

कर्षूः पुमान् करीषाग्नौ स्त्रियां कुल्याल्पखातयोः ॥ ८४ ॥

चमूः सैन्ये, तनूर्देहे, धनूः शस्त्रेऽथ विद्युति ।
रुद्रे स्वर्गे विधौ वैद्ये सर्जूः, खर्जूस्तु पामनि ॥ ८५ ॥

खर्जूर्यां कीटभेदे[1] स्त्री

मृजेर्गुणश्च ॥ १—८३ ॥

मर्जूः शुद्धौ च धावके ।

---

1 काष्ठभेदे A

खडेर्डुङ्वा ॥ १—८४ ॥[1]

खड्डूः खड्डूश्च मृतकशय्या, नष्टेन्दुमा कुहूः ॥ ८६ ॥

वहेर्धश्च ॥ १—८५ ॥

वधूः स्नुषा नवोढा स्त्री भार्यापृक्काङ्गनासु च ।

कषेश्छश्च १—८६ ॥

कच्छूः पामनि

णित् कसिपद्यर्तेः ॥ १—८७ ॥

कासूस्तु[2] बुद्धौ विकलवाग्रुजोः ॥ ८७ ॥

शक्तौ, चरणधारण्यां पादूरारूस्तु[3] पिङ्गले ।

अणौ डश्च ॥ १—८८ ॥

आडूर्जलप्लवद्रव्ये

नञि लम्बेर्नलोपश्च ॥ १—८९ ॥

अलाबूस्तुम्ब्यां स्त्रियां पुनः ॥ ८८ ॥

के श्र एरङ् चास्य ॥ १—९० ॥

कशेरूस्तृणकन्दे पुंक्लीबयोः स्यात् कशेरु च ।

तौ दुट् च[4] **॥ १—९१ ॥**

हस्ते दारुणि तर्दूः स्यात्

दरिद्रातेर्यालोपश्च ॥ १—९२ ॥

दर्द्रूः स्यात् कुष्ठभिद्यपि ॥ ८९ ॥

---

1 खडेश्च Sv. & N. Ujj. says—इदं सूत्रं न सम्मतं सर्वत्र ।
2 पामनिका कासुः B
3 आरूश्च T
4 दुक् च Ujj. & Sv

दद्रुर्दर्दूश्च दर्दुश्च स्त्रियां

नृतिशृध्योः कूः ॥ १—९३ ॥

स्यान्नर्तके नृतूः ।

शृधूर्गुदे

ऋतेरम् च ॥ १—९४ ॥

देवनद्यां रतूः स्यात् सत्यवाचि च ॥ ९०

अन्दूदृन्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः[1] ॥ १—९५ ॥

अन्दूः स्त्रियां स्यान्निगडे बुद्धौ भूषणभिद्यपि ।
दृम्भूर्दृन्भूश्च कथके सन्दर्भस्य च कारके ॥ ९१ ॥

तरौ सर्पे कपौ दृन्फूर्जम्बूर्जम्बुस्तरोर्भिदि ।
श्लेष्मातके कफेलूः स्यात्, कर्कन्धूर्बदरीतरौ ॥ ९२ ॥

द्विरूढायां तु दिधिषूर्दृम्फूर्भुजगभिद्यपि ।
कम्बूः परद्रव्यहरे

मृग्रोरुतिः ॥ १—९६ ॥

श्वसने मरुतो मरुत् ॥

[मारुतश्च गरुत्पक्षे गरुत्मान् मतुपीष्यते][2] ॥ ९३ ॥

ग्रो मुट् च[3] ॥ १—९७ ॥

गर्मुत् स्त्री स्वर्णलतयोस्तृणभेदे

हृषेरुलच् १—९८ ॥

अथ हर्षुलः ।

मृगकामुकयोश्चारौ चटुलं

---

1 ....दृन्फू....जम्बूकम्बूकफेलू Ujj.
2 This line is omitted in A
3 गर्मुद् च Sv.

हसृरुहियुषिभ्य इतिः ॥ १—९९ ॥

न स्त्रियां तृणे ॥ ९४ ॥

हरिद्दिशि स्त्रियां पुंसि हयवर्णविशेषयोः ।

सरिन्नद्यां, लताभेदे मृग्यां रोहित् स्त्रियां, नरि ॥ ९५ ॥

अर्के

ताडेर्णिलुक् च[1] **॥ १—१०० ॥**

तडिद्विद्युति स्यात्

शमेर्ढः ॥ १—१०१ ॥

शण्ढः स्यात् पुंसि गोपतौ ।

आकृष्टाण्डे वर्षवरे तृतीयप्रकृतावपि ॥ ९६ ॥

कमेरठः ॥ १—१०२ ॥

कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसके ।

जरठः कठिने पाण्डौ जीर्णे स्यात् कर्कशेऽन्यवत् ॥ ९७ ॥

प्रशान्तौ शमठो

रमेर्वृद्धिश्च ॥ १—१०३ ॥

हिङ्गुद्रव्ये स्याद्रामठं

शमेः खः ॥ १—१०४ ॥

निधेः ।

भेदे नखे ललाटास्थि शङ्खः कम्बौ तु न स्त्रियाम् ॥ ९८ ॥

कणेष्ठः ॥ १—१०५ ॥

कण्ठो गले सन्निधाने ध्वनौ मदनपादपे ।

कलस्तृपश्च ॥ १—१०६ ॥

लतायां तृपला, स्यात्तु तृफला च फलत्रिके ॥ ९९ ॥

---

1. ताटेर्णिलुक् Sv. & N. S. says—चौरादिकः तट आघात इति टान्तोऽयं वृत्तावुक्तः ।

शपेर्बश्च ॥ १—१०७ ॥

व्यामिश्रवर्णे शबलोऽर्जुने तु स्याद् बृहन्नला ।

वृषादिभ्यश्चित् ॥ १—१०८ ॥

वृषलस्तुरगे शूद्रे, पललं पङ्कमांसयोः ॥ १०० ॥

तिलचूर्णे राक्षसे नाथोदारावक्रयोस्त्रिषु ।
सरलः पूतिकाष्ठे ना, तरलो हारमध्यगे ॥ १०१ ॥

चलेऽथ कम्बलो नागराजे प्रावारसास्नयोः ।
कृमावप्युत्तरासङ्गे सलिले तु नपुंसकम् ॥ १०२ ॥

मुसलं स्यादयोग्रे च पुंनपुंसकयोः स्त्रियाम् ।
तालमूल्यामाखुपर्णीगृहगोधिकयोरपि ॥ १०३ ॥

मुषलं मुसलं चैवं, लाङ्गलं कुसुमान्तरे ।
ताले हले गेहकाष्ठे लाङ्गली जलपिप्पली[1] ॥ १०४ ॥

कुट्मलः कुड्मलः[2] क्लीबे नरके मुकुले पुमान् ।
अधर्मे कश्मलं स्यात्तु कोमलं मृदुले जले ॥ १०५ ॥

कोसलः कोशलो देशभेदे, सम्बलशम्बलौ ।
कुले मार्गव्ययद्रव्ये मत्सरे चास्त्रियामुभौ ॥ १०६ ॥

कदलाकदलौ पृश्न्यां कदलीकदलौ पुनः ।
रम्भावृक्षेऽथ कदली पताकामृगभेदयोः ॥ १०७ ॥

कदला डिम्बिकायां च कदलं कदलीफले ।
ना रुद्रे नागभेदे च चण्डांशोः पारिपार्श्वके ॥ १०८ ॥

निधिभेदे कपावग्नौ पिङ्गलः कपिलेऽन्यवत् ।
स्त्रियां वेश्याविशेषे च करिण्यां कुमुदस्य च ॥ १०९ ॥

पर्यासौ सुकृते क्षेमे कुशलं शिक्षिते त्रिषु ।

---

1. लाङ्गकाङ्गजपिप्पली A. लाङ्गला गजपिप्पली T
2. कुट्मलं कुड्मलं T

धवलो ना वृषश्रेष्ठेऽन्यवत् शुक्ले च सुन्दरे ॥ ११० ॥

गवि स्त्री कमलं ताम्रे सलिले व्योम्नि भेषजे ।
'सरोजे मृगभेदे ना स्त्री तु लक्ष्मीवरस्त्रियोः ॥ १११ ॥

मण्डलं परिधौ कोठे[1] देशे द्वादशराजके ।
क्लीबेऽथ निवहे बिम्बे त्रिषु पुंसि तु कुक्कुरे ॥ ११२ ॥

कुण्डलं कर्णभूषायां पाशेऽपि वलयेऽपि च ।
छदिर्द्दग्रोगतिलकपिटकेषु परिच्छदे ॥ ११३ ॥

पटलं पुंसि नो वृन्दे छलं स्खलितशाठ्ययोः ।
मर्द्दलो वाद्यभेदे स्याद्देवाजीवे तु देवलः ॥ ११४ ॥

पेशलः सुन्दरे स्निग्धे, केवलस्त्वसहायके ।
ग्रासे स्यात् कवलो बुद्धदेवतायां[2] तु जम्भलः ॥ ११५ ॥

मृजेष्टिलोपश्च ॥ १—१०९ ॥

मलोऽस्त्रियां पापविष्टाकिट्टेषु कृपणेऽन्यवत् ।

चुपेरच्चोपधायाः ॥ १—११० ॥

चपलः पारदे मीने चोरके प्रस्तरान्तरे ॥ ११६ ॥

चपला कमलाविद्युत्पुंश्चलीपिप्पलीषु च ।
नपुंसकस्तु शीघ्रे स्यात् वाच्यवत्तरले चले ॥ ११७ ॥

शकिशम्योर्नित् ॥ १—१११ ॥

शकलं त्वचि खण्डे स्यात् रागवस्तुनि वल्कले ।
शमलं पापशकृतोः

छो गुक् ह्रस्वश्च ॥ १—११२ ॥

छगलश्छागलश्च ना ॥ ११८ ॥

छागे क्लीबे नीलवस्त्रे छगली वृद्धदारके ।

अमन्तात् डः ॥ १—११३ ॥

---

1 कोटे A ; कोशे T ; कीटे B   2 वृद्धदेवतायां A, B & T

दण्डोऽस्त्री लगुडे सैन्यसूर्यपार्श्वगयोः पुमान् ॥ ११९ ॥

रण्डा मूषिकपर्ण्यां च विधवायां च योषिति ।
खण्डोऽस्त्री शकले, नेक्षुविकारमणिभेदयोः ॥ १२० ॥

क्लीबस्तु कश्मले, वण्डो दुश्चर्मछिन्नहस्तयोः ।
वण्डा तु पांसुलायां स्त्री त्रिषु हस्तादिवर्जिते ॥ १२१ ॥

मण्डः पञ्चाङ्गुले[1] शाकभेदे क्लीबं तु मस्तुनि ।
पञ्चादिसङ्घे षण्डोऽस्त्री शण्डश्च नरि गोपतौ ॥ १२२ ॥

अण्डमस्त्री मुष्कपेश्योर्गण्डः स्यात् पुंसि खड्गिनि ।
ग्रहयोगप्रभेदे च वीथ्यङ्गे पिटकेऽपि च ॥ १२३ ॥

चिह्नवीरकपोलेषु बुद्बुदे हर्षभूषयोः ।
चण्डो ना तिन्त्रिणीवृक्षे[2] यमकिङ्करदैत्ययोः ॥ १२४ ॥

चण्डी कात्यायनीदेव्यां हिंस्राकोपनयोषितोः ।
चण्डा धनहरीशङ्खपुष्प्योस्त्रिष्वतिकोपने ॥ १२५ ॥

तीव्रेऽपि, पण्डः शण्ढे स्त्री बुद्धौ, फण्डस्तु गन्तरि ।

क्वादिभ्यः[3] कित् ॥ १—११४ ॥

कुण्डमग्न्यालये मानभेदे[4] देवजलाशये ॥ १२६ ॥

कुण्डी कमण्डलौ जारात्पतिवत्नीसुते पुमान् ।
पिठरे तु न ना, काण्डमस्त्री दण्डेषुवारिषु ॥ १२७ ॥

कुत्सितेऽवसरे वर्गे वृक्षभेदे रहस्यपि ।
नाडीवृन्दे तरुस्कन्धे[5] स्तम्बे, गुण्डस्त्वलौ भवेत् ॥ १२८ ॥

गुडः स्यात् गोलके हस्तिसन्नाहेक्षुविकारयोः ।
गुडा स्नुह्यां च कथिता[6] गुडिकायां च योषिति ॥ १२९ ॥

---

1. मण्डपं चाङ्गले A.
2. तिनिशींवृक्षे B.
3. कुणादिभ्यः Sv.
4. ध्यानभेदे T.
5. तरोः स्कन्धे T.
6. गदिता T.

स्थाचतिमृजेरालञ्वालञालीयचः ॥ १—११५ ॥

स्थालं भाजनभेदेऽपि स्थाली स्यात् पाटलोखयोः[1] ।
चात्वालो यज्ञकुण्डे स्याद्दर्भेऽथो कायशोधने[2] ॥ १३० ॥

बिडाले वरवर्णे च मार्जालीयः स्मृतो बुधैः ।

पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ १—११६ ॥

पातालं नागलोके स्याद्विवरे बडबानले ॥ १३१ ॥

चाण्डालो नीचजातौ स्यात्

तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ॥ १—११७ ॥

तापिञ्छे वारुणद्रुमे ।
तमालस्तिलके खङ्गे, विशालो नृपवृक्षयोः ॥ १३२ ॥

भेदे स्त्री त्विन्द्रवारुण्यामुज्जयिन्यां, विशेष्यवत् ।
पृथुलेऽथ बिडालः स्यान्नेत्रपिण्डाखुवैरिणोः ॥ १३३ ॥

मृणालं नलदे क्लीबं पुंनपुंसकयोर्बिसे ।
कुलालः ककुभे कुम्भकारे, स्त्री त्वञ्जनान्तरे ॥ १३४ ॥

कपालोऽस्त्री शिरोस्थ्नि स्याद्घटादेः शकले व्रजे ।
पलालं तृणभेदे स्यात् , पञ्चालो जनदेशयोः ॥ १३५ ॥

पञ्चाली पुत्रिकागीत्योः शालो नरि झषे, स्त्रियाम् ।
स्यात्तरुस्कन्धशाखायां गृहगेहैकदेशयोः ॥ १३६ ॥

पतेरङ्गच् पक्षिणि ॥ १—११८ ॥

पतङ्गः शलभे शालिभेदे पक्षिसूर्ययोः ।
क्लीबं सूते

तरत्यादिभ्यश्च ॥ १—११९ ॥

तरङ्गोऽश्वाद्युत्फाले वस्त्रभङ्ग्योः[3] ॥ १३७ ॥

---

1. पादलेखयोः T.
2. कामशोधने A.
3. वस्त्रभृङ्गयोः T.

लवङ्गं देवकुसुमे

विडादिभ्यः कित् ॥ १—१२० ॥

विडङ्गो नागरे त्रिषु ।

कृमिघ्नेऽस्त्री, मृदङ्गस्तु भवेत् पटहघोषयोः ॥ १३८ ॥

मृगे कुरङ्गः

सुवृञोर्वृद्धिश्च ॥ १—१२१ ॥

सारङ्गो हरिणे चातके गजे ।

शबले त्रिषु, खङ्गादिमुष्टौ वारङ्ग एव च ॥ १३९ ॥

यमजे प्राणिनि विटे नागरङ्गद्रुमे रसे ।

पिप्पल्याश्चापि नारङ्गो

गन् गम्यद्योः ॥ १—१२२ ॥

गङ्गा शम्भुशिरोजले ॥ १४० ॥

भवेदङ्गः पुरोडाशो चाङ्ग सम्बोधनेऽव्ययम् ।

अङ्गं गात्रे प्रतीकोपाययोः पुंभूम्नि नीवृति ॥ १४१ ॥

क्लीबैकत्वे त्वप्रधाने त्रिष्वङ्गवति चान्तिके ।

छापूखडिभ्यः कित् ॥ १—१२३ ॥

छागोऽजे, क्रमुके वृन्दे पूगः, खड्गस्तु गण्डके ॥ १४२ ॥

तच्छृङ्गे बुद्धभेदेऽसौ,[1] षिड्गस्तरलचेतसि ।

भृञः कित्, नुट् च ॥ १—१२४ ॥

भृङ्गो मधुव्रते भृङ्गराजे धूम्याटषिड्गयोः ॥ १४३ ॥

स्याद्गुडत्वचि तत्[2] क्लीबे

भृणातेर्ह्रस्वश्च ॥ १—१२५ ॥

अथ शृङ्गः कूर्चशीर्षके ।

---

1. भेदेऽपि T. 2. तु. T.

स्त्री विषायां स्वर्णमीनभेदयोः ऋषभौषधौ ॥ १४४ ॥

क्लीबे प्रभुत्वे शिखरे चिह्ने क्रीडाम्बुयन्त्रके ।

विषाणोत्कर्षयोः

गण् शकुनौ ॥ १—१२६

शार्ङ्गः शारङ्गश्चापि पक्षिणि ॥ १४५ ॥

मुदिग्रोर्गग्गौ ॥ १—१२७ ॥

मुद्गः सस्ये, मुनौ गर्गः

अण्डन् कृसृभृवृञः ॥ १—१२८ ॥

करण्डः पुष्पभाजने ।

असौ कारण्डवे चापि मधुकोशे दलाढके ॥ १४६ ॥

सरण्डः सरटे धूर्ते विहगे भूषणान्तरे ।

भरण्डं[1] स्वामिनि भवेद्वरण्डो मुखरोगके ॥ १४७ ॥

समूहे चान्तरावेदौ, तरण्डो जलतारके ।

बडिशीसूत्रबन्धेन युक्ते काष्ठादिकेऽपि सः ॥ १४८ ॥

हीने पितृभ्यां छेमण्डः, शयण्डः शयितर्यपि ।

शृदृभसोऽदिः ॥ १—१२९ ॥

शरदृत्वन्तरे स्त्र्यब्दे, दरदूभीभृग्वगेषु च ॥ १४९ ॥

भास्वरे जघने योनौ भसत्, पर्षच्च संसदि ।

दृणातेः षुक् ह्रस्वश्च ॥ १—१३० ॥

दृषन्निष्पेषणशिलापट्टप्रस्तरयोः स्त्रियाम् ॥ १५० ॥

त्यजितनियजिभ्यो डित् ॥ १—१३१ ॥

त्यत्तत्परोक्षेऽनुद्देश्ये यद्

एतेस्तुट् च ॥ १—१३२ ॥

---

1. भरण्डः T. B.

एतदपरोक्षके ।

सर्तेररटिः ॥ १—१३३ ॥

सरट् स्यात्सरटे वाते मेघे च मधुनस्तथा ॥ १५१ ॥

मक्षिकायां

लङ्घेर्नलोपश्च ॥ १—१३४ ॥

लघड्वायौ

पारेरजिः ॥ १—१३५ ॥

पारक् स्वर्णे

प्रथः कित्सम्प्रसारणं च ॥ १—१३६ ॥

अव्ययं पृथक् ।

भिन्ने

भियः षुक् ह्रस्वश्च ॥ १—१३७ ॥

अथ स्याद्भिषग्वैद्ये

युष्यसिभ्यां मदिक् ॥ १—१३८ ॥

त्वं सम्बोध्ये, प्रतीच्यहम् ॥ १५२ ॥

अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् ॥ १—१३९ ॥

अर्मश्चक्षूरुजि, स्तोमः सङ्घे, सोमोऽत्रिनेत्रजे ।
वानरे च कुबेरे च पितृदेवे समीरणे ॥ १५३ ॥

वसुप्रभेदे कर्पूरे नीरे सोमलतौषधौ ।
होमो हुतौ, गतौ सर्मो, धर्मोऽस्त्र्याचारपुण्ययोः ॥ १५४ ॥

नयेऽहिंसोपनिषदोः स्वभावोपमयोः क्रतौ ।
ना यमे सोमपे चापे, क्षेमं तु कुशले भवेत् ॥ १५५ ॥

क्षौममट्टे दुकूलेऽस्त्री क्षौमं वल्कलजांशुके ।
शणजेऽतसिजे, भामः क्रोधचण्डांशुदीप्तिषु ॥ १५६ ॥

यामस्तु पुंसि प्रहरे संयमेऽपि च कीर्तितः ।
वामं धने पुंसि हरे कामदेवे पयोधरे ॥ १५७ ॥

वल्गुप्रतीपसव्येषु त्रिषु नार्यां स्त्रियामथ ।
वामी शृगालीवडवारासभीकरभीषु च ॥ १५८ ॥

पद्मोऽस्त्री पद्मके व्यूहे निधिसङ्ख्यान्तरेऽम्बुजे ।
ना नागे, रोगराजे स्याद्यक्ष्मो, नेमोऽर्धगर्तयोः ॥ १५९ ॥

प्राकारे कैतवे कीलेऽवधौ

जहातेः सन्वदालोपश्च ॥ १—१४० ॥

जिह्मं नपुंसकम् ।
तगराभिधवृक्षे स्यात्, जिह्मः कुटिलमन्दयोः ॥ १६० ॥

अवतेष्टिलोपश्च ॥ १—१४१ ॥

ओं प्रश्नेऽङ्गीकृतौ रोषे परमात्मन्युपक्रमे ।

ग्रसेरा च ॥ १—१४२ ॥

ग्रामः स्वरे संवसथे वृन्दे शब्दादिपूर्वकः ॥ १६१ ॥

संपूर्वः संयुगे च

अविसिविसिशुषिभ्यः कित् ॥ १—१४३ ॥

ऊमं नगरं तर्पके तु ना[1] ।
स्यूमो रश्मौ सूत्रतन्तौ, सिमः कृत्स्नेऽथ तेजसि ॥ १६२ ॥

बले शुष्मं रवावग्नौ समीरेऽपि च पुंसि सः ।

इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ॥ १—१४४ ॥

कामे वसन्त ईष्मेष्मौ, युध्मो धनुषि संयुगे ॥ १६३ ॥

शरे योद्धरि चेध्मस्तु समित्सङ्घेऽथ पावके ।
यजमाने दर्शनीये स्याद्दस्मोऽपि च तस्करे ॥ १६४ ॥

---

1. च ना B.

श्यामो वटे प्रयागस्य वारिदे वृद्धदारके ।
पिके च कृष्णहरितोः पुंसि स्यात्तद्वति त्रिषु ॥ १६५ ॥

मरिचे सिन्धुलवणे क्लीबं स्त्री शारिवौषधौ ।
अप्रसूताङ्गनायां च प्रियङ्गावपि गुग्गुलौ ॥ १६६ ॥

यमुनायां त्रियामायां कृष्णत्रिवृतिकौषधौ ।
नीलिकायां कणायां च धूमः स्यादग्निसम्भवे ॥ १६७ ॥

सूमोऽन्तरिक्षे, ईर्मं तु व्रणे, जन्म तु जन्मनि ।
शीमो वृक्षे

युजिरुचितिर्जां कुश्च ॥ १—१४५ ॥

युगे युग्मं, रुक्मं काञ्चनलोहयोः ॥ १६८ ॥

तिग्मं तीक्ष्णे

हन्तेर्हि च ॥ १—१४६ ॥

हिमं शीते मलयोद्भवचन्दने ।

शीतले वाच्यलिङ्गः स्यात्

भियः षुग्वा ॥ १—१४७ ॥

भीष्मो गाङ्गेयघोरयोः ॥ १६९ ॥

भीमोऽम्लवेतसे घोरे शम्भौ मध्यमपाण्डवे ।

घर्मः ॥ १—१४८ ॥

घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मेऽप्युष्णस्वेदाम्भसोरपि ॥ २७० ॥

ग्रीष्मः ॥ १—१४९ ॥

ऊष्मर्तुभेदयोर्ग्रीष्मः

प्रथेः षिवन् सम्प्रसारणं च ॥ १—१५० ॥

पृथिवीपृथवी[1] क्षितौ ।

1, प्रथिवीपृथिवी T.

अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् ॥ १—१५१ ॥

पुंभेदवाजिनोरश्वः, प्रुष्वः स्यादृतुसूर्ययोः ॥ १७१ ॥

जलस्य कणिकायां स्त्री, लट्वावद्ये खगान्तरे ।
फले करञ्जभेदेऽथ कण्वं पापे मुनौ पुमान् ॥ १७२ ॥

शीधौ बीजाद्ययोः किण्वं, खट्वा शयनसाधने ।
विश्वा त्वतिविषायां स्त्री जगति स्यान्नपुंसकम् ॥ १७३ ॥

न ना शुण्ठ्यां पुंसि देवप्रभेदेऽप्यखिले त्रिषु ।

इण् शीङ्भ्यां वन् ॥ १—१५२ ॥

एवो गन्तर्यव्ययं तु भवेदेवावधारणे ॥ १७४ ॥

शेवं सुखे च मेढ्रे च

सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे ॥ १—१५३ ॥

सर्वः कृत्स्ने, निघृष्ववाक् ।
खुरे, रिष्वस्तु हिंस्रे स्यात् लष्वलिष्वौ तु नर्तके ॥ १७५॥

शिवं मोक्षे सुखे भद्रे सलिलेऽथ शिवो हरे ।
वेदे योगान्तरे कीले वालुके[1] गुग्गुलावपि ॥ १७६ ॥

पुण्डरीकद्रुमे चापि शिवा झाटामलौषधौ ।
अभयामलकीगौरीक्रोष्टीसक्तुफलासु च ॥ १७७ ॥

पद्वो भूलोकरथयोर्विनीते प्रह्व, इष्ववाक् ।
आचार्ये, एवमीष्वोऽपि, ह्रस्वो वामननीचयोः ॥ १७८ ॥[2]

शेवायह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः ॥ १—१५४ ॥

शेवा लिङ्गाकृतौ, यह्वो यजमानेऽथ यह्ववाक् ।
महति स्यादथो जिह्वा शब्दोच्चारणसाधने ॥ १७९ ॥

---

1. बालके T.
2. In T. the order of the next four lines is confused.

शिरोधरायां ग्रीवाप्वा कण्ठस्थानसमीरयोः ।
मीवोदरक्रिमौ वायावमीवं दुःखपापयोः ॥ १८० ॥

कृगृशृदृभ्यो वः ॥ १—१५५ ॥

कर्व आखौ स्मरे, गर्वोऽहङ्कारे, शर्ववाक् शिवे ।
दर्वोऽस्रपे

कनिन् युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः ॥ १—१५६ ॥

कृतबले श्रेष्ठे च तरुणे युवा ॥ १८१ ॥

वृषा कर्णे महेन्द्रे ना, भवेत्तक्षा तु वर्धकौ ।
राजा प्रभौ च नृपतौ क्षत्रिये रजनीपतौ ॥ १८२ ॥
यक्षे शक्रेऽथ धन्व स्यात् स्थले चापे मरौ तु ना ।
द्युवा सूर्ये, प्रतिदिवा दिवसे कितवेऽपि च ॥ १८३ ॥
बहुत्वभेदवत्सु स्युः सप्ताष्ट

नञि जहातेः ॥ १—१५७ ॥

अहर्दिनेऽपि च ।

श्वन् उक्षन् पूषन् प्लीहन् क्लेदन् स्नेहन् मूर्धन् मज्जन् अर्यमन् विश्वप्सन् परिज्मन्[1] मातरिश्वन् मघवन्निति ॥ १—१५८ ॥

भषके श्वा, वृषे तूक्षा, पूषा दन्तकसूर्ययोः ॥ १८४ ॥
प्लीहा कुक्षिभवव्याधौ, क्लेदौषधिशशाङ्कयोः ।
स्नेहा सुहृदि चन्द्रे च, मूर्धा शिरसि, मज्जया ॥ १८५ ॥
मज्जास्थिसारे, सूर्ये तु पितृदेवान्तरेऽर्यमा ।
विश्वप्साग्नौ च देवे च, परिज्मा वह्निचन्द्रयोः ॥ १८६ ॥

---

1 परिज्वन् Ujj. Perusūri says—
केचित् तु जोर्यणादेशे परिज्वेति बभाषिरे ।
न तत् साधु यतो लक्ष्यविरोधः सर्वतः स्फुटः ॥

परितो गन्तरीन्दौ तु परिज्वाथ प्रभञ्जने ।
मातरिश्वाऽथ मघवा देवेन्द्रे, दश पञ्च च ॥ १८७ ॥

नव सङ्ख्याभिधावस्तु त्रयस्त्रिषु सरूपकाः ॥

इत्युणादिकोशे

प्रथमपादीयनामसंग्रहः ॥

श्रीः

॥ अथ द्वितीयः पादः ॥

कृहृभ्यामेणुः ॥ २—१ ॥

करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे, गन्धद्रव्ये हरेणुवाक् ॥ १८८ ॥
हरेणुर्ना सतीने स्त्री[1] रेणुकाकुल्योषितोः ।

हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥ २—२ ॥

हथो विषण्णे, कुष्ठं तु सुगन्धे पुष्करे रुजि ॥ १८९ ॥
नीथः स्तोत्रे नेतरि च, रथः स्यन्दनकाययोः ।
वेतसेऽङ्घ्रावयवे, काष्ठा दिक्स्थानमात्रयोः[2] ॥ १९० ॥
अपि दारुहरिद्रायां कालमानप्रकर्षयोः ।
क्लीबे दारुणि

अवे भृञः ॥ २—३ ॥

अवभृथो यज्ञभेदावसानयोः ॥ १९१ ॥

---

1. सतां मे स्त्री A.
2. मानयोः T.

उषिकुषिगर्तिभ्यस्थन् ॥ २—४ ॥

ओष्ठोऽधरेऽथ कोष्ठस्तु स्यादात्मीयकुसूलयोः ।
गृहमध्ये कुक्षिमध्ये कोष्ठं कुक्षौ नपुंसके ॥ १९२ ॥

गाथा श्लोके संस्कृतान्यभाषार्याशेषवृत्तयोः ।
अर्थोऽर्थनायां विषये धनकारण[1]वस्तुषु ॥ १९३ ॥

अभिधेये च शब्दानां निवृत्तौ च प्रयोजने ।
शोथः स्यात् श्वयथौ

सर्तेर्णिच्च ॥ २—५ ॥

सार्थो वणिक्सङ्घसमूहयोः ॥ १९४ ॥

जृवृञ्भ्यामूथन् ॥ २—६ ॥

मांसे जरूथं[2] दैत्यस्य भेदे ना, अथ वरूथवाक् ।
रथगुप्तौ नरि क्लीबे तनुत्राणे रथे गृहे ॥ १९५ ॥

पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥ २—७ ॥

पीथो रवौ, घृते पीथं, तीर्थमध्वरमन्त्रिणोः ।
क्षेत्रोपाध्याययोः शास्त्रेऽवतारोपाययोरपि ॥ १९६ ॥

ऋषिजुष्टजले पात्रे स्यात् स्त्रीणामार्तवेऽपि च ।
तुत्थोऽञ्जनभेदे[?] त्वग्नौ नीलीसूक्ष्मैलयोः स्त्रियाम् ॥ १९७ ॥

उक्थं सामान्तरे, रिक्थं दायादधनगर्मुतोः ।
धने, सिक्थं मधूच्छिष्टे सिक्थो भक्तपुलाकके ॥ १९८ ॥

ऋक्थमर्थेषु रिक्थस्य,[3]

अर्तेर्निरि ॥ २—८ ॥

निर्ऋथः सामहिंसयोः ।

---

1. वारण B.
2. जरूथो T.
3. रिक्थं स्यात् T.

निशीथगोपीथावगथाः ॥ २—९ ॥

निशीथस्तु पुमानर्धरात्रे स्याद्रात्रिमात्रके ॥ १९९ ॥

तीर्थे च सोमपाने च गोपीथः, सोमपीथवाक् ।

सोमस्य पाने, अवगथः प्रातःस्नाने प्रकीर्तितः ॥ २००॥

प्रातः सवने

गश्चोदि ॥ २—१० ॥

उद्गीथः सामांशे प्रणवेऽपि च ।

समीणः ॥ २—११ ॥

समिथः सङ्गते वह्नौ सङ्ग्रामे तन्नपुंसके ॥ २०१ ॥

तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ॥ २—१२ ॥

तिथः कामेऽनले, पृष्ठं चरमस्तोत्रभेदयो ।

देहस्य चरमे, गूथं विशि, यूथी कुरण्टके ॥ २०२ ॥

कर्णपुष्पभिदोर्यूथं स्यात्तिर्यक्सङ्घसङ्घयोः ।

अध्वगे त्रिषु ना कट्यां प्रोथोऽस्त्र्यश्वास्यनासयोः ॥ २०३ ॥

स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवहि[1]वसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ॥ २—१३ ॥

स्फारः स्यात् पुंसि निकटे करकादेश्च बुद्बुदे ।

प्रभूते त्रिषु, तक्रं तु मथिते पादवारिणि ॥ २०४ ॥

वक्रो दुष्टेऽनृजौ क्रूरे जटिले ना शनैश्चरे ।

क्लीबं पुटान्तरे, शक्रो देवेन्द्रे कुटजेऽर्जुने ॥ २०५ ॥

क्षिप्रं शीघ्रेऽधमक्रूरकृपणाल्पेषु तु त्रिषु ।

क्षुद्रो व्यङ्गानटीकण्टकारिकासरघासु तु ॥ २०६ ॥

---

1. वहि omitted in all *Pañcapādi* texts of Uṇādi; Mahādeva has taken it from *Daśapādi* (8—31).

धाङ्करीवेश्ययोर्हिंस्रामक्षिकामात्रयोः स्त्रियाम् ।
सृप्रश्चन्द्रेऽथ तृप्रः स्यात् पुरोडाशे नपुंसकम् ॥ २०७ ॥
दुःखे काष्ठाज्ययोर्दृप्रो बली, वन्द्रस्तु पूजके ।
उद्रो जलचरेऽब्धौ च,[1] श्वित्रं कुष्ठेऽथ दानवे ॥ २०८ ॥
वृत्रो रिपुघनध्वान्तशैलचक्रेष्वपि स्मृतः ।
वीरो भटे, नीरमप्सु, सन्निवेशे तु पद्रवाक् ॥ २०९ ॥
ग्रामे च, मद्रो हर्षे स्याद्देशभेदेऽपि विश्रुतः ।
मुद्रा प्रत्ययकारिण्यां, खिद्रो रोगदरिद्रयोः ॥ २१० ॥
छिद्रं बिलेऽशनौ[2] भिद्रं, ध्वनिभेदे तु मन्द्रवाक् ।
चन्द्रोऽब्जे,[3] दह्रवागग्नौ, दस्रः स्यादाश्विने खरे ॥ २११ ॥
दभ्रः स्वल्पे दरिद्रे च, स्याद्बलीवर्द उह्रवाक् ।
उस्रो वृषे च किरणेप्युस्रार्जुन्युपचित्रयो ॥ २१२ ॥
वाश्रो विहङ्गदिवसपक्षिषु (?) स्यात्तु मन्दिरे ।
चतुष्पथे न द्वयोः, स्त्री तत्र तु प्रस्नुतस्तना ॥ २१३ ॥
शब्दयुक्ता च धेनुर्या, शीरोऽजगरवाचकः ।
हस्रो मूर्खेऽथ सिध्रः स्यात् साधौ वृक्षान्तरेऽपि च ॥ २१४ ॥
शुभ्रं स्यादभ्रके क्लीबेऽन्यवदुद्दीप्तशुक्लयोः ।
मुस्रमश्रुणि, मिश्रं तु मिलिते, धमनौ सिरा ॥ २१५ ॥
पुण्ड्रो दैत्यान्तरेऽथास्रं रक्तेऽश्रं त्वक्षिवारिणि ।

चकिरम्योरुच्चोपधायाः ॥ २—१४ ॥

चुक्रं वृक्षाम्ले, चाङ्क्र्यां स्त्री, पुंस्यम्लेऽम्लवेतसे ॥ २१६ ॥
रुम्रोऽरुणे

वौ कसेः ॥ २—१५ ॥

---

1. उद्रो जलचरे ब्धौ च A. 2. छिद्रं चिद्रे शलौ T.
3. चन्द्रोजे B;

विकुस्रस्तु चन्द्रे विकस्र इत्यपि ।

अमितम्योर्दीर्घश्च ॥ २—१६ ॥

आम्रो वृक्षे फले त्वाम्रं, ताम्रं शुल्बे भवेत्

निन्देर्नलोपश्च ॥ २—१७ ॥

शये ॥ २१७ ॥

निद्रा

अर्देर्दीर्घश्च ॥ २—१८ ॥

आर्द्रा भान्तरे क्लिन्ने त्रिषु ह्रीबेरके तु तत् ।

शुचेर्दश्च ॥ २—१९ ॥

शूद्रः स्याद्वृषले

दुरीणो लोपश्च ॥ २—२० ॥

दूरं विप्रकृष्टेऽप्यनव्ययम् ॥ २१८ ॥

कृतेश्छक्रू च ॥ २—२१ ॥

कृच्छ्रमाख्यातमाभीले पापसान्तपनादिनोः ।
क्रूरस्तु कठिने घोरे नृशंसे चाभिधेयवत् ॥ २१९ ॥

रोदेर्णिलुक् च ॥ २—२२ ॥

बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्दसोः ॥ २—२३ ॥[1]

ब्रह्मा विधौ, शिवे शम्भुः, स्याच्छुष्मा कृष्णवर्त्मनि ।
रुद्रे शूलधरः, चक्रधरो विष्णौ, शचीपतौ ॥ २२० ॥

वज्रधरः, शक्तिधरः स्कन्दे, दण्डधरो यमे ।
स्यात्तूदकधरो मेघे, स्यात्तु पाशधरोऽम्बुपे ॥ २२१ ॥

---

1. This is taken as a part of the commentary in the Calcutta Edition of Ujj.'s *Uṇādisūtravṛtti*.

स्युः पर्णशोषके पर्णमोचके पर्णरोहके ।
पर्णशुट् पर्णमुक् पर्णरुट् च शब्दाः क्रमादमी ॥ २२२ ॥

जोरी च ॥ २—२४ ॥

जीरो हयाणुखड्गेषु जरणे

सुसूधाग्गृधिभ्यः क्रन् ॥ २—२५ ॥

अथ सुरोऽमरे ।
मद्येऽपि चषके स्त्री स्यात्, सूरः स्यात् सूर्यवीरयोः ॥ २२३ ॥

धीरो धैर्यान्विते स्वैरे बुधे क्लीबं तु कुङ्कुमे ।
स्त्रियां श्रवणतुल्यायां, गृध्रो वै त्रिषु लोभिनि ॥ २२४ ॥

शुसिचिमीनां दीर्घश्च ॥ २—२६ ॥

यादवे सुभटे शूरः सूर्येऽथो लाङ्गलार्कयोः ।
सीरश्चीरं वस्त्रभेदे सीरं गोस्तनचूडयोः ॥ २२५ ॥

रेखायां पत्रिकाझिल्योश्चीरी, मीर उदन्वति ।

वाविन्धेः ॥ २—२७ ॥

वीध्रं तु विमलेऽग्नौ ना

वृधिवपिभ्यां रन् ॥ २—२८ ॥

वध्रं चर्मण्यथास्त्रियाम् ॥ २२६ ॥

वेणुक्षेत्रचये तीरे वप्रः प्राकारतातयोः ।
केदारे च पुमान्

ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामालाः ॥ २—२९ ॥

ऋज्रो गतिशालिनि नायके ॥ २२७ ॥

इन्द्रः शचीपतावन्तरात्मन्यादित्ययोगयोः ।
अग्रं पुरस्तादुपरि परिमाणे पलस्य च ॥ २२८ ॥

आलम्बने समूहे च प्रान्ते च स्यान्नपुंसकम् ।
अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवत् ॥ २२९ ॥

पविहीरकयोर्वज्रमस्त्री, विप्रस्तु भूसुरे ।
कुब्रं वने, मुखे चुब्रं, स्यात् क्षुरः केशकृन्तने ॥ २३० ॥

गोक्षुरे कोकिलाक्षे च खुरः कोलदले[1] शफे ।
भद्रः शिवे खञ्जरीटे वृषे मेरुकदम्बके ॥ २३१ ॥

करिजातिविशेषे ना क्लीबं मङ्गलमुस्तयोः ।
काञ्चने च स्त्रियां रास्नाकृष्णाव्योमनदीषु च ॥ २३२ ॥

तिथिभेदे प्रसारिण्यां कट्फलानन्तयोरपि ।
त्रिषु श्रेष्ठे च साधौ च न पुंसि करणान्तरे ॥ २३३ ॥

उग्रः शूद्रासुते क्षत्राद्रुद्रे पुंसि त्रिषूत्कटे ।
स्त्री वचाक्षुद्रयोर्भेरी दुन्दुभावथ भेलवाक् ॥ २३४ ॥

मुनौ मणौ प्लवे पुंसि भीरावज्ञे च वाच्यवत् ।
शुक्रः स्याद्भार्गवे ज्येष्ठमासे वैश्वानरे पुमान् ॥ २३५ ॥

रेतोक्षिरुग्भिदोः क्लीबे, शुक्लो योगान्तरे सिते ।
क्लीबे तु रजते, गौरो ना चन्द्रे श्वेतसर्षपे ॥ २३६ ॥

गौरी त्वसंजातरजःकन्याशङ्करभार्ययोः ।
रोचने रजनीपिङ्गाप्रियङ्गुवसुधासु च ॥ २३७ ॥

पशिस्त्रियां नदीभेदे न द्वयोः पद्मकेसरे ।
स्यात्तु पीतेऽरुणे श्वेते विशुद्धेऽप्यभिधेयवत् ॥ २३८ ॥

अष्टवर्षा तु या दत्ता श्रुतशीलसमन्विता[2] ।
सा गौरी, तत्सुतो यस्तु स गौरः परिकीर्तितः ॥ २३९ ॥

वन्रो विभागिनि, इरा तु जले भूवाक्सुरासु च ।
मालो जात्यन्तरे क्लीबे क्षेत्रे चोन्नतभूतले ॥ २४० ॥

---

1. कोले दले A.

2. समन्विते A, B.

स्त्रियां पृक्कास्रजोस्तीव्रा राजिकागण्डदूर्वयोः ।
तथैव कटुरोहिण्यां त्रिष्वत्युष्णनितान्तयोः ॥ २४१ ॥
कटौ च

समि कस उकन् ॥ २—३० ॥

अथो संकसुको दुर्जनास्थिरयोर्भवेत् ।

पचिनश्योर्णुकन्कनुमौ च ॥ २—३१ ॥

पाकुकः सूपकारे स्यात्, नंशुको रेणुनाशिनोः ॥ २४२ ॥

भियः क्रुकन् ॥ २—३२ ॥

भीरुको भयशीले

क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥ २—३३ ॥

अथ रजको धावके शुके ।
स्यादिक्षुकुट्टकस्तस्मिन् यस्य शिल्पं गुडक्रिया ॥ २४३ ॥
चरको मुनिभिद्रन्त्रोः, शुनको भषकः शुनि ।
चषकोऽस्त्री सुरापात्रे मद्यमद्यप्रभेदयोः ॥ २४४ ॥
स्याच्छालभञ्जिका क्रीडावस्त्रपुत्रिकयोरपि ।
तक्षको वर्धकौ स्यात्, ध्रुवको गर्भमोचके ॥ २४५ ॥
तदन्तरे त्वामलकी, चन्द्रके तु कलापकम् ।
मल्लिका पुष्पजातौ स्यात्, कनकं चापि हेमनि ॥ २४६ ॥
कटकं वलये सानौ, लटको दुर्जनेऽपि च ।

रमे रश्च लो वा ॥ २—३४ ॥

विलासिनि स्याद्रमको, लमकः स्याद्दषेर्भिदि ॥ २४७ ॥

जहातेर्द्वे च ॥ २—३५ ॥

जहकः समये त्यागिन्यपि

ध्मो धम च ॥ २—३६ ॥

कर्मारवाचकः ।

धमको,

हनो वध च ॥ २—३७ ॥

वधको हिंस्रे

बहुलमन्यत्रापि ॥ २—३८ ॥

कुहको दाम्भिके भवेत् ॥ २४८ ॥

मिथ्यार्थे कृतकं, खड्गे भिदकश्छिदकं पवौ ।

मातुलुङ्गे तु रुचकमुञ्झको मेघयोगिनोः ॥ २४९ ॥

लिङ्गको वल्लभे स्यात्तु

कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् ॥ २—३९ ॥

कार्षकः कृषिजीविनि ।

कृषकः पुंसि फाले स्यात् कर्षके त्वभिधेयवत् ॥ २५० ॥

उदकं च ॥ २—४० ॥

उदकं के

वृश्चिकृष्योः किकन् ॥ २—४१ ॥

शूककीटे राशिभेदे च वृश्चिकः ।

फाले तु कृषिकः

प्राङि पणिकषः ॥ २—४२ ॥

प्रापणिकः स्यात् पण्यविक्रयी ॥ २५१ ॥

स्यात् प्राकषिकवाक् मायानर्तके पारदारिके ।

मुषेर्दीर्घश्च ॥ २—४३ ॥

मूषिको मूषके

स्यमेः सम्प्रसारणं च ॥ २—४४ ॥

वृक्षविशेषे सीमिको मतः ॥ २५२ ॥

क्रिय इकन् ॥ २—४५ ॥

क्रयिकः क्रेतरि भवेत्

आङि पणिपनिपतिखनिभ्यः ॥ २—४६ ॥

वणिज्यापणिको भवेत् ।

इन्द्रनीले किराते चापनिकः, श्येनपक्षिणि ॥ २५३ ॥

दैवायाते चापतिकोऽथ मूषकवराहयोः ।

आखनिकः

श्यास्त्याहृञविभ्य इनच् ॥ २—४७ ॥

अथ श्येनः स्यात् पाण्डुरे विहगान्तरे ॥ २५४ ॥

स्त्येनस्तेनश्च चोरेऽथ सारङ्गे हरिणो नरि ।

हरिणी हरितायां च नारीमिद्वृत्तभेदयोः ॥ २५५ ॥

सुवर्णप्रतिमायां च विशदे त्वभिधेयवत् ।

अध्वर्यावविनः

वृजेः किच्च ॥ २—४८ ॥

पापे वृजिनं चिकुरे नरि ॥ २५६ ॥

कुटिले वाच्यवत्

अजेरज च ॥ २—४९ ॥

चर्मण्यजिनं

बहुलमन्यत्रापि ॥ २—५० ॥

दिवसे दिनम् ।

छिन्नेऽथ नलिनं पद्मे कमलिन्यां नलिन्यपि ॥ २५७ ॥

कठिनमपि निष्ठुरे स्यात् स्तब्धे तु त्रिषु नपुंसकं स्थाल्याम् ।

कठिनी खटिकायामपि कठिना गुडशर्करायां च ॥ २५८ ॥

मलिनं दूषिते कृष्णे ऋतुमत्यां तु योषिति ।

कुण्डिनं नगरे नर्षौ, द्रुहिणः कमलासने ॥ २५९ ॥

सुपिष्टे मसिनं, फल्यां फलिनी, बर्हिणः खगे ।

द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥ २—५१ ॥

द्रविणं न द्वयोर्वित्ते काञ्चने च पराक्रमे ॥ २६० ॥

दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिषु ।

अवामे याम्य[1] दिग्भूते कुशले चापि वाच्यवत् ॥ २६१ ॥

यज्ञाद्यङ्गद्रव्यदाने तत्कर्मणि दिशि स्त्रियाम् ।

अर्तेः किदिच्च ॥ २—५२ ॥

ईरिणं चेरिणं शून्येऽप्यूषरे

वेपितुह्योर्ह्रस्वश्च ॥ २—५३ ॥

विपिनं वने ॥ २६२ ॥

शीते तुहिनं

तलिपुलिभ्यां च ॥ २—५४ ॥

तलिनं त्वच्छेऽल्पे विरले त्रिषु ।

तटे पुलिनं

गर्वेरत उच्च ॥ २—५५ ॥

गर्भिण्यां गुर्विणी, गुर्विणो गुरौ ॥ २६३ ॥

रुहेश्च ॥ २—५६ ॥

रोहिणश्चन्दनतरौ रोहिणी गवि भे तथा ।

महेरिनण् च ॥ २—५७ ॥

माहिनं महिनं राज्ये पूजनीयेऽपि माहिनः ॥ २६४ ॥

क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ॥ २—५८ ॥

वाग्वाचि स्यात्,[2] पृच्छके प्राट्, श्री तु स्यात्सरलद्रुमे ।

लक्ष्मीसरस्वतीधीत्रिवर्गसम्पद्विभूतिशोभासु ॥ २६५ ॥

---

1. ग्राम T.

2. वाग्वाचिकः T.

उपकरणवेषरचनाविधासु च श्रीरपि प्रथिता ।
यज्ञोपकरणे स्रूः, द्रूः स्वर्जेऽथो कामरूपिणि ॥ २६६ ॥
कीटे कटप्रूः, जूरश्वे वृषभे जवनेऽम्बरे ।
पिशाच्यां वाचि

आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ २—५९ ॥

के त्वापः, उदधिस्त्वर्धवारिणि ॥ २६७ ॥
ऋङ्मन्त्रभेदे, द्वार्द्वारे,[1] वर्षर्तौ प्रावृडुच्यते ।

परौ व्रजेः षश्च पदान्ते ॥ २—६० ॥

कर्मन्दिनि परिव्राट् स्यात्

हुवः श्लुवच्च ॥ २—६१ ॥

स्रुग्विशेषे[2] जुहूर्भवेत् ॥ २६८ ॥

स्रुवोः कः ॥ २—६२ ॥

स्रुवो द्रवावदानेऽथोत्तानपत्तनये ध्रुवः ।

चिक् च ॥ २—६३ ॥

स्रुग्यज्ञपात्रभेदे,

तनोतेरनश्च वः ॥ २—६४ ॥

त्वक् चर्मणि

ग्लानुदिभ्यां डौः ॥ २—६५ ॥

ग्लौर्हिमद्युतौ ॥ २६९ ॥
नौः स्यात्तर्यां

च्विरव्ययम् ॥ २—६६ ॥

ग्लौकरोति

---

1. द्वारि T. 2. ऋग्विशेषे A.

रातेर्डैः ॥ २—६७ ॥

रा: स्मृत: स्वर्णवित्तयो: ।

गमेर्डोः ॥ २—६८ ॥

गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयो:[1] ॥ २७० ॥

स्त्री तु स्याद्दिशि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि ।
नृस्त्रियो: स्वर्गवज्राम्बुराशिदृग्बाणलोमसु ॥ २७१ ॥

द्यौ: स्त्री स्वर्गेऽन्तरिक्षे

भ्रमेश्च डूः ॥ २—६९ ॥

भ्रू रोमाली नयनोपरि ।

अग्रेगू: सेवके

दमेर्डोसिः ॥ २—७० ॥

बाहौ दोर्

पणेरिज्यादेश्च वः ॥ २—७१ ॥

अथो नैगमे वणिक् ॥ २७२ ॥

वशः कित् ॥ २—७२ ॥

उशिर्घृताग्न्यो:

भृज उच्च[1] ॥ २—७३ ॥

भूमौ तु भुरिक्

जसिसहोरुरिन् ॥ २—७४ ॥

स्याज्जसुरि: पवौ ।

श्रान्ते क्षुधिते, सहुरि: सहिष्णूष्णांशुभूमिषु ॥ २७३ ॥

---

1. क्रतुभेदयो: T.
2. ऊच्च Sid. But भुरिज् is the word used in the Vedas.

सुयुरुवृञो युच् ॥ २—७५ ॥

सवनं त्वध्वरे स्नाने सोमनिर्दलनेऽपि च ।
चन्द्रे ना, यवनो म्लेच्छे, रवणः शब्दने खरे ॥ २७४ ॥

कोकिले चाथ वरणः प्राकारे तिक्तशाकके ।
वृतौ तु वरणं

अशे रश च ॥ २—७६ ॥

काञ्च्यां जिह्वायां रशना भवेत् ॥ २७५ ॥

उन्देर्नलोपश्च ॥ २—७७ ॥

ओदनं न स्त्रियां भक्ते बलायामोदनी स्त्रियाम् ।

गमेर्गश्च ॥ २—७८ ॥

आकाशे गगनं च

बहुलमन्यत्रापि ॥ २—७९ ॥

अथो रसनं स्वदने ध्वनौ ॥ २७६ ॥

जिह्वायां तु नपुंसि स्यात् रास्नाकाञ्च्योः स्त्रियां च सा ।
स्यन्दनं तु स्रुतौ नीरे तिनिशे ना रथेऽस्त्रियाम् ॥ २७७ ॥

रोचना रक्तकल्हारे गोपित्तवरयोषितोः ।
रोचनः कूटशाल्मल्यां पुंसि स्याद्रोचके त्रिषु ॥ २७८ ॥

चन्दनोऽस्त्री मलयजे भद्रकाल्यां नपुंसकम् ।
चन्दनः कपिभेदे स्यात् , नदीभेदे तु चन्दनी ॥ २७९ ॥

असनं क्षेपणे क्लीबं पुंसि स्याज्जीवकद्रुमे ।
राजातनः क्षीरिकायां पियाले किंशुकेऽपि च ॥ २८० ॥

नयनं लोचने, दीपे द्योतनः, श्रवणस्तु भे ।

रञ्जेः क्युन् ॥ २—८० ॥

कुसुम्भे रजनं रात्रौ हरिद्रायां रजन्यपि ॥ २८१ ॥

अदातरि स्यात् कृपणो

भूसूधूभ्रस्जिभ्यः छन्दसि ॥ २—८१ ॥

भुवनं विष्टपे जने ।
व्योम्न्यप्सु, सुवनः सूर्ये, धुवनो जातवेदसि ॥ २८२ ॥
सुरते स्यान्निधुवनमम्बरीषे तु भृज्जनम् ।

कृपृवृजिमन्दिनिधाञः क्युः ॥ २—८२ ॥

किरणः पुरणो रश्मौ सरस्वति भवेत् क्रमात् ॥ २८३ ॥
अन्तरिक्षे तु वृजनं, मन्दनं स्तोत्र उच्यते ।
निष्ठामृत्योः कुले नाशे निधनं, द्रविणे धनम् ॥ २८४ ॥

धृषेर्धिष च संज्ञायाम् ॥ २—८३ ॥

धिषणस्त्रिदशाचार्ये धिषणा धियि योषिति ।

(हन्तेर्घुरश्च[1] ।)

वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च ॥ २—८४ ॥

पृषंश्चित्रमृगे पुंसि बिन्दौ भूम्नि नपुंसके ॥ २८५ ॥
श्वेतबिन्दुयुते चित्रे त्रिष्वथो विपुले बृहत् ।
बृहती क्षुद्रवार्ताक्यां कण्टकार्यां च वाचि च ॥ २८६ ॥
वारिधान्यां महत्यां च छन्दोवसनभेदयोः[2] ।
महती वल्लकीभेदे राज्ये तु स्यान्नपुंसकम् ॥ २८७ ॥
तत्वभेदे महान् श्रेष्ठेऽन्यवद्वायौ जगन्नपि ।
जगत्स्याद्विष्टपे क्लीबं जङ्गमे त्रिषु तद्भवेत् ॥ २८८ ॥

---

1. This *sūtra* found in Ujj. is omitted in Sid. also. Mahādeva does not consider this as genuine.

2. After this both B. and T. add:—
विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती ।
महती नारदस्य स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥ इति वैजयन्ती।

जगती भुवने क्ष्मायां छन्दोभेदे जनेऽपि च ।

संश्चत्तृपद्वेहत् ॥ २—८५ ॥

संश्चत्तु कुहकेऽथो स्यात् छल्ले ग्लौतृप्यतोस्तृपत् ॥ २८९ ॥

वेहद्गर्भोपघातिन्यां[1]

छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् ॥ २—८६ ॥

शवसानोऽध्वगन्तृणोः ।

पुरुषे जरसानोऽथ दरसानो विदारके ॥ २९० ॥

नौकायां तरसानः स्यात्, वरसानो वरीतरि ।

ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित् ॥ २—८७ ॥

ऋञ्जसानो भर्जकेऽब्दे,[2] पुरुषे वृधसानवाक् ॥ २९१ ॥

अग्निजीवस्तोतृषु स्यान्मन्दसानोऽथ केकिनि ।

यज्ञे सहनशीले च सहसानो

अर्तेर्गुणः शुट् च ॥ २—८८ ॥

अर्शसानवाक् ॥ २९२ ॥

शत्रूणां हिंसकेऽग्नौ चाथार्णसानो हुताशने ।

सम्यानच् स्तुवः ॥ २—८९ ॥

वाग्मिनि स्यात् संस्तवानो जानादेव सदस्यपि ॥ २९३ ॥

युधिबुधिदृशिभ्यः किच्च ॥ २—९० ॥

रिपौ युधान आचार्यबोधयोस्तु बुधानवाक् ।

कृषाणः कर्षके कर्मकरे चाथो दृशानवाक् ॥ २९४ ॥

लोकपाल उपाध्याये विप्रे

मुचियुधिभ्यां सन्वच्च ॥ २—९१ ॥

---

1. B. and T. add after this:—"अथाम्नायभवं द्वयं अग्रिमं शब्दरूपं स्यात् ।"

2. भर्जकेऽभ्रे B. & T.

अथ त्यागिमेघयोः ।

मुमुचानो, योद्धरि तु युयुधानः

दुर्छेस्सनो लुक् छलोपश्च ॥ २—९२ ॥

कलानिधौ ॥ २९५ ॥

कुटिले जुहुराणः

श्वितेर्दश्च ॥ २—९३ ॥

शिश्विदानः कृष्णकर्मणि[1] ।

अकृष्णकर्मण्यपि स

तन् तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥ २—९४ ॥

संस्ता स्तोतर्यथो जिने ॥ २९६ ॥

- शास्तान्यवच्छासके स्यात्, प्रशास्ता तु प्रशासके ।
क्षत्ता वैश्याक्षत्रियाजे शूद्राद्[2] द्वास्थे च सारथौ ॥ २९७ ॥

भुजिष्यातनयेऽपि स्यान्नियुक्ते द्रुहिणे पुमान् ।
प्रस्तोतर्त्विग्विशेषेऽपि, हर्ता चोरे हरेऽपि च ॥ २९८ ॥

बहुलमन्यत्रापि ॥ २—९५ ॥

मन्ता विदुषि, हन्ता तु चोरे, धाता प्रजापतौ ।

नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ ॥ २—९६ ॥

पौत्रदौहित्रयोर्नप्ता, नेष्टा स्यादृत्विगन्तरे ॥ २९९ ॥

त्वष्टा पुमान् देवशिल्पितक्ष्णोरादित्यभिद्यपि ।
होता पोता याजकयोर्भ्राता तु स्यात्सहोदरे ॥ ३०० ॥

कन्याभर्तरि जामाता, माताम्बायां, पिता पुनः ।
ताते, कन्यायां दुहिता[3]

---

1. कृष्णवर्त्मनि T. 2. वैश्यात् क्षत्रियाजे शूद्राद्वा T.
2. दुहिता कन्यायां B. & T.

सुञ्यसेः ऋन् ॥ २—९७ ॥

भगिन्यां तु स्वसा भवेत् ॥ ३०१ ॥

यतेर्वृद्धिश्च ॥ २—९८ ॥

याता देवरभार्यायां

नञि च नन्देः ॥ २—९९ ॥

भगिन्यां स्वामिनः पुनः ।

ननन्दा च ननान्दा

दिवेः ऋः ॥ २—१०० ॥

अथो देवा पतिसहोदरे ॥ ३०२ ॥

नयतेर्डिच्च ॥ २—१०१ ॥

पुरुषे ना

सव्ये स्थश्छन्दसि ॥ २—१०२ ॥

अथ सव्येष्ठा सारथौ छान्दसः स च ।

अर्तिसृधृधम्यम्यश्यवितृभ्योऽनिः ॥ २—१०३ ॥

अरणिर्वह्निमन्थे ना द्वयोर्निर्मन्थदारुणि ॥ ३०३ ॥

सरणिर्मार्गपङ्क्त्योः स्त्री, शरणिर्हिंसनेऽपि च ।
वसुन्धरायां धरणिर्धरणी, धमनी तथा ॥ ३०४ ॥

सिराहट्टविलासिन्योः, गतावमनिवाग्भवेत्[1] ।
स्त्रीपुंसयोः स्यादशनिश्चञ्चलायां पवावपि ॥ ३०५ ॥

अवनिः कौ, ना तरणिर्ब्रध्न स्त्री नौहरिद्रयोः ।
रजनी नीलिनीरात्रिकुमारीजतुकासु च ॥ ३०६ ॥

रजनी रजनी रात्र्यां, दरणिः स्याद्विदारके ।

---

1. The portion 305 b — 309a is missing in B and T.

आङि शुषेः सनश्छन्दसि ॥ २—१०४ ॥

आशुशुक्षणिरग्नौ स्याद्वाते

कृषेरादेश्च चः[1] ॥ २—१०५ ॥

अथो चर्षणिर्जने ॥ ३०७ ॥

चर्षणिर्वृषबन्धक्योः

अदेर्मुट् च ॥ २—१०६ ॥

अद्मनिर्हयशुष्मणोः ।

वृतेश्च ॥ २—१०७ ॥

वर्तनिर्वर्त्मनिर्मार्गे

क्षिपेः किच्च ॥ २—१०८ ॥

क्षिपणिः क्षेप आयुधे ॥ ३०८ ॥

अर्चिशुचिहुसृपिच्छादिच्छर्दिभ्य इसिः ॥ २—१०९ ॥

ज्वालायामर्चिः, शोचिस्तु दीप्तौ, होम्ये हविर्भवेत् ।
सर्पिर्घृतेऽथ पटले छदिः, छर्दिस्तु रुग्भिदि ॥ ३०९ ॥

बृंहेर्नलोपश्च ॥ २—११० ॥

बर्हिर्न स्त्री कुशे नाग्नौ

द्युतेरिसिन्नादेश्च जः ॥ २—१११ ॥

ज्योतिरग्नौ दिवाकरे ।
पुमान् नपुंसकं दृष्टौ स्यान्नक्षत्रप्रकाशयोः ॥ ३१० ॥

वसौ रुचेः संज्ञायाम् ॥ २—११२ ॥

वसुरोचिर्यज्ञभेदे, रोचिर्ज्वाले

भुवः कित् ॥ २—११३ ॥

अर्णवे भुविः ।

---

1. चः Ujj.

॥ २—११४ ॥

सधिस्त्वनडुहि प्रोक्तो, यज्ञे स्तोतरि च स्तुविः ॥ ३११ ॥

पिबतेस्थुक् च ॥ २—११५ ॥

चक्षुस्समुद्रयोः पाथिः

जनेरुसिः ॥ २—११६ ॥

जनुर्जन्यां, मुनौ मनुः ।

मनेर्धश्छन्दसि ॥ २—११७ ॥

मधुः पवित्रे

अर्तिपॄवपियजितनिधनितपिभ्यो नित् ॥ २—११८ ॥

इर्मेऽरुः, परुर्ग्रन्थौ, वपुस्तनौ ॥ ३१२ ॥

शस्ताकृतौ चाथ यजुर्मन्त्रभेदे, तनौ तनुः ।
धनुः प्रियाले ना न स्त्री राशिभेदे शरासने ॥ ३१३ ॥

धनुर्धरे वाच्यवत्स्यात् तपुः सूर्याग्निशत्रुषु ।

एतेर्णिच्च ॥ २—११९ ॥

आयुर्जीवितकाले

चक्षेः शिच्च ॥ २—१२० ॥

अक्ष्णि चक्षुः

मुहेः किच्च ॥ २—१२१ ॥

अप्यसकृन्मुहुः ॥ ३१४॥

बहुलमन्यत्रापि ॥ २—१२२ ॥

आचक्षुः परिचक्षुश्च विचक्षणस्त्रयो बुधे ।

कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥ २—१२३ ॥

कर्वरो यातुनि व्याघ्रे चाहङ्कारे तु गर्वरः ॥ ३१५ ॥

शर्वरी स्त्रीरजन्योः स्याद्वर्वरो नीवृदन्तरे ।
पामरे केशविन्यासे फञ्जिकायां तु वै द्वयोः ॥ ३१६ ॥

शाकपुष्पभिदोः स्त्री स्यात्, चत्वरः स्थण्डिलेऽङ्गणे ।

नौ सदेः ॥ २—१२४ ॥

निषद्वरः स्मरे पङ्के निशायां तु निषद्वरी ॥ ३१७ ॥

इत्युणादिकोशे

द्वितीयपादीयनामसंग्रहः ॥

श्रीः

॥ अथ तृतीयः पादः ॥

छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वराः- ॥ ३—१ ॥

छित्वरश्छेदनद्रव्ये[1] धूर्ते वैरिणि च त्रिषु ।
छत्वरः कुञ्जगृहयोः, कैवर्ते धीवरो भवेत् ॥ ३१८ ॥

पीवरः कच्छपे स्थूले, मीवरो व्याघ्रहिंस्रयोः ।
चीवरं भिक्षुवस्त्रे स्यात्, तीवरो लुब्धकेऽम्बुधौ ॥ ३१९ ।

स्यान्नीवरो वाणिजके भिक्षुवास्तव्ययोरपि[2] ।
गह्वरं तु गुहादम्भनिकुञ्जगहनेष्वपि ॥ ३२० ॥

कट्वरं व्यञ्जने तक्रे न द्वयोः कुत्सितेऽन्यवत् ।
संयद्वरो वाग्यते च नृपे, सम्पद्वरो नृपे ॥ ३२१ ॥

---

1. छेदने द्रव्ये A.
2. वास्तवयोरपि A. B. & T.

उपह्वरं समीपे स्यादेकान्तेऽपि रथे तु ना ।

इण्सिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक् ॥ ३—२ ॥

इनः सूर्ये नृपे पत्यौ, सिनः काणे, जिनोऽर्हति ॥ ३२२ ॥

बुद्धेऽथ जित्वरे वाच्यतुल्यो, दीनाखुयोषिति ।
कातरे दुर्गते दीनः, उष्णो ग्रीष्मे पुमान् भवेत् ॥ ३२३ ॥

दक्षेऽशीते त्रिषु , ऊनस्तु[1] हीने

फेनमीनौ ॥ ३—३ ॥

फेनस्तु डिण्डिरे ।

मीनो राश्यन्तरे मत्स्ये

कृषेर्वर्णे ॥ ३—४ ॥

कृष्णः काकेऽर्जुने हरौ ॥ ३२४ ॥

व्यासेऽथ द्रौपदीनीलीकणाद्राक्षासु योषिति ।
मेचके वाच्यलिङ्गः स्यात् क्लीबे मरिचलोहयोः ॥ ३२५ ॥

बन्धेर्ब्रधिबुधी च ॥ ३—५ ॥

ब्रध्नः सूर्ये च मूले च, बुध्नो ना मूलरुद्रयोः ।

धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ॥ ३— ६ ॥

धाना भृष्टयवे प्रोक्ता धान्याकेऽभिनवोद्भिदि ॥ ३२६ ॥

पर्णं पत्रे किंशुके ना, वस्नं वेतनवस्त्रयोः ।
अवक्रये पुमान् , वेनो वायुलुण्टाकधातृषु ॥ ३२७ ॥

नृपभेदे मनोः पुत्रेऽथात्न आदित्यवातयोः ।
घृणा कृपायां, श्रोणस्तु पङ्गौ, स्योनोऽर्यमोस्रयोः ॥ ३२८ ॥

लक्षेरट् च ॥ ३—७ ॥

---

1. दक्षे शीले पुमानूनो T.

लक्ष्णं नाम्नि चिह्ने च सौमित्रौ नाथ योषितोः ।
हंससारसयोः स्त्री स्यात्, लक्ष्मणं नामचिह्नयोः ॥ ३२९ ॥
सौमित्रौ नाथ भार्यायां सारसस्यौषधीभिदि ।
स्त्रियां त्रिषु स्यात्सश्रीके

वनेरिच्चोपधायाः ॥ ३—८ ॥

वेन्ना विन्नापगाभिदि ॥ ३३० ॥

सिवेष्टेर्यू च ॥ ३—९ ॥

स्यूनः स्याच्चण्डकिरणे

कवृजॄसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ॥ ३—१० ॥

कर्णः कुन्तीसुते श्रुतौ ।
सुवर्णालौ, अथो भेदेऽक्षरे रूपे विलेपने ॥ ३३१ ॥
वर्णोऽस्त्री ना तु शुक्लादौ द्विजादौ यशसि स्तुतौ ।
कथायां च गुणे चापि, जर्णो जीर्णद्रुमेन्दुषु ॥ ३३२ ॥
सेना चम्वाभथो द्रोणः कृष्णकाके कृपीपतौ ।
आढके तच्चतुष्के च[1] न स्त्री, स्त्री नीवृदन्तरे ॥ ३३३ ॥
तथा काष्ठाम्बुवाहिन्यां गवां घासभुजि स्थितौ ।
पन्नो नीचैर्गतौ सर्पेऽथान्नं स्याद्भक्तभुक्तयोः ॥ ३३४ ॥
स्वप्नः स्वापे प्रसुप्तस्य विज्ञाने दर्शने पुमान् ।

धेट इच्च ॥ ३—११ ॥

धेनः समुद्रनदयोः स्त्री तु वाचि नदीभिदि ॥ ३३५ ॥
धीनः समुद्रे

तृषिशुषिरसिभ्यः कित् ॥ ३—१२ ॥

तृष्णा तु पिपासालिप्सयोर्भवेत् ।

---

1. आढके च चतुष्के च T.

शुष्णः सूर्ये हुताशे च, रस्नं स्याद्रस्यवस्तुनि ॥ ३३६ ॥

सुञो दीर्घश्च ॥ ३—१३ ॥

सूनं स्यात् प्रसवे पुष्पे रगोद्योगे पुमान् घृणौ ।
सूना पुत्र्यां वधस्थानगलशुण्डिकयोर्भवेत् ॥ ३३७ ॥

रमेस्त च ॥ ३—१४ ॥

रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम् ।

रास्नासास्नास्थूणावीणाः ॥ ३—१५ ॥

रास्ना तु स्याद्भुजङ्गाक्ष्यामेलापर्ण्यामपि स्त्रियाम् ॥ ३३८ ।

गोकण्ठकम्बले सास्ना, स्थूणा स्तम्भे गृहस्य च ।
प्रतिमायां च वीणा तु वल्लक्यामपि विद्युति ॥ ३३९ ॥

गादाभ्यामिष्णुच् ॥ ३—१६ ॥

गेष्णुर्नटे गायने च, देष्णुर्दातरि दुर्दमे ।

कृत्यशूभ्यां क्स्नः ॥ ३—१७ ॥

कुक्षौ सर्वाम्बुनोः कृत्स्नं, अखण्डे त्वक्ष्णमिष्यते ॥ ३४० ॥

तिजेर्दीर्घश्च ॥ ३—१८ ॥

तीक्ष्णं सामुद्रलवणे विषलोहाजिमुष्कके ।
क्लीबं यवाग्रके पुंसि तिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिषु ॥ ३४१ ॥

श्लिषेरच्चोपधायाः ॥ ३—१९ ॥

श्लक्ष्णं तु मसृणे

यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् ॥ ३—२० ॥

यज्युरध्वर्यौ, स्यात् क्रतौ क्रुधि ।
दैन्ये मन्युः, शुन्ध्युरग्नौ, दस्युस्तस्करवैरिणोः ॥ ३४२ ॥

जन्युः प्राण्यग्निविधिषु भवेत्

भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ ॥ ३—२१ ॥

भुज्युस्तु भाजने[1] ।

दैवे यमे मृतौ मृत्युः

सृतेरयुः[2] ॥ ३—२२ ॥

सरयुः सरयूर्नदी ॥ ३४३ ॥

पानीविषिभ्यः पः ॥ ३—२३ ॥

पापं त्वधर्मे तद्युक्ते त्रिषु, नेपः पुरोहिते ।
नीपः कदम्बबन्धूकनीलाशोकेषु धन्विनि ॥ ३४४ ॥

वेप्पो जले

च्युवः किच्च[3] ॥ ३—२४ ॥

च्युपो वक्त्रे, चुप्पः स्यान्मन्दगन्तरि ।

स्तुवो दीर्घश्च ॥ ३—२५ ॥

स्तूपः समूहे चैतन्ये

सुशृभ्यां निच्च ॥ ३—२६ ॥

सूपो व्यञ्जनसूदयोः ॥ ३४५ ॥

प्रस्फोटने सूर्पशूर्पे

कुयुभ्यां च ॥ ३—२७ ॥

कूपोऽन्धुगुणवृक्षयोः ।
मृन्माने कूपके गर्ते, यूपस्तु पशुबन्धने ॥ ३४६ ॥

खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः ॥ ३—२८ ॥

खष्पः क्रोधे बलात्कारे, शिल्पं कौशल इष्यते ।
शष्पं बालतृणे ना तु प्रतिभायाः क्षयेऽपि सः ॥ ३४७ ॥

---

1. भावने T.
2. सर्तेरयूः । Reading noted by Perusūri
3. चुपेः कित् । Daśapādi (7—3)

बाष्पं तूष्माश्रुणोरस्त्री, रूपमाकारपद्ययोः ।
ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ सुन्दरत्वस्वभावयोः ॥ ३४८ ॥

ना शब्दपशुकेशेषु, पर्पं बाणतृणे गृहे[1] ।
तल्पं शय्याट्टदारेषु, पम्पा स्यात् सरसीभिदि ॥ ३४९ ॥

चम्पा तु नगरीभेदे

स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् ॥ ३—२९ ॥

स्तनयित्नुर्वलाहके ।
तद्ध्वनौ रोगमृगयोः, हर्षयित्नुस्तु काञ्चने ॥ ३५० ॥

सुतेऽथ पोषयित्नुः स्यात् परपुष्टे द्विजेऽपि च ।
गदयित्नुः पुमान् कामे जल्पाके कामुकेऽपि च ॥ ३५१ ॥

मदयित्नुः पुमान् कामदेवे मद्ये नपुंसकम् ।

कृहनिभ्यां क्त्नुः ॥ ३—३० ॥

कृत्नुः शिल्पिनि, हत्नुस्तु व्याधौ शस्त्रे च हन्तरि ॥ ३५२ ॥

गमे सन्वच्च ॥ ३—३१ ॥

जिगत्नुर्गन्तरि, कृणुः कर्तर्यथ हनुः स्मृतः ।
वक्त्रावयवभेदेऽथ जिगनुरपि गन्तरि ॥ ३५३ ॥

दाभाभ्यां नुः ॥ ३—३२ ॥

दानुर्दातरि विक्रान्ते, भानुः किरणसूर्ययोः ।

वचेर्गश्च ॥ ३—३३ ॥

वग्नुर्वक्तरि

धेट इच्च ॥ ३—३४ ॥

धेनुस्तु नवसूतौ गवि स्मृता[2] ॥ ३५४ ॥

---

1. पुंगुपीठे भवेत् पर्पं तथा बालतृणे गृहे। T.
2. The order of the two halves of the verse is reversed in T.

सुवः कित् ॥ ३—३५ ॥

सूनुः पुत्रेऽनुजे सूर्ये

जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च ॥ ३—३६ ॥

जह्नुर्ऋष्यन्तरे हरौ ।

स्थो णुः ॥ ३—३७ ॥

स्थाणुः कीले स्थिरे शम्भौ ध्रुवे त्वस्त्री

अजिवृरीभ्यो निच्च ॥ ३—३८ ॥

नृपान्तरे ॥ ३५५ ॥

वंशे च वेणुर्वर्णुस्तु स्याद्देशनदभेदयोः ।
रेणुः स्त्रीपुंसयोर्धूलौ पुंलिङ्गः पर्पटे पुनः ॥ ३५६ ॥

विषेः किच्च ॥ ३—३९ ॥

विष्णुर्हरौ

कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥ ३—४० ॥

अथो कर्कः शुक्लाश्वे दर्पणे घटे ।
वह्नौ कर्कटके चाथ दाको दातर्यथोक्षिणि ॥ ३५७ ॥
आधारेऽपि च धाकः स्यादथ राका नदीभिदि[1] ।
कच्छूनवरजःकन्यापूर्णेन्दुतिथिषु स्त्रियाम् ॥ ३५८ ॥
अर्कोऽर्कपर्णे स्फटिके रवौ ताम्रे दिवस्पतौ ।
कल्कोऽस्त्री घृततैलादिशेषे दम्भे विभीतके ॥ ३५९ ॥
विट्किट्टयोश्च पापे च त्रिषु पापाशये पुनः ।
लङ्का रक्षःपुरीशाखाशाकिनीकुलटासु च ॥ ३६० ॥
फल्को विशोधिताङ्गे स्याद् रङ्कः कृपणमन्दयोः ।

---

1. वह्नौ कर्कटके, दाको भवेद्दातरि, धाकवाक् ।
आधारे वृषभे च स्यादथ राका नदीभिदि ॥ B.
T. omits portion 'दातर्यथोक्षिणि....स्यादथ'

सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ ३—४१ ॥

सृकः सरणशीले स्याद्वाते बाणे तथोत्पले ॥ ३६१ ॥

वृकः काके श्वापदे च, भूकं विवरकालयोः ।
शुष्कं तु नीरसे, मुष्कः सङ्घेऽण्डे मोक्षके तथा ॥ ३६२ ॥

राशिस्थाने भवेदोको, मूको वाग्रहिते पुनः ।

शुकवल्कोल्काः ॥ ३—४२ ॥

शुको व्याससुते कीरे रावणस्य च मन्त्रिणि ॥ ३६३ ॥

शिरीषपादपे पुंसि ग्रन्थिपर्णे नपुंसकम् ।
वल्कं तु वल्कलेऽथोल्का ज्वालायां स्याद्विभावसोः ॥ ३६४

इण् भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥ ३—४३ ॥

एकः सङ्ख्यान्तरे श्रेष्ठे केवलेतरयोस्त्रिषु ।
सङ्ख्यायां त्वेकवचनी, भेको मण्डूकमेघयोः[1] ॥ ३६५ ॥

काकः स्याद्वायसे वृक्षप्रभेदे पीठसर्पिणि ।
शिरोवक्षालने मानप्रभेदद्वीपभेदयोः ॥ ३६६ ॥

काका स्यात्काकनासायां काकोलीकाकजङ्घयोः ।
रक्तिकायां मलय्वां च काकमाच्यां च योषिति ॥ ३६७ ॥

काकं सुरतबन्धे स्यात् काकानामपि संहतौ ।
पाकः शिशौ परिणतौ स्थाल्यादौ पचनेऽपि च ॥ ३६८ ॥

केशस्य जरसा शौक्ल्ये, शल्कं शकलवल्कयोः ।
भवेदप्रियवाचायामपि काष्ठत्वचि स्मृतम् ॥ ३६९ ॥

अल्कः शरीरावयवे पथिकासन्नयोरपि ।
मर्कः शरीरे वायौ च, शाको द्वीपान्तरेऽपि च ॥ ३७० ॥

---

1. मेषयोः A & T. But see Hemacandra: भेको मेघमण्डूक-भीरुषु । and the commetary thereon मेघे - भेकाऽछेका केकिकेकाक्रियासु ।

शक्तौ द्रुमविशेषे च पुमान् हरितके स्त्रियाम् ।
साकं सहार्थेऽव्ययं स्यात्

नौ हः ॥ ३—४४ ॥

निहाका गोधिका भवेत् ॥ ३७१ ॥

नौ सदेर्डिश्च ॥ ३—४५ ॥

निष्कमस्त्री साष्टहेमशते दीनारकर्षयोः ।
वक्षोलङ्करणे हेममात्रे हेमपलेऽपि च ॥ ३७२ ॥

स्यमेरीट् च[1] ॥ ३—४६ ॥

स्यमीकः स्यमिको नाकौ वृक्षे स्त्री नीलिकार्थकः ।

अजियुधूनीभ्यो दीर्घश्च ॥ ३—४७ ॥

वीकः स्वरे पक्षिवाय्वोः, स्यायूका जन्तुगिर्यपि ॥ ३७३ ॥

धूको वायौ च धूर्ते च, स्यान्नीको वृक्षभिद्यपि ।

ह्रियो रश्च लो वा ॥ ३—४८ ॥

ह्रीका ह्लीका च लज्जायां

शकेरुनोन्तोन्त्युनयः ॥ ३—४९ ॥

शकुनः पक्षितद्भिदोः ॥ ३७४ ॥

शुभशंसिनिमित्ते तु शकुनं स्यान्नपुंसकम् ।
शकुन्तः कीटभेदे स्याद्भासपक्षिविहङ्गयोः ॥ ३७५ ॥

शकुन्तिर्वी, शकुनिर्वी सौबले करणान्तरे ।
कुन्ती पाण्डुप्रियायां च सलक्यां गुग्गुलुद्रुमे ॥ ३७६ ॥

भुवो झिच् ॥ ३—५० ॥

भवन्तिः स्याद्वर्तमानकाले, लटि भवन्त्यपि ।
अवन्त्यवन्त्यौ पूर्भेदे, किंवदन्ती जनश्रुतौ ॥ ३७७ ॥

---

1. स्यमेरिट् च is another reading. See Perusūri.

कन्युच् क्षिपेश्च ॥ ३—५१ ॥

क्षिपण्युरायुधे काले वायौ देहवसन्तयोः ।
भुवन्युरीश्वरे भानौ ज्वलने शशलाञ्छने ॥ ३७८ ॥

अनुङ् नदेश्च ॥ ३—५२ ॥

नदनुर्जलदे वायौ क्षिपणुः

कृवृदारिभ्य उनन् ॥ ३—५३ ॥

करुणो रसे ।
तरावथ कृपायां स्त्री, वरुणः सूर्यपाशिनोः ॥ ३७९ ॥
तरुप्रभेदे सलिले स्याद्,अथो दारुणं भये ।
भयानकरसे पुंसि त्रिषु तु स्याद्भयङ्करे ॥ ३८० ॥

तो रश्च लो वा ॥ ३—५४ ॥

तरुणः[1]कुब्जपुष्पे ना रुचके यूनि तु त्रिषु ।
तलुनस्त्रिषु यूनि स्यात्

क्षुधिपिशिमिथिभ्य कित् ॥ ३—५५ ॥

क्षुधुनो म्लेच्छभिद्यपि ॥ ३८१
पिशुनं वानरमुखे कुङ्कुमे वायसे तु ना ।
वाच्यवत् सूचके क्रूरे पृक्कायां तु स्त्रियां भवेत् ॥ ३८२
मिथुनं न द्वयो राशिभेदे स्त्रीपुंसयुग्मके ।

फलेर्गुक् च ॥ ३—५६ ॥

फल्गुनस्तु गुडाकेशे नदीजार्जुनभूरुहोः ॥ ३८३ ॥
फल्गुनी स्याद्दक्षभेदे, फाल्गुनोऽप्यर्जुने भवेत् ।
तपस्यसंज्ञमासे तत्पूर्णिमायां तु फाल्गुनी ॥ ३८४ ॥

अशेर्लशश्च ॥ ३—५७ ॥

---

1. तरुणं T.

लशुनं स्यान्महाकन्दे

अर्जेणिलुक् च ॥ ३—५८ ॥

तृणाख्यायां चित् ॥ ३—५९ ॥

अर्जुनः ककुभपार्थयोः ।
मातुरेकसुते स्कन्दे मयूरे धवले पुनः ॥ ३८५ ॥

त्रिषु क्लीबे नेत्ररोगतृणयोरर्जुनी गवि ।
उषायां बाहुदानद्यां कुट्टन्यामपि च क्वचित् ॥ ३८६ ॥

अर्तेश्च ॥ ३—६० ॥

अरुणोऽव्यक्तरागेऽर्के सन्ध्यारागेऽर्कसारथौ ।
निश्शब्दे कपिले कुष्ठभेदे ना गुणिनि त्रिषु ॥ ३८७ ॥

अरुणातिविषाश्यामामञ्जिष्ठात्रिवृतासु च ।

अजियमिशीङ्भ्यश्च ॥ ३—६१ ॥

वयुनं स्याद्देवगृहेऽपि प्रज्ञानप्रशस्ययोः ॥ ३८८ ॥

यमुना तु नदीभेदे, शयुनोऽजगरे मतः ।

वृतॄवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥ ३—६२ ॥

वर्षोऽस्त्री भारतादौ स्याज्जम्बूद्वीपाब्दवृष्टिषु ॥ ३८९ ॥

प्रावृषि स्त्री भूम्नि, वर्सोऽप्येवं, तर्षः प्लवे भवेत् ।
उदन्यालिप्सयोर्वत्सः पुत्रादौ तर्णकाब्दयोः ॥ ३९० ॥

क्लीबे तु वक्षसि भवेत्, हंसः स्यान्मानसौकसि ।
निर्लोभ[1]नृपविष्ण्वर्कपरमात्मसु मत्सरे ॥ ३९१ ॥

योगभेदे मन्त्रभेदे शारीरमरुदन्तरे ।
तुरङ्गमप्रभेदे च, कंसो दैत्ये स्त्रियां तु सः ॥ ३९२ ॥

---

1. निर्लोभे नृप. A.

कांस्ये च कांस्यपात्रे च तैजसे मानभिद्यपि ।
कक्षा स्यादन्तरीयस्य पश्चादञ्चलपल्लवे ॥ ३९३ ॥

स्पर्धायां ना तु दोर्मूलकच्छवीरुत्तृणेषु च ।
लाक्षा वृक्षस्य निर्यासे, योषा जोषा स्त्रियां स्त्रियाम् ॥ ३९४ ॥

प्लुषेरच्चोपधायाः ॥ ३—६३ ॥

प्लक्षो द्वीपविशेषे स्यात्पर्कटीगर्दभाण्डयोः ।
पिप्पले द्वारपार्श्वे च गृहस्य परिकीर्तितः ॥ ३९५ ॥

मनेर्दीर्घश्च ॥ ३—६४ ॥

मांसं स्यादामिषे मांसी कक्कोलीजटयोर्मता[1] ।

अशेर्देवने ॥ ३—६५ ॥

अक्षो ज्ञानात्मशकटव्यवहारेषु पाशके ।
रुद्राक्षेन्द्राक्षयोः सर्पे विभीतकतरावपि ॥ ३९६ ॥

चक्रे कर्षेऽक्षं तु तुत्थे स्यात्सौवर्चल इन्द्रिये ।

स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् ॥ ३—६६ ॥

स्नुषा पुत्रस्य भार्यायां, तरौ वृक्षोऽथ वारिणि ॥ ३९७ ॥

पापे च कृत्सं सर्पे ना,

ऋषेर्जातौ ॥ ३—६७ ॥

स्यादृक्षः पर्वतान्तरे ।
भल्लूके शोणके वाच्यवत्तु स्यात् कृतवेधने ॥ ३९८ ॥

नपुंसकस्तु नक्षत्रे

उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च ॥ ३—६८ ॥

उत्सः प्रस्रवणे मतः ।
गुत्सः स्यात्स्तबके स्तम्बे हारभिद्ग्रन्थिपर्णयोः ॥ ३९९ ॥

1. This line is omitted in A. जटयोः स्त्रियाम् T.

कुक्षः कुक्षौ

गृधिपण्योर्दकौ च ॥ ३—६९ ॥

स्मरे गृत्सः, पक्षो मासार्धपार्श्वयोः ।
ग्रहे साध्ये विरोधे च बले सखिसहाययोः ॥ ४०० ॥

चुल्लीरन्ध्रे पतत्रे च देहाङ्गे राजकुञ्जरे ।

अशेः सरन् ॥ ३—७० ॥

अक्षरं त्वस्त्रियां वर्णे मोक्षे ना परमात्मनि ॥ ४०१ ॥

वसेश्च ॥ ३—७१ ॥

सपूर्वाच्चित्[1] **॥ ३—७२ ॥**

संवत्सरो वत्सरोऽब्दे पञ्चके परिवत्सरः ।

कृधूमदिभ्यः कित् ॥ ३—७३ ॥

तिलौदने स्यात् कृसरो, धूसरं[2] त्रिषु पाण्डरे ।
खरे ना स्त्री तु किन्नर्यां, मत्सरः कृपणेऽन्यवत् ॥ ४०२ ॥

असह्यान्यसमृद्धौ च हर्षहेतौ च ना तु सः ।
मात्सर्यक्रोधयोः स्त्री तु मक्षिकायां

पते रश्च लः ॥ ३—७४ ॥

अथो पथि[3] ॥ ४०३ ॥

पत्सलः

तन्यृषिभ्यां क्सरन् ॥ ३—७५ ॥

---

1. संपूर्वाच्चित् is another reading. *Bālamanoramā* on *Sid.* supports the reading सपूर्वात्.

2. धूसरस्त्रिषु T. The portion 'धूसरं....किन्नर्यां' is omitted in A.

3. भुवि. T.

तसरः सूत्रवेष्टने सूत्रभिद्यपि ।
ऋक्षरं तोयधारायां ना तु स्यात् कण्टकर्त्विजोः ॥ ४०४

पीयुक्कणिभ्यां कालन् ह्रस्वः सम्प्रसारणं च ॥ ३—७६ ॥

राजादने पियालः स्यात्, कुणालो देशभिद्यपि ।
भगालं स्यान्नृशिरसि

कठिकुषिभ्यां काकुः ॥ ३—७७ ॥

कठाकुः स्याद्विहङ्गमे ॥ ४०५ ॥
कुषाकुरर्के कप्यग्न्योः कुषाकुः शस्त्र इष्यते ।
कुषाकुर्मूषिकायां स्यात्

सर्तेर्दुक् च ॥ ३—७८ ॥

सृदाकुर्नानिले मृगे ॥ ४०६ ॥
आपगायां च वज्रे[1] च ज्वलने प्रतिसूर्यके ।

वृतेर्वृद्धिश्च ॥ ३—७९ ॥

वार्ताकुरपि वृन्ताके वार्ताकी तत्र पुंसि न ॥ ४०७ ॥

पर्देर्नित् सम्प्रसारणमल्लोपश्च ॥ ३—८० ॥

पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे सर्पचित्रकयोः पुमान् ।

सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः ॥ ३—८१ ॥

सरण्युस्तु पुमान् मेघे वायौ स्यात् शीघ्रगामिनि ॥ ४०८
यवागूरुष्णिकायां स्याद्वचक्नुर्विप्रवाग्मिनोः ।
ऋषिभेदे

आनकः शीङ्भियः ॥ ३—८२ ॥

अथाजगरे भवेदपि शयानकः ॥ ४०९ ॥
भयानकः स्मृतो व्याघ्रे रसे राहौ भयङ्करे ।

---

1. चक्रे A. & B.

आणको लूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः ॥ ३—८३ ॥

लवाणकं भवेद्दात्रे, पवमाने धवाणकः ॥ ४१० ॥
शिङ्घाणकः श्लेष्मणि स्यात्, शिङ्घाणं नासिकामले ।
काचपात्रे लोहमले ना तु फेने प्रकीर्तितः ॥ ४११ ॥
धाणको दीनारभागे

उल्मुकदर्विहोमिनः ॥ ३—८४ ॥

ज्वलदङ्गार उल्मुकम् ।
परिवेषणपात्रे स्याद्दर्विर्होमी तु होतरि ॥ ४१२ ॥

ह्रियः कुक् रश्च लो वा ॥ ३—८५ ॥

ह्रीकुः ह्लीकुः सत्रपे स्यात्

हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् ॥ ३—८६ ॥

स्याद्धस्तः करशुण्डयोः ।
ऋक्षे केशात्परो व्राते सप्रकोष्ठे करेऽपि[1] च ॥ ४१३ ॥
मर्तो भूलोके, गर्तस्तु स्यात्त्रिगर्तान्तरेऽवटे ।
कुकुन्दरे चैतशब्दो भवेत् कर्बुर आगते ॥ ४१४ ॥
वातः समीरणेऽथान्तं स्वरूपेऽनशने तु ना ।
शेषे न स्त्र्यन्तिके वाच्यलिङ्गो, दन्तो भवेद्रदे ॥ ४१५ ॥
कुञ्जेऽद्रिकटके, लोतो मेषे स्याच्चोरिताश्रुणोः ।
पोतः शिशौ वहित्रे च, स्याद्धूर्तस्तु शठे[2] त्रिषु ॥ ४१६ ॥
क्लीबे तु खण्डलवणे धुस्तूरे नाथ तूस्तवाक् ।
स्याज्जटीभूतकेशेषु पापे धूलौ नपुंसके ॥ ४१७ ॥

नञ्याप इट् च ॥ ३—८७ ॥

केशकर्तनशिल्पे तु नापितः स्यात्

---

1. व्रतेपि B. & T.   2. शवे A.

तनिमृङ्भ्यां किच्च ॥ ३—८८ ॥

तंतं पुनः ।
वीणादिवाद्ये ना वायौ स्याद्व्याप्ते विस्तृतेऽन्यवत्[1] ॥ ४१८ ॥
मृतं तु याचिते मृत्यौ क्लीबं मृत्युमति त्रिषु ।

अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ॥ ३—८९ ॥

परिच्छिन्नेऽक्तमाज्ये के घृतं दीप्तेऽभिधेयवत् ॥ ४१९ ॥
सितमवसिते च बद्धे धवले त्रिषु शर्करायां स्त्री ।
ऋतमुञ्छशिले[2] सत्ये जले दीप्ते च पूजिते ॥ ४२० ॥
मुहूर्तोऽस्त्री घटीयुग्मे

दुतनिभ्यां दीर्घश्च ॥ ३—९० ॥

दूतः प्रेष्ये द्वयोर्भवेत् ।
तातोनुकम्प्ये जनके, शीता लाङ्गलपद्धतौ ॥ ४२१ ॥
स्वर्गगङ्गारामपत्न्योः हिमस्पर्शे नपुंसकम् ।
त्रिषु तद्वति मन्दे च वहुवारतरौ तु ना ॥ ४२२ ॥
सीता लाङ्गलपद्धतिवैदेहीस्वर्गगङ्गासु ।

जेर्मूट् चोदात्तः ॥ ३—९१ ॥

जीमूतः स्याद्भृतिकरे शक्रेऽद्रौ घोषके घने ॥ ४२३ ॥

लोष्टपलितौ ॥ ३—९२ ॥

लोष्टोऽस्त्री मृत्तिकापिण्डे, पलितं पङ्कतापयोः[3] ।
शैलजे केशपाके च

हृश्याभ्यामितन् ॥ ३—९३ ॥

दूर्वायां हरिता स्त्रियाम् ॥ ४२४ ॥

---

1. विस्मृते B. 2. ....मुञ्छे शिले A. & T.
3. पिण्डतापयोः T.

हरिद्वर्णयुते वाच्यलिङ्गः, श्येतस्तु पाण्डुरे ।

रुहे रश्च लो वा ॥ ३—९४

रोहितं कुङ्कुमे रक्ते ऋजुशक्रशरासने ॥ ४२५ ॥

पुंसि स्यान्मीनमृगयोर्भेदे रोहितकद्रुमे ।
लोहितं रक्तगोशीर्षकुङ्कुमाजिकुचन्दने ॥ ४२६ ॥

पुमान्नदान्तरे भौमे वर्णे च त्रिषु तद्वति ।

पिशेः किच्च ॥ ३—९५

भवेत्तु पिशितं मांसे जटामांस्यां तु तत् स्त्रियाम् ॥ ४२७ ॥

श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥ ३—९६ ॥

श्रवाय्यः स्याद्यज्ञपशौ श्रवणीयेऽपि कीर्त्यते ।
दक्षाय्यो गरुडे गृद्ध्रे, स्पृहयाय्यः स्पृहावति ॥ ४२८ ॥

गृहयाय्यो गृहपतौ

दिधिषाय्यः[1] ॥ ३—९७ ॥

दिधिषाय्यस्तु धारके ।

दधिषाय्यं भवेदाज्ये

वृञ एण्यः ॥ ३—९८ ॥

वरेण्यः श्रेष्ठ इष्यते ॥ ४२९ ॥

स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि[2] ॥ ३—९९ ॥

स्तुषेय्यः स्तवनीये स्यात्, स्तुवेय्यः स्तावकेन्द्रयोः ।

राजेरन्यः ॥ ३—१०० ॥

राजन्यः स्याद्वीतिहोत्रे दीप्तिक्षत्रिययोरपि ॥ ४३० ॥

शॄरम्योश्च ॥ ३—१०१ ॥

---

1. दधिषाय्यः Ujj.   2. केय्यश्छन्दसि Ujj.

शरण्यः शरणार्हे स्याद्, रमण्यो रमणीयके ।

अर्तेर्निच्च ॥ ३—१०२ ॥

वने त्वरण्यं

पर्जन्यः ॥ ३—१०३ ॥

पर्जन्यो मेघे तच्छब्दशक्रयोः ॥ ४३१ ॥

वदेरान्यः ॥ ३—१०४ ॥

वदान्यो वाग्मिनि त्यागिनि

अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥ ३—१०५ ॥

अथामत्रं तु भाजने ।
नक्षत्रं भे, यजत्रं तु स्याद्यष्टव्याग्निहोत्रयोः ॥ ४३२ ॥

वधत्रं शस्त्रविपयोः, पतत्रं तु तनूरुहे ।

गडेरादेश्च कः ॥ ३—१०६ ॥

कडत्रं च कलत्रं च भवेतां श्रोणिभार्ययोः ॥ ४३३ ॥

वृञश्चित् ॥ ३—१०७ ॥

वरत्रा तु भवेद्वर्ध्रा

सुविदेः कत्रन् ॥ ३—१०८ ॥

सुविदत्रं कुटुम्बके ।

कृतेर्नुम् च ॥ ३—१०९ ॥

लाङ्गले चाथ कृन्तत्रं छेदने वेष्टने वने ॥ ४३४ ॥

भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्येभ्योऽतच् ॥ ३—११० ॥

रामानुजे तु दौष्यन्तौ नाट्यशास्त्रे मुनौ नटे ।
भरतो, मरतो मृत्यौ, दर्शतः सोमसूर्ययोः ॥ ४३५ ॥

यजतो यजमानर्त्विग्यष्टव्येष्वथ पर्वतः ।
देवर्षिभेदे शैलेऽगे शाकमत्स्यप्रभेदयोः ॥ ४३६ ॥

पचतो वह्निरव्योः स्यादमतो मृत्युरोगयोः ।
तृष्णापरे स्यात्तमतो, नमतः प्रह्वशब्दयोः ॥ ४३७ ॥

हर्यतः पवने सर्वैः स्पृहणीये हयेऽपि च ।
दरतस्त्वादरवति, शयतः शयितर्यपि ॥ ४३८ ॥

पृषिरञ्जिभ्यां कित् ॥ ३—१११ ॥

पृषतो बिन्दुमृगयोः श्वेतबिन्दुयुते त्रिषु ।
रजतं त्रिषु शुक्ले स्यात् क्लीबं दुर्वर्णहारयोः ॥ ४३९ ॥

खलतिः ॥ ३—११२ ॥

अकेशमूर्ध्नि खलतिः

शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः ॥ ३—११३ ॥

शयथोऽजगरे घृणौ ।
विश्वासहेतौ शपथो, रवथः कोकिले मतः ॥ ४४० ॥

गमथः पथिके मार्गे, वञ्चथः क्रोष्टुधूर्तयोः ।
वन्दथः स्तोतरि स्तुत्ये, आयुष्मति तु जीवथः ॥ ४४१ ॥

प्राणथः स्याद्बलवति क्लान्तौ तु क्लमथो मतः[1] ।

भृञश्चित् ॥ ३—११४[2] ॥

भरथो लोकपाले स्यात्

रुदिविदिभ्यां ङित् ॥ ३—११५ ॥

रुदथः शिश्वसत्वयोः ॥ ४४२ ॥

कौलेयके स्याद्रुदथो, विदथो ज्ञातरि स्मृतः ।

उपसर्गे वसेः ॥ ३—११६ ॥

---

1. After this B. adds the line 'दमथस्तु दमे दण्डे रामथः शान्तिमन्त्रिणोः ।'
2. This Sūtra comes after 115 and 116 according to Ujj.

भवेदावसथो गेहे, ग्रामे संवसथो भवेत् ॥ ४४३ ॥

अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणिमहिभ्योऽसच् — ॥ ३—११७ ॥

अतसस्त्वात्मवाय्वोः स्यात् क्षुमायामतसी भवेत् ।
अवसो राज्ञि सूर्ये च, चमसः सोमभाजने ॥ ४४४ ॥

न स्त्री स्यात् पिष्टके तु स्त्री, तमसः स्यात्तमस्यपि ।
अनुकूले तु नमसो, रभसो वेगहर्षयोः ॥ ४४५ ॥

लभसो धनयाचित्रोराकाशे नभसो भवेत् ।
तपसो विहगे चन्द्रे, पतसः पक्षिचन्द्रयोः ॥ ४४६ ॥

पनसः कण्टकिफले कण्टके वानरान्तरे ।
स्त्रियां रोगप्रभेदे स्यात्, पणसः पण्यवस्तुनि ॥ ४४७ ॥

ज्ञाने तु महसं

वेञस्तुट् च ॥ ३—११८ ॥

वृक्षभेदे स्याद्वेतसः पुमान् ।
स्यात्तु तामरसं पद्मे, साध्वसं प्रतिभाक्षये ॥ ४४८ ॥

कीकसं त्वस्थिनि भवेत्, तरसं मांस इष्यते ।

वहियुभ्यां णित् ॥ ३—११९ ॥

वाहसोऽजगरे ख्यातो, यावसस्तृणसंहतौ ॥ ४४९ ॥

वयश्च ॥ ३—१२० ॥

वायसः करटे ख्यातो

दिवः कित् ॥ ३—१२१ ॥

दिवसं वासरेऽस्त्रियाम् ।

कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ ३—१२२ ॥

करभो मणिबन्धादाकनिष्ठे चोष्टतज्जयोः ॥ ४५० ॥

शरभः पशुराजे[1] स्यात्करभे वानरान्तरे ।
पतङ्गे शलभो, हस्तिशावके कलभोऽपि च ॥ ४५१ ॥

गर्दभं श्वेतकुमुदे ना तु गन्धान्तरे खरे ।
रोगभित्क्षुद्रजन्त्वोः स्त्री

ऋषिवृषिभ्यां कित् ॥ ३—१२३ ॥

ऋषभस्त्वौषधान्तरे ॥ ४५२ ॥

स्वरभिद्वृषयोः कर्णरन्ध्रगर्दभपुच्छयोः ।
उत्तरस्थः स्मृतः श्रेष्ठे, स्त्री नराकारयोषिति ॥ ४५३ ॥

शूकशिम्ब्यां शिरालायां विधवायां क्वचिन्मता ।
वृषभः श्रेष्ठवृषयोः

रुषेर्नित् लुष् च ॥ ३—१२४ ॥

लुषभो मत्तदन्तिनि ॥ ४५४ ॥

रासिवल्लिभ्यां च ॥ ३—१२५ ॥

रासभो गर्दभे प्रोक्तो, वल्लभः स्वामिनि प्रिये ।
सल्लक्षणहये च

जॄविशिभ्यां झच् ॥ ३—१२६ ॥

अथो जरन्तो महिषे मतः ॥ ४५५ ॥

वेशन्तः पल्वलेऽर्हन्तो जिने

रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि ॥ ३—१२७ ॥

रोहन्तवाक् तरौ ।
नन्दन्तस्तनये प्रोक्तो, भवेज्जीवन्त औषधे ॥ ४५६ ॥

प्राणन्तस्तु भवेद्वाते

---

1. पक्षिराजे B.

तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च ॥ ३—१२८ ॥

तरन्तः स्यात्सरस्वति ।
नावि स्त्रियां, भवन्तस्तु काले, वायौ[1] वहन्तवाक् ॥ ४५७ ॥
वसन्तः पुष्पसमये, भासन्तस्तूष्णदीधितौ ।
साधन्तः स्यात्परिव्राजि, गण्डयन्तस्तु वारिदे ॥ ४५४ ॥
मण्डयन्तो भूषणे स्याज्जयन्तस्तु शचीसुते ।
नन्दयन्तो नन्दके स्यात्

हन्तेर्मुट् हि च ॥ ३—१२९ ॥

हेमन्त ऋतुभिद्यपि ॥ ४५९ ॥

भन्देर्नलोपश्च ॥ ३—१३० ॥

भदन्तः स्यात् प्रव्रजिते

ऋच्छेररः ॥ ३—१३१ ॥

ऋच्छरा वारयोषिति ।
जर्जरं शैवले शक्रध्वजे त्रिषु जरन्नरे ॥ ४६० ॥
झर्झरो जर्झरस्तुर्ययुगे वाद्ये नदान्तरे ।
कदरः स्याद्विट्खदिरे, कर्कन्ध्वां बदरी भवेत् ॥ ४६१ ॥
मन्दरः पर्वतेऽथाम्बुकणभेदेषु शीकरः ।
कन्दरागगुहायां स्यात्, शबरो म्लेच्छभिद्यपि ॥ ४६२ ॥
कर्परं मृद्विकारे स्यात्, समरो युद्धकर्मणि ।
अम्बरं वस्त्र आकाशे, पिञ्जरं[2] पिङ्गले मतः ॥ ४६३ ॥
उपकरणबाहुल्यदर्शे त्वाडम्बरो भवेत् ।

अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् ॥ ३—१३२ ॥

छदे कपाटेऽररं स्यात्, कमरः कार्मुकेऽपि च[3] ॥ ४६४ ॥

---

1. वासे & A. T. 2. पिञ्जरः B.
3. कार्मुके भवेत् T.

भ्रमरः कामुके भृङ्गे, चमरं चामरे भवेत् ।
स्त्री मञ्जरीमृगभिदोः, देवरः पतिसोदरे ॥ ४६५ ॥
वासरोऽस्त्री च दिवसे, वाशरः कोकिले मतः ।

कुवः क्ररन् ॥ ३—१३३ ॥

कुररः पक्षिभेदेः

अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् ॥ ३—१३४ ॥

अथास्त्रियामङ्गार उल्मुके ॥ ४६६ ॥
ना भौमेऽथ मदारः स्याद्वाराहे हस्तिधूर्तयोः ।
मन्दारः स्याद्देववृक्षे[1] पारिभद्रार्कपर्णयोः ॥ ४६७ ॥
पारिभद्रे तु मन्दारुः

गडेः कड् च ॥ ३—१३५ ॥

कडारः कपिलेऽपि च ।

भृङ्गारभृङ्गारौ ॥ ३—१३६ ॥

शृङ्गारः सुरते नाट्ये रसे च गजमण्डने ॥ ४६८ ॥
नपुंसकं लवङ्गेऽपि नागसम्भवचूर्णयोः ।
भृङ्गारी झिल्लिकायां स्यात् कनकालौ पुनः पुमान् ॥ ४६९ ॥

कञ्जिमृजिभ्यां चित् ॥ ३—१३७ ॥

कञ्जारोऽर्कमुनिब्रह्मोदरवारणकेकिषु ।
व्यञ्जने चाथ मार्जार ओतुखट्वाङ्गयोरपि ॥ ४७० ॥

कमेः किदुच्चोपधायाः ॥ ३—१३८ ॥

कुमारः स्याच्छुके स्कन्दे युवराजेऽश्ववारके ।
बालके वरुणद्रौ ना न द्वयोर्जात्यकाञ्चने ॥ ४७१ ॥
कुमारी शैलतनयावनमाल्योर्नदीभिदि ।
सहापराजिताकन्याजम्बुद्वीपेषु च स्त्रियाम् ॥ ४७२ ॥

---

1. The portion रिभ्रद्रा....कपिलेऽपि च omitted in B.

तुषारादयश्च ॥ ३—१३९ ॥

हिमे तुषारः, सरसि कासारोऽथ सहारवाक् ।
आम्रभेदे

दीङो नुट् च ॥ ३—१४० ॥

अथ दीनारः सुवर्णाभरणे मतः ॥ ४७३ ॥

सर्तेरपः षुक् च ॥ ३—१४१ ॥

सर्षपः स्यात्सरिषपः सिद्धार्थे

उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥ ३—१४२ ॥

अथोषपोऽनले ।
रवौ च, कुटपो मानभाण्डे, दलप आयुधे ॥ ४७४ ॥
कचपं शाकपत्रे स्यात्, खजपं वार्तृताप्सु च ।

क्वणेः सम्प्रसारणं च ॥ ३—१४३ ॥

कपश्चाक्रवर्मणस्य ॥ ३—१४४ ॥

कुणपः शवे दुर्गन्धे

विटपविष्टपविशिपोलपाः ॥ ३—१४५ ॥

विटपस्तु विटाधिपे ॥ ४७५ ॥
विस्तारे पल्लवे स्तम्बे शाखायामपि न स्त्रियाम् ।
विष्टपं पिष्टपं स्यातां भुवने, विशिपं गृहे ॥ ४७६ ॥
उलपस्तृणभेदे स्याद्गुल्मिन्यां त्वस्त्रियां भवेत् ।

वृतेस्तिकन् ॥ ३—१४६ ॥

वर्तिका शकुनेर्भेदे

कृतिभिदिलतिभ्यः कित् ॥ ३—१४७ ॥

कृत्तिका ऋक्षभिद्यपि ॥ ४७७ ॥
भित्तौ तु भित्तिका प्रोक्ता, निहाकायां तु लत्तिका ।

इष्यशिभ्यां तकन् ॥ ३—१४८ ॥

इष्टका मृद्विकारे स्यादष्टका पितृदैवते ॥ ४७८ ॥

इणस्तशन्तशसुनौ ॥ ३—१४९ ॥

एतशश्चैतशाश्चापि विप्रे स्यात्

वीपतिभ्यां तनन् ॥ ३—१५० ॥

वेतनं भृतौ ।

पत्तनं नगरे

दृदलिभ्यां भः ॥ ३—१५१ ॥

दर्भः कुशोऽथ ऋषिचक्रयोः ॥ ४७९ ॥

दल्भो भवेत्

अर्तिगृभ्यां भन् ॥ ३—१५२ ॥

अथार्भः स्यात्पोते सूक्ष्मेऽपि दृश्यते ।
गर्भो भ्रूणेऽर्भके कुक्षौ सन्धौ पनसकण्टके ॥ ४८० ॥

इणः कित् ॥ ३—१५३ ॥

इभः स्तम्बेरमे

असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ॥ ३—१५४ ॥

अथास्थि धातावूरौ तु सक्थि च ।

प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥ ३—१५५ ॥

प्लुक्षिः कृशानावुदरे कुक्षिः, शुक्षिः प्रभञ्जने ॥ ४८१ ॥

अशेर्नित् ॥ ३—१५६ ॥

अक्षि नेत्रे भवेत्

इषेः क्सुः ॥ ३—१५७ ॥

इक्षुर्मधुरद्रव्यकारणे ।

अवितॄस्तृतन्त्रिभ्यः ईः ॥ ३—१५८ ॥

अवी रजस्वलायां स्यात्तरीः स्यान्नावि भाजने ॥ ४८२ ॥

स्तरीर्धूमाब्दयोस्तन्त्रीर्गुणे वीणादिकस्य च ।

शुष्कस्नायौ च वादित्रे

यापोः किद् द्वे च ॥ ३—१५९ ॥

ययीरश्वापवर्गयोः ॥ ४८३ ॥

पपीः सोमे च सूर्ये च

लक्षेर्मुट् च ॥ ३—१६० ॥

लक्ष्मीः सम्पत्तिशोभयोः ।

ऋद्धौ वृद्धौ च पद्मायां फलिन्यां लक्ष्म्यपीष्यते ॥ ४८४ ॥

इत्युणादिकोशे

॥ तृतीयपादीयनामसंग्रहः ॥

श्रीः

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

वातप्रमीः ॥ ४—१ ॥

वातप्रमीर्वातमृगे द्वयोर्वातप्रमी स्त्रियाम् ।

ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कतिज्यतुजलिजिष्ठुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः[1] ॥ ४—२ ॥

बद्धमुष्टिकरे रत्निः, अरत्निः प्रसृताङ्गुलौ ॥ ४८५ ॥

तन्यतुर्वायुरात्र्योः स्यान्मेघगर्जितयोः पवौ ।
अञ्जलिस्तु पुमान् हस्तसंपुटे कुडवेऽपि च ॥ ४८६ ॥

वनिष्ठु स्थविरान्त्रे स्यादपमानेऽपि कीर्त्यते ।
अञ्जिष्ठश्चण्डकिरणे, तत्राञ्जिष्णुरपीष्यते ॥ ४८७ ॥

अर्पिसस्त्वग्रमांसे स्यान्मत्स्यः स्यान्मीनदेशयोः ।
अतिथिः कुशपुत्रे[2] स्यात् पुमानागन्तुके त्रिषु ॥ ४८८ ॥

अङ्गुलिः करशाखायां कर्णिकायां गजस्य च ।
कवसोऽपि च सन्नाहे भवेत्कण्टकभिद्यपि ॥ ४८९ ॥

कवचो गर्दभाण्डे च सन्नाहे पर्पटेऽपि च ।
दुःस्पर्शायां यवासोऽथ कृशानुः कृष्णवर्त्मनि ॥ ४९० ॥

श्रः करन् ॥ ४—३ ॥

शर्करा खण्डविकृतावुपलाकर्परांशयोः ।

---

1. इष्णुच् instead of इष्ठच्. See Perusūri. In the Calcutta edition of Ujj इष्णुच् is wrongly given for इष्ठुच् thereby taking वनिष्णु instead of वनिष्ठु

2. कुशपत्ते T

शर्करान्वितदेशे च रुग्भेदे[1] शकलेऽपि च ॥ ४९१ ॥

पुषः कित् ॥ ४—४ ॥

पुष्करं खाम्बुपद्मेषु शुण्डाग्रे कुष्ठकाण्डयोः ।
तूर्यवक्त्रे खड्गफले तीर्थद्वीपभिदोरपि ॥ ४९२ ॥

ना [2]रोगनागविहगनृपभेदेषु वारुणौ ।

कलंश्च ॥ ४—५ ॥

पूर्णे श्रेष्ठे पुष्कलः स्यात्

गमेरिनिः ॥ ४—६ ॥

भविष्यद्गमने गमी ॥ ४९३ ॥

आङि णित् ॥ ४—७ ॥

भाव्यागमन आगामी

भुवश्च ॥ ४—८ ॥

स्यात्तु भावी भविष्यति ।

प्रे स्थः ॥ ४—९ ॥

प्रस्थायी गन्तुमनसि

परमे कित् ॥ ४—१० ॥

परमेष्ठी पितामहे ॥ ४९४ ॥

मन्थः ॥ ४—११ ॥

मन्था मन्थनदण्डे च वज्रे[3] वातेऽपि च स्मृतः ।

पतस्थ च ॥ ४—१२ ॥

---

1. ऋग्भेदे A, B & T. But see *Maṅkhakośa* ' रोगभेदश्च शर्करा' (741)
2. राग A. B & T. For the corrct reading रोग see *Anekārthasaṅgraha*
3. व्रजे A. B. T. See Perusūri IV, 48

पन्था मार्गे, ऋभुक्षास्तु शक्रे

खजेराकः ॥ ४—१३ ॥

अथो बन्धकीजने ॥ ४९५ ॥

विहगेऽपि खजाकः स्त्री दर्व्यां, मन्दाकमिष्यते ।
स्तोत्रे स्रोतसि च क्लीबे

वलाकादयश्च ॥ ४ – १४ ॥

वलाकस्तु बके मतः ॥ ४९६ ॥

कामुकीबिसकण्ठ्योश्च बकपङ्क्तावपि स्त्रियाम् ।
शलाका शल्यमदनशारिकासल्लकीषु च ॥ ४९७ ॥

सूच्यामञ्जनयष्टौ च, पताकाङ्के ध्वजेऽपि च ।
सौभाग्ये वैजयन्त्यां च, मनाकेभ्यां प्रकीर्तिता ॥ ४९८ ॥

पिनाकादयश्च ॥ ४—१५ ॥

पिनाकोऽस्त्री रुद्रचापे पांसुवर्षत्रिशूलयोः ।
प्रभायां तु तडाका स्यात्, पिण्याकस्तिलकल्कके ॥ ४९९ ॥

वाल्हीके सिल्हके हिङ्गुद्रव्ये, व्योम्नि नभाकवाक् ।
पटाका पक्षिजातौ स्यात्, श्यामाको धान्यभिद्यपि ॥ ५०० ॥

कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ ४—१६ ॥

कषीका पक्षिजातौ स्याद्, दूषीका नेत्रयोर्मले ।

अनिहृषिभ्यां किच्च ॥ ४—१७ ॥

अनीकोऽस्त्री रणे[1] सैन्ये, हृषीकमपि चेन्द्रिये ॥ ५०१ ॥

चङ्कणः कङ्कण च ॥ ४—१८ ॥

घण्टिकायां कङ्कणीका

शॄपॄवृञां द्वे रुक् चाभ्यासस्य ॥ ४—१९ ॥

---

1. गणे A.

शर्करीकस्तु हिंसके ।
पर्परीकोऽर्थम्णि, वक्रकेशे[1] स्याद्बर्वरीकवाक् ॥ ५०२ ॥

पर्फरीकादयश्च ॥ ४—२० ॥

पर्फरीकं किसलये स्याद्विदारयितर्यपि ।
पालके पूरयितरि, वादित्रे दर्दरीकवाक् ॥ ५०३ ॥

झर्झरीकं शरीरे स्यात्, तिन्तिडीकस्तरोर्भिदि ।
मर्मरीको हीनजने, चञ्चरीकस्त्वलौ मतः ॥ ५०४ ॥

भवेच्च कर्करीकालौ, पुण्डरीकं तु भेषजे ।
सितच्छत्रे सिताम्भोजे पुंसि व्याघ्रेऽग्निदिग्गजे ॥ ५०५
कोशकारविशेषे

इषेः कित्, ह्रस्वश्च ॥ ४—२१ ॥

अथो इषीका वीरणाग्रके ।
भवेच्छरशलाकायां

ऋजेश्च ॥ ४—२२ ॥

उपहते त्वृजीकवाक् ॥ ५०६ ॥

सर्तेर्नुक् च[2] ॥ ४—२३ ॥

लालायां तु सृणीका स्यात्

मृडः कीकच्कङ्कणौ[3] ॥ ४—२४ ॥

मृडीकोऽपि मृगे मतः ।
मृडङ्कणः शिशौ प्रोक्तः, कङ्कणं करभूषणे ॥ ५०७ ॥

---

1. वक्रवंशे T.
2. नुम् च Sid. नु च Śv. & Nārāyaṇa
3. कीककङ्कणौ Sid.

अलीकादयश्च ॥ ४—२५ ॥

अलीकमप्रिये भाले वितथे दिवि च स्मृतम् ।
व्यलीकमप्रियाकार्यवैलक्ष्येष्वपि पीडने ॥ ५०८ ॥

ना नागरे, वलीकं तु पटलप्रान्त इष्यते ।
वल्मीकं वामलूरेऽस्त्रि, वाहीकोऽश्वे[1] तथा गवि ॥ ५०९ ॥

सुप्रतीको दिग्गजे स्याच्छमीक ऋषिभिद्यपि ।

कृतृभ्यामीषन् ॥ ४—२६ ॥

करीषस्तु भवेच्छुष्कगोमये, नावि तु प्लवे ॥ ५१० ॥

तरीतरि तरीषः स्यात्

शॄपॄभ्यां किच्च ॥ ४—२७ ॥

शिरिषस्तरुभिद्यपि ।

गूथे पुरीषः[2]स्यात्

अर्जेर्ऋजश्च ॥ ४—२८ ॥

पिष्टपचने तु ऋजीषवाक् ॥ ५११ ॥

स्यादुद्धृतरसे सोमलताशेषेऽपि तद्भवेत् ।

अम्बरीषः ॥ ४—२९ ॥

अम्बरीषं रणे भ्राष्ट्रे क्लीबं पुंसि नृपान्तरे ॥ ५१२ ॥

नरकस्य प्रभेदे च किशोरे भास्करेऽपि च ।
आम्रातकेऽनुतापे च पुंस्यपि भ्राष्ट्र इष्यते[3] ॥ ५१३ ॥

कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥ ४—३० ॥

वंशाङ्कुरे करीरोऽस्त्री वृक्षगिद्धटयोः पुमान् ।
करीरा चीरिकायां च दन्तमूले च दन्तिनाम् ॥ ५१४ ॥

---

1. वाहीकश्च T.
2. पुरीषं B.
3. भ्राष्ट्र इत्यपि. T.

शरीरमस्त्री देहे स्यात्, परीरं तु फले भवेत् ।
भवेज्जघनदेशे च कटीरः[1] कन्दरेऽपि च ॥ ५१५ ॥

पटीरश्चन्दने कामे कन्दुके, त्यागिवीरयोः ।
तु शौटीरोऽथ[2] हिण्डीरो डिण्डीरोऽब्धिकफे भवेत् ॥ ५१६ ॥

किर्मीरो नागरङ्गे च कर्बुरे राक्षसान्तरे ।

वशः कित् ॥ ४—३१ ॥

उशीरमस्त्री नलदे

कशेर्मुट् च ॥ ४—३२ ॥

कश्मीरो देशभिद्यपि ॥ ५१७ ॥

कृञ उच्च ॥ ४—३३ ॥

कुरीरं मैथुनेऽथो स्यात् कुलीरः कर्कटेऽपि च ।

घसेः किच्च ॥ ४—३४ ॥

क्षीरं दुग्धेऽप्सु

गभीरगम्भीरौ ॥ ४—३५ ॥

निम्ने तु गम्भीरं सगभीरकम् ॥ ५१८ ॥

विषा विहा ॥ ४—३६ ॥

विषा बुद्धौ, विहा स्वर्गे स्वभावादव्यये इमे ।

पच एलिमच् ॥ ४—३७ ॥

पचेलिमो वह्निरव्योः

शीङो धुग्लग्वलञ्वालनः ॥ ४—३८ ॥

शीधु मद्ये[3]ऽस्त्रियां भवेत् ॥ ५१९ ॥

शीलं स्वभावे सद्वृत्ते, जलनील्यां तु शैवलः ।

---

1. कटीरं T.
2. शौटीरोप्यथ T.
3. मध्ये T.

अस्त्री क्लीबं पद्मकाष्ठे जलनील्यां पुनर्द्वयम् ॥ ५२० ॥

शेवालमपि शेपालं

मृकणिभ्यामूकोकणौ ॥ ४—३९ ॥

मरूको मृग इष्यते ।

काणूकः काके

वलेरूकः ॥ ४—४० ॥

वल्लूको विहगोत्पलमूल्योः[1] ॥ ५२१ ॥

उलूकादयश्च ॥ ४—४१ ॥

उलूकः पुंसि काकाराविन्द्रे भारतयोधिनि ।
वावदूको वक्तरि स्याद्, भल्लूको भल्लुकोऽपि च ॥ ५२२ ॥

भालूकश्च त्रयोऽप्यृक्षे, शम्बूकः शम्बुकस्तथा ।
भवेत्करटिकुम्भान्ते शूद्रतापसघोङ्घयोः ॥ ५२३ ॥

जम्बूकः फेरवे नीचे पश्चिमाशापतावपि ।
बन्धुकं बन्धुजीवे स्यात् पुंलिङ्गः पीतसारके ॥ ५२४ ॥

मधूको वृक्षभेदे स्याद्, वास्तूकः शाकभिद्यपि ।

शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥ ४—४२ ॥

मूले सौगन्धिकादीनां शालूकं कन्दभिद्यपि ॥ ५२५ ॥

मण्डूको दर्दुरे

नियो मिः ॥ ४—४३ ॥

नेमिस्तिनिशे नास्त्रियां पुनः ।
कूपत्रिकायां चक्रान्ते, यामिः स्वसृकुलस्त्रियोः ॥ ५२६ ॥

जामिश्च

---

1. त्पलवातयोः A. & B.

अर्तेरूच्च ॥ ४—४४ ॥

अथ द्वयोरूर्मिर्वीच्यां भङ्गप्रकाशयोः ।
वस्त्रसङ्कोचरेखायां वेदनापीडयोर्जवे[1] ॥ ५२७ ॥

भुवः कित् ॥ ४—४५ ॥

भूमिर्वसुन्धरायां स्यात्स्थानमात्रे च भूम्यपि ।

अश्नाते रश्च ॥ ४—४६ ॥

रश्मिः पुमान् दीधितौ स्यात्पक्षप्रग्रहयोरपि ॥ ५२८ ॥

दल्मिः[2] ॥ ४—४७ ॥

वीज्याज्वरिभ्यो निः ॥ ४—४८ ॥

वेणिर्वेणी च विन्यासे केशानां देवताडके ।
नद्यादेरन्तरे चाथ, प्रवेणी केशबन्धने ॥ ५२९ ॥
ज्यानिः स्रवन्त्यां हानौ च, जूर्णिः स्त्री रुजि कीर्त्यते ।
क्षोणिः क्षोणी पृथिव्यां स्यात्, क्रेणिः क्रेणी क्रयेऽपि च ॥ ५३०

सृवृषिभ्यां कित् ॥ ४—४९ ॥

सृणिर्द्वयोरङ्कुशे स्याद्, वृष्णिर्यादवमेषयेः ।
पाषण्डचण्डयोश्च

अङ्गेर्नलोपश्च ॥ ४—५० ॥

अथो अग्निर्वह्नौ च चित्रके ॥ ५३१ ॥

वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् ॥ ४—५१ ॥

वह्निरग्नौ चित्रके च, श्रेणिः पङ्क्तौ द्वयोर्भवेत् ।
समानशिल्पिसङ्घाते, निश्रेणिस्त्वधिरोहणे ॥ ५३२ ॥
कटौ श्रोणिर्द्वयोर्योनिराकरे स्मरमन्दिरे ।
द्रोणिर्देशे च सेचन्यां, ग्लानिर्दौर्बल्य इष्यते ॥ ५३३ ॥

---

1. जने A.

2. दल्मिः = इन्द्रायुधम् ।

हानिः क्षयापचययोः, तूर्णिर्माने भवेदपि ।
म्लानिर्ग्लानौ, शिनिः क्षत्रे

घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णि ॥ ४—५२ ॥

अथांशौ ज्वालातरङ्गयोः ॥ ५३४ ॥

घृणिः, पृश्निस्त्वल्पतनौ, पार्ष्णिः स्यादुन्मदस्त्रियाम् ।
स्त्रियां द्वयोः सैन्यपृष्ठे पादग्रन्थ्यधरेऽपि च ॥ ५३५ ॥

चूर्णिः कपर्दकशते महाभाष्ये कपर्दके ।
धारके पोषके पृथ्व्यां भूर्णिः

वृदृभ्यां विन् ॥ ४—५३ ॥

वर्विस्तु घस्मरे ॥ ५३६ ॥

सूपकारोपकरणे दर्विः

जृशॄस्तृजागृभ्यः क्विन् ॥ ४—५४ ॥

जीर्विः पशौ भवेत् ।
शीर्विर्हिंस्रे भवेत्, स्तीर्विरध्वर्यौ, जागृविर्नृपे ॥ ५३७ ॥

दिवो दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ४—५५ ॥

दीदिविर्धिषणे स्वर्गे [1] भक्षे नान्ने तु सोऽस्त्रियाम् ।
द्योतमाने त्रिषु

कृत्रिघृष्विच्छविस्थविकिकीदिवि ॥ ४—५६ ॥

कृविस्तन्तुवायस्य वस्तुनि ॥ ५३८ ॥

घृष्विर्वराहे कामानां वर्षकेऽथ छविः स्त्रियाम् ।
शोभारुच्योः स्थविस्तन्तुवाये, अथ किकीदिविः ॥ ५३९ ॥

किकिदीविः किकिदिविश्चापे व्याघ्रे

पातेर्डतिः ॥ ४—५७ ॥

---

1. The portion स्वर्गे....छविः स्त्रियाम् (539) is missing in T.

पतिर्धवे ।

ना त्रिष्वीशे

शकेर्ऋतिन् ॥ ४—५८ ॥

शकृद्गूथे, कालखण्डे यकृद्भवेत् ॥ ५४० ॥

अमेरतिः ॥ ४—५९ ॥

अमतिर्ना विधौ काले

वहिवस्यर्तिभ्यश्चित् ॥ ४—६० ॥

वहतिः सचिवे गवि ।

पवने, वसतिस्तु स्याद्वासे रात्रौ निकेतने ॥ ५४१ ॥

क्रोधेऽरतिः

अञ्चेः को वा ॥ ४—६१ ॥

अथो वायौ भवेदङ्कतिरञ्चतिः ।

हन्तेरंह च ॥ ४—६२ ॥

अंहतिश्चांहितिर्दाने

रमेर्नित् ॥ ४—६३ ॥

रमतिः कालकामयोः[1] ॥ ५४२ ॥

मालती पुष्पभेदे स्याद्, वल्ल्यां तु व्रततिर्भवेत् ।

स्थपतिः स्वामिनि भवेदलतिर्गृहमातृका ॥ ५४३ ॥

सूङः क्रिः ॥ ४—४६ ॥

सूरिः सूरी पण्डिते स्यात्

अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् ॥ ४—६५ ॥

अद्रिः शैले द्रुमे रवौ ।

शद्रिस्तु शर्करायां स्याद्, भूरिर्विष्णौ विधौ हरे ॥ ५४४ ॥

---

1. B. adds 'रमतिर्क्लिदिवेऽपि स्यात् रमतिर्नायके च ना ।'

नपुंसकः सुवर्णे च प्राज्ये स्याद्वाच्यलिङ्गकः ।
शुभ्रिर्ब्रह्मणि

वङ्क्र्यादयश्च ॥ ४—६६ ॥

वङ्क्रिस्तु वाद्यभिद्गृहदारुणोः ॥ ५४५ ॥

पार्श्वास्थ्नि वप्रिः क्षेत्रे स्यादंह्रिरङ्घ्रिर्भवेत्पदे ।
निद्राप्रमीलयोर्मोहे तन्द्रिर्वाद्ये तु भेरिवाक् ॥ ५४६ ॥

राशदिभ्यां त्रिप् ॥ ४—६७ ॥

रात्री रजन्यां, शत्रिर्ना मेघकुञ्जरजिष्णुषु ।
राजर्षिभेदे च भवेत्

अदेस्त्रिनिश्च[1] ॥ ४—६८ ॥

अत्री भक्षकपापयोः ॥ ५४७ ॥

अत्रिर्ऋषौ

पतेरत्रिन् ॥ ४—६९ ॥

पतत्रिस्तु विहगे

मृकणिभ्यामीचिः ॥ ४—७० ॥

अथ मरीचिवाक् ।
कृपणे रश्मिदीप्त्योश्च मुनिभेदेऽपि दृश्यते ॥ ५४८ ॥
वल्ल्यां पुष्पितलतागुञ्जयोर्निनदेऽनसि ।
कणीचिः स्त्री

श्वयतेश्चित् ॥ ४—७१ ॥

श्वयीचिस्तु व्याधौ

वेञो डिच्च ॥ ४—७२ ॥

वीचिः सुखाल्पयोः ॥ ५४९ ॥

---

1. अदेस्त्रिन् Ujj. For a discussion of the correct reading see *Praudha manoramā*

अवकाशे तरङ्गे चावीचिस्तु नरकान्तरे ।

ऋहनिभ्यामूषन् ॥ ४—७३ ॥

स्यादरूषश्चण्डरश्मौ, हनूषो राक्षसेऽपि च ॥ ५५० ॥

पुरः कुषन् ॥ ४— ७४ ॥

पुरुषः पुरुषे साङ्ख्यज्ञे च पुन्नागपादपे ।

पॄनहिकलिभ्य उषच् ॥ ४—७५ ॥

परुषं कर्बुरे रूक्षे निष्ठुरोक्तौ च वाच्यवत् ॥ ५५१ ॥

नहुषो राजभेदे स्यान्नागभेदेऽपि च स्मृतः ।

कलुषं त्वाविले पापे

पीयेरूषन् ॥ ४—७६ ॥

पीयूषममृते भवेत् ॥ ५५२॥

सप्तरात्रावधिक्षीरे, क्षीरे पेयूषवाङ् नवे ।

मस्जेर्नुम् च ॥ ४—७७ ॥

मञ्जूषा पेटके

गण्डेश्च ॥ ४—७८ ॥

अथो स्याद्गण्डूषः प्रसृतोन्मिते ॥ ५५३ ॥

मुखपूर्ताम्भसि तथा पुष्करे न नपुंसके ।

अर्तेररुः ॥ ४—७९ ॥

अररुस्त्वायुधे शत्रौ

कुटः किच्च ॥ ४—८० ॥

कुटरुर्वस्त्रमन्दिरे ॥ ५५४ ॥

शकादिभ्योऽटन् ॥ ४—८१ ॥

शकटोऽनसि न स्त्री स्यात्, सन्नाहे कङ्कटो भवेत् ।

देवटः शिल्पिनि भवेत्, करटो निन्द्यजीविनि ॥ ५५५ ॥

एकादशाहादिश्राद्धे कुसुम्भगजगण्डयोः ।
वायसे दुर्दुरूटेऽपि, वरटः कीटतद्भिदोः ॥ ५५६ ॥
वरटा हंसयोषायां, सरटः कृकलासके ।
मायायां कपटं न स्त्री, कक्खटं कठिने भवेत् ॥ ५५७ ॥
कर्कटः कचरे राशौ, मर्कटो वानरे मतः ।
पर्पटो माषविकृतौ, कर्पटं खर्परे मतम् ॥ ५५८ ॥
प्रसादे मयटः प्रोक्तश्चपेटाचपटौ तले ।

कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ॥ ४—८२ ॥

करम्बो मिश्रिते बान्तो, भान्तस्तु दधिसक्तुषु ॥ ५५९ ॥
कदम्बं निकुरुम्बे स्यात् नीपसर्षपयोः पुमान् ।
कलम्बः शाकभेदे स्यात् कदम्बशरयोः पुमान् ॥ ५६० ॥
कडम्बस्त्वग्रभागे स्याद्वादित्रे तु कटम्बवाक् ।

कदेर्णित्पक्षिणि ॥ ४—८३ ॥

कादम्बः स्यात् पुमान् पक्षिविशेषे सायकेऽपि च ॥ ५६१ ॥

कलिकर्द्योरमः ॥ ४—८४ ॥

कलमः पुंसि लेखन्यां शालौ पाटच्चरेऽपि च ।
पङ्के पापे कर्दमः स्यात्

कुणिपुल्योः किन्दच् ॥ ४—८५ ॥

कुणिन्दः शब्द इष्यते ॥ ५६२ ॥
पुलिन्दः शबरेऽलिन्दो भवनावयवान्तरे ।

कुपेर्वा वश्च ॥ ४—८६ ॥

स्यात् कुविन्दः कुपिन्दश्च तन्तुवाये

नौ षञ्जेर्घथिन् ॥ ४—८७ ॥

निषद्वथिः ॥ ५६३ ॥

आलिङ्गके

उध्र्तेश्चित् ॥ ४—८८ ॥

अथोदरथिः सिन्धौ

सर्तेर्णिच्च ॥ ३—८९ ॥

क्षत्तरि सारथिः ।

खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ॥ ४ – ९० ॥

खर्जूरं रूप्यफलयोः[1] खर्जूरः कीटवृक्षयोः ॥ ५६४ ॥

कर्पूरं घनसारेऽस्त्री, वल्लूरं शुष्कमांसके ।
मण्डूरं स्याल्लोहमले, शालूरो दर्दुरे मतः ॥ ५६५ ॥

कस्तूरी स्यान्मृगमदे, धुस्तूरः[2] कनकाह्वये ।
पिञ्जूलं कुशवर्तौ स्याल्लाङ्गूलं पुच्छशेफसोः ॥ ५६६ ॥

धान्याधारे कुसूलः स्यात्, ताम्बूलं क्रमुके भवेत् ।
ताम्बूली नागवल्ल्यां स्याच्छार्दूलो राक्षसान्तरे ॥ ५६७ ॥

व्याघ्रे च पशुभेदे च सत्तमे तूत्तरः स्थितः ।
कुकूलं शङ्कुसङ्कीर्णश्वभ्रे[3] ना तु तुषानले ॥ ५६८ ॥

दुकूलं श्लक्ष्णवसने क्षौमे चापि प्रकीर्तितम् ।
कञ्चूलमस्त्रियां चापि स्त्री गात्राभरणे भवेत् ॥ ५६९ ॥

कुवश्चट् दीर्घश्च ॥ ४—९१ ॥

चित्रलेखनिकायां स्यात् कूर्ची ना स्तनहस्तिनोः ।

समीणः ॥ ४—९२ ॥

समीचस्तु समुद्रे स्यात् समीची हरिणस्त्रियाम् ॥ ५७० ॥

सिवेष्टेरू च ॥ ४—९३ ॥

सूचो दर्भाङ्कुरे सूची सीवनेऽभिनयान्तरे ।

---

1. कलयोः A. 2. धत्तूरः T.
3. सङ्कीर्णे श्वभ्रे T. सङ्कीर्णश्वभ्रेषु ना A.

शमेर्बन् ॥ ४—९४ ॥

शम्बः स्यान्मुसलाग्रस्थलोहमण्डलके पवौ ॥ ५७१ ॥

शुभान्विते त्रिषु

उल्बादयश्च ॥ ४—९५ ॥

उल्बस्तु गर्भे गर्भाशयेऽपि च ।
शुल्बं ताम्रे यज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधौ ॥ ५७२ ॥

बिम्बस्तु प्रतिबिम्बे स्यान्मण्डले पुंनपुंसकम् ।
बिम्बी वृक्षे फले क्लीबं कृकलासे पुनः पुमान् ॥ ५७३ ॥

पङ्के जम्बस्तरौ निम्बो, धन्वं धनुषि चेष्यते ।

स्थः स्तोऽम्बजबकौ ॥ ४—९६ ॥

स्तम्बो गुल्मे [1]लतादीनामप्रकाण्डद्रुमेऽपि च ॥ ५७४ ॥

स्तबकः पुष्पगुच्छे स्यात्

शाशपिभ्यां दन् ॥ ४—९७ ॥

शादः कर्दमशष्पयोः ।

शब्दो निनादे

अब्दादयश्च ॥ ४—९८ ॥

अब्दो वर्षे मुस्तायां जलदे पुमान् ॥ ५७५ ॥

कुन्दो माध्येऽस्त्री मुकुन्दभ्रमिनिध्यन्तरेषु ना ।
वृन्दं समूहे, कन्दस्तु सूरणेऽथ महोदरे ॥ ५७६ ॥

तुन्दं, ककन्दस्तु नृपविशेषे च प्रयुज्यते ।

वलिमलितनिभ्यः कयन् ॥ ४—९९ ॥

वलयः कण्ठरोगे ना कङ्कणे पुंनपुंसकम् ॥ ५७७ ॥

---

1. तृणादीनां B.

मलयो देश आरामे शैलांशे पर्वतान्तरे ।
त्रिवृतायां स्त्री,[1] तनयः पुत्रे पुत्र्यां स्त्रियां भवेत् ॥ ५७४ ॥

रुज्यामयः, किसलयं पल्लवे, गवयो मृगे ।

वृह्वोः षुग्दुकौ च ॥ ४—१०० ॥

आश्रये वृषयः, स्वान्ते हृदयं

मीपीभ्यां रुः ॥ ४—१०१ ॥

हेमपर्वते ॥ ५७९ ॥

मेरुः, सूर्ये [2]पेरुपारू

जत्र्वादयश्च ॥ ४—१०२ ॥

सन्धौ स्कन्धस्य जत्रु च ॥

शिग्रुः शोभाञ्जनतरौ, वितद्रुस्तु नदीभिदि ॥ ५८० ॥

कद्रुर्वर्णविशेषे स्यात्, चमूरुर्मृगभिद्यपि ।

रुशातिभ्यां क्रुन् ॥ ४—१०३ ॥

रुरुर्दैत्ये मृगे, शत्रुररौ

जनिदाच्युसृवृमदिषमिनमिभृञ्भ्यः इत्वनत्वन्तण्क्रिन्शक्स्यढडटाटचः ॥ ४—१०४ ॥

पित्रोर्जनित्ववाक् ॥ ५८१ ॥

यज्ञकर्मणि दात्वं स्यात् पुमान् दातरि च स्मृतः ।
च्यौलो गन्तर्यण्डजे च क्षीणपुण्ये तथा गतौ ॥ ५८२ ॥

सृणिश्चन्द्रेऽङ्कुशे वायौ, वृशो मूलक आर्द्रके ।
मत्स्यो मीनेऽथ षण्ढस्तु भवेदकृतदारके ॥ ५८३ ॥

रङ्गोपजीविनि नटो, भरटो भृतकेऽपि च ।
कुलाले

---

1. त्रिवृतिस्त्र्यथ तनयः A.　　2. पीरु A & B.

अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ ४—१०५ ॥

पेत्वममृतेऽथात्यर्थे भृशमिष्यते ॥ ५८४ ॥

प्रभञ्जने स्यात् सरटश्चिन्तायां ध्यात्वमिष्यते ।
होलो यष्टरि, लूनिस्तु व्रीहौ, कच्छस्तटे भवेत् ॥ ५८५ ॥

कुसेरुम्भोमेदेताः ॥ ४—१०६ ॥

कुसुम्भं हेमनि महारजने ना कमण्डलौ ।
कुसुमं स्त्रीरजोनेत्ररोगयोः फलपुष्पयोः ॥ ५८६ ॥

कुसीदं जीवने वृध्या क्लीबं त्रिषु कुसीदके ।
[1]कुसिदमपि तद्वत्स्यात्, कुसितो नीवृति स्मृतः ॥ ५८७ ॥

सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः ॥
॥ ४—१०७ ॥

सानसिः काञ्चने प्रोक्तो, वर्णसिः सलिले भवेत् ।
धर्णसिर्लोकपाले स्यात्, पर्णसिर्वार्गृहेऽपि च ॥ ५८८ ॥

तण्डुलः स्याद्विडङ्गे च धान्यादिनिकरे पुमान् ।
अङ्कुशोऽस्त्री सृणौ, यूपकटके तु चषालवाक् ॥ ५८९ ॥

इल्वला तारकाभेदे[2] ना भेदे दैत्यमत्स्ययोः ।
पल्वलं त्वल्पसरसि, धिष्ण्यं स्थानर्क्षसद्मसु ॥ ५९० ॥

शक्तावस्त्री तु वह्नौ स्यात्, शल्यं क्ष्वेडे च तोमरे ।
इषौ शङ्कौ त्वस्त्रियां स्यान्ना श्वाविन्मदनद्रुमे ॥ ५९१ ॥

मूङ्शक्यबिभ्यः क्रुः ॥ ४—१०८ ॥

मूलं शिफाद्ययोर्मूलवितेऽन्तिक उदाहृतम् ।
शक्रः प्रियंवदेऽम्लुस्तु भवेत्साम्लो रसान्तरे ॥ ५९२ ॥

अम्ली चाङ्गेरिकायां स्यात्

---

1. कुसीत B. & T.
2. 'भेदे....त्वस्त्रियां' (593) is omitted in T.

माछाससिसू[1]भ्यो यः ॥ ४—१०९ ॥

मायः पीताम्बरेऽसुरे ।
शाम्बर्यां छद्मबुध्योः स्त्री, छाया सूर्यस्य योषिति ॥ ५९३ ॥

प्रतिबिम्बेऽनातपे च पालनोत्कोचदीप्तिषु ।
सच्छोभायां च पङ्क्तौ च, सस्यं गुणे फलेऽपि च ॥ ५९४ ॥

सव्यं वामे दक्षिणे च प्रतीपे चान्यवद्भवेत् ।
इतरस्मिन् भवेदन्यः, समस्या पूर्तिकाङ्क्षिणि ॥ ५९५ ॥

जनेर्यक् ॥ ४—११० ॥

जन्यं हट्टे[2] परीवादे सङ्ग्रामे च नपुंसकम् ।
जन्या मातृवयस्यायां जन्यः स्याज्जनके पुमान् ॥ ५९६ ॥

त्रिषूत्पाद्यजनित्रोश्च नवोढाज्ञातिभृत्ययोः ।
वरस्निग्धेऽथ भार्यायां जाया

अघ्न्यादयश्च ॥ ४—१११ ॥

अघ्न्यस्तु प्रजापतौ ॥ ५९७ ॥

गवि स्त्र्यथ स्त्रियां कन्या कुमार्योषधिराशिषु ।
वन्ध्यस्त्वफलवृक्षादौ स्त्रियां स्यादप्रजस्त्रियाम् ॥ ५९८ ॥

सन्ध्या पितृप्रसून्योश्चिन्तामर्यादयोरपि ।
प्रतिज्ञायां च सन्धाने युगसन्धिप्रसूनयोः ॥ ५९९ ॥

कुडचं भित्तावन्तराले मध्योऽहल्या मुनिस्त्रियाम् ।

स्नामदिपद्यर्तिपृशकिभ्यो वनिप् ॥ ४—११२ ॥

स्नावा स्याद्रसिके मद्वा शिवे, पद्वा पथि स्मृतः ॥ ६०० ॥

अर्वा तुरङ्गमे पुंसि कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः ।
पर्व क्लीबं महे ग्रन्थौ प्रस्तावे लक्षणान्तरे ॥ ६०१ ॥

---

1. सृ omitted in Sid. and Perusūri,
2. हट्टे A.

दर्शप्रतिपदोः सन्धौ विषुवत्प्रभृतिष्वपि ।
शक्वा हस्तिन्यथाङ्गुल्यां नदीमेखलयोरपि ॥ ६०२ ॥

छन्दोभेदे शक्वरी स्यात्

शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् ॥ ४—११३ ॥

शीवा त्वजगरे भवेत् ।
गोधायां शीवरी क्रुश्वा क्रोष्टौ, रुह्वा महीरुहि ॥ ६०३ ॥

जित्वा जयिनि, वायौ तु क्षित्वा, सृत्वा प्रजापतौ ।
धृत्वा विष्णौ

ध्याप्योः सम्प्रसारणं च ॥ ४—११४ ॥

कर्मकरे धीवा, पीवाकृशे मतः ॥ ६०४ ॥

मत्स्याधान्यां धीवरी च, तरुण्यां पीवरी भवेत् ।

अदेर्ध च ॥ ४—११५ ॥

अध्वा मार्गे भवेत्

प्र ईरशदोस्तुट् च ॥ ४—११६ ॥

प्रेत्वा प्रशत्वा चापि सागरे ॥ ६०५ ॥

उभौ नद्यां स्त्रियां स्यातां प्रेत्वरी च प्रशत्वरी ।

सर्वधातुभ्य इन् ॥ ४—११७ ॥

पचिरग्नौ भवेत्, तुण्डिरुदरेऽथ वलिर्वली ॥ ६०६ ॥

तदेकदेशेऽथ वटिरुदरे, याजके यजिः ।
यतिः स्त्री पदविच्छेदे निकारयतिनोः पुमान् ॥ ३०७ ॥

काशिर्देशे, लताभेदे मलिः, पलाञ्जने मसिः ।
क्रीडायां केलिरुद्दिष्टा, हेलिः सूर्ये पुमान् भवेत् ॥ ६०८ ॥

कोटिः स्त्री धनुषोऽग्रेऽश्रौ सङ्ख्याभेदप्रकर्षयोः ।
बोधिः पुंसि समाधेश्च भेदे पिप्पलपादपे ॥ ६०९ ॥

नन्दिर्द्यूताङ्ग आनन्दे स्त्रियां ना नन्दिकेश्वरे ।
कलिः स्त्री कलिकायां ना शूराज्योः कलहे युगे ॥ ६१० ॥

विपणिः पण्यवीथौ स्यात्, जटायां तु भवेज्जटिः ।

हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च ॥ ४—११८ ॥

हरिश्चन्द्रार्कवाताश्वशुकभेकयमाहिषु ॥ ६११ ॥

कपौ सिंहे हरेऽजेंऽशौ शक्रे लोकान्तरे पुमान् ।
पिङ्गे हरितवर्णे च वाच्यनिघ्नो भवेदयम् ॥ ६१२ ॥

पेषिरिन्द्रायुधे प्रोक्तो, रोहिर्व्रतिनि कीर्त्यते ।
वर्तिर्भेषजनिर्माणे नयनाञ्जनलेखयोः ॥ ६१३ ॥

गात्रानुलेपनीदीपदशादीपेषु योषिति ।
वेदिरङ्गुलिमुद्रायां परिष्कृतभुवि स्त्रियाम् ॥ ६१४ ॥

ना पण्डितेऽथ छेदिः स्याच्छेदके वर्धकावपि ।
कीर्तिः प्रसादयशसोः विस्तारे कर्दमेऽपि च ॥ ६१५ ॥

इगुपधात् कित् ॥ ४—११९ ॥

ऋषिर्वेदे वसिष्ठादौ दीधितौ च पुमानयम् ।
शुचिर्ग्रीष्माग्निश्रृङ्गारेष्वाषाढे शुद्धमन्त्रिणि ॥ ६१६ ॥

लिपिर्लिविश्च वर्णानां विन्यासे कर्षणे कृषिः ।
तूलिः कूर्च्यां, रुचिर्दीप्तौ

भ्रमेः सम्प्रसारणं च ॥ ४—१२० ॥

भृमिर्भ्रमणशीलिनि ॥ ६१७ ॥

वायौ, भ्रमिस्तु भ्रमणे

क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च ॥ ४—१२१ ॥

क्रिमिर्ना कृमिले खरे ।
लाक्षायां च, कृमिस्तद्वत्, तिमिः स्यान्मत्स्यभिद्यपि ॥ ६१८ ॥

शितिः पुमान् भूर्जतरौ त्रिषु स्यादसिते सिते ।
स्तिम्भिः सिन्धौ

मनेरुच्च ॥ ४—१२२ ॥

मुनिर्वङ्गसेनवृक्षे जिने मुनौ ॥ ६१९ ॥

वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये ॥ ४—१२३ ॥

वलिर्दैत्यप्रभेदे च करचामरदण्डयोः ।
उपहारे पुमान् स्त्री तु जरया श्लथचर्मणि ॥ ६२० ॥

गृहदारुप्रभेदे च जठरावयवेऽपि च ।
वर्णिः सुवर्णे

वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ॥ ४—१२४ ॥

अथ भवेद्वासिश्छेदनवस्तुनि ॥ ६२१ ॥

वापिः स्यादुदकाधारे, याजिर्यष्टरि कीर्तितः ।
रेखापङ्क्त्योः स्त्रियां राजिर्वातालौ व्राजिरिष्यते ॥ ६२२ ॥

सादिस्तु सारथौ प्रोक्तो, निघातिर्लोहघातिनि ।
वाशिश्छेदनवस्त्वग्न्योः, वादिर्विदुषि वाचके ॥ ६२३ ॥

वारिर्वाग्गजबन्धन्योः स्त्री क्लीबेऽम्बुनि बालके[1] ।
वारी घटीभबन्धन्योर्हारिः पथिकसन्ततौ ॥ ६२४ ॥

द्यूतादिभङ्गे स्त्रीलिङ्गस्तथा खाटिरसङ्ग्रहे ।
किणे शवरथेऽपि स्यात्

नहो भश्च ॥ ४—१२५ ॥

नाभिस्तु क्षत्रिये पुमान् ॥ ६२५ ॥

चक्रमध्ये मुख्यनृपेऽथो प्राण्यवयवे द्वयोः ।
स्त्रियां कस्तूरिकायां स्यात्

कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि ॥ ४—१२६ ॥

कार्षिच्छन्दसि पावके ॥ ६२६ ॥

---

1. ह्रिवेरे बालकेऽम्बुनि B. & T. क्लीबेऽम्बुने बालके A.

श्रः शकुनौ ॥ ४—१२७ ॥

शारिर्नाक्षोपकरणे स्त्रियां शकुनिकान्तरे ।
युद्धार्थगजपर्याणे व्यवहारान्तरेऽपि च ॥ ६२७ ॥

शालिस्तु कलमादौ च गन्धमार्जारके पुमान् ।

कृञ उदीचां कारुषु ॥ ४—१२८ ॥

कारिः स्त्रियां क्रियायां स्याद्वाच्यलिङ्गस्तु शिल्पिनि ॥ ६२८ ॥

जनिघसिभ्यामिण् ॥ ४—१२९ ॥

जनिर्जनी च सधवावध्वोर्जनन ओषधौ ।

घासिर्भक्षे कृष्णवर्त्मनि

अज्यतिभ्यां च ॥ ४—१३० ॥

आजिर्युद्धे समावनौ ॥ ६२९ ॥

आतिर्गन्तरि वौ

पादे च ॥ ४—१३१ ॥

पङ्गे पदाजिः सपदातिकः ।

अशिपणाय्यो रुडायलुकौ च ॥ ४—१३२ ॥

राशिः स्यात्पुञ्जमेषाद्योः, करे पाणिः

वातेर्डिच्च ॥ ४—१३३ ॥

विरण्डजे ॥ ६३० ॥

प्रे हरतेः कूपे ॥ ४—१३४ ॥

प्रहिः कूपे

नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः ॥ ४—१३५ ॥

अथ मूलस्वे वस्त्रग्रन्थौ च नीविवाक् ।

समाने ख्यः स चोदात्तः ॥ ४—१३६ ॥

सखा मित्रे सहाये

आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च ॥ ४—१३७ ॥

अश्रिः [1]कोणेऽहिर्वृत्रसर्पयोः ॥ ६३१ ॥

अच इः ॥ ४—१३८ ॥

रविः सूर्ये, पविर्वज्रे, कविर्वाल्मीकिशुक्रयोः ।
सूरौ काव्यकरे पुंसि स्याद्वलीने[2] तु योषिति ॥ ६३२ ॥

अरिः शत्रौ, तरिर्नावि स्यादलिर्भ्रमरेऽपि च ।

खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्च[3] ॥ ४—१३९ ॥

खनिः खानिश्चाकरे स्यात्, कषिर्हिंस्रेऽथ गन्तरि ॥ ६३३ ॥

अज्जिः प्रोक्तस्तथा क्षेपणकेऽपि परिकीर्तितः[4] ।
असिः खड्गे, वसिर्वस्त्रे, वनिः पावकयाच्ञयोः ॥ ६३४ ॥

सनिर्दानाध्येषणयोर्भक्तौ, शब्दे पुनर्ध्वनिः ।
ग्रन्थिर्ना पर्वणि, चरिश्चलिश्चापि भवेत्पशौ ॥ ६३५ ॥

वृतेश्छन्दसि ॥ ४—१४० ॥

भुजेः किच्च ॥ ४—१४१ ॥

भुजिरग्नौ

कृगृशॄपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्च ॥ ४—१४२ ॥

किरिः कोले, गिरिर्ना नेत्ररुग्भिदि ।
अद्रौ गिरियके योषिद्गीर्णौ पूज्ये पुनस्त्रिषु ॥ ६३६ ॥

शिरिः शलभहन्त्रोः स्यात्, पुरी राज्ञि नदीपुरोः ।
कुटिः कुटी कुम्भदास्यां सुरायां चित्रगुच्छके ॥ ६३७ ॥

---

1. कोले B.
2. स्यात् खलीने T.
3. चलिभ्यश्च Sid
4. A reads "भ्रमरेऽलिरथाकरे । खनिः खानिः, कषिर्हिंस्रेऽथाज्जिः प्रेषणिकार्थकः ॥"

शालाशरीरयोर्वज्रे तु भिदिः, परशौ छिदिः ।
तित्तिरिः पक्षिभेदे स्यात्

कुठिकम्प्योर्नलोपश्च ॥ ४—१४३ ॥

कुठिः पर्वतवृक्षयोः ॥ ६३८ ॥

कुडिर्देहे, कपिर्ना स्यात् सिल्हके वानरे हरौ ।

सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥ ४—१४४ ॥

कर्म व्याप्ये क्रियायां च पुंनपुंसकयोर्मतम् ॥ ६३९ ॥

चर्म कृत्तौ च फलके, भसिते भस्म, शर्म के ।
जन्मोत्पत्तौ, स्थाम बले, मायायां छद्म कीर्त्यते ॥ ६४० ॥

सुत्मापि च सूत्रामा शक्रे, हेम तु काञ्चने ।
कफे श्लेष्मा बाष्प ऊष्मा, सन्दाने दाम पुंसि न ॥ ६४१

यूपस्याग्रे तर्म भवेत्

बृंहेर्नोऽच्च ॥ ४—१४५ ॥

ब्रह्म विप्रे प्रजापतौ ।
ऋत्विग्योगभिदोस्तत्त्वतपोवेदेषु न द्वयोः ॥ ६४२ ॥

अशिशकिभ्यां छन्दसि ॥ ४—१४६ ॥

पाषाणेऽश्मा, वृष्णि शक्मा

हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥ ४—१४७ ॥

हरिमानेहसि स्मृतः ।
कुटुम्बे भरिमा, रूपे धरिमा, सरिमानिले ॥ ६४३ ॥

तल्पे तु स्तरिमा, सूतौ शरिमापि सवीमना ।
दीर्घमध्या अपीष्यन्ते पञ्चैते हरिमादयः ॥ ६४४ ॥

---

1. कुडि Sid.

जनिमृङ्भ्यामिमनिन् ॥ ४—१४८ ॥

जनिमा जन्मनि भवेत्, मृत्यौ तु मरिमा मतः[1]।

वेञः सर्वत्र ॥ ४—१४९ ॥

वेमास्त्रियां वायदण्डे

नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन् ध्यामन्[2] ॥ ४—१५० ॥

संज्ञायां नाम कीर्त्यते ॥ ६४५ ॥

सीमसीमे स्त्रियां स्यातामवधौ, व्योम पुष्करे ।
गात्रकेशे रोम, लोम, पाप्मा स्यात् पुंसि किल्बिषे ॥ ६४६ ॥

परिमाणे तेजसि च ध्याम, यक्ष्मा क्षये मतः ।
यज्ञद्रव्ये च चन्द्रे च सोमा, होमापि चाहुतौ ॥ ६४७ ॥

धाम देहे गृहे रश्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोः ।

मिथुने मनिः ॥ ४—१५१ ॥

सुशर्मा राजभेदे स्यात्, सुधर्मा क्षत्रिये मतः ॥ ६४८ ॥

सातिभ्यां मनिन्मनिणौ ॥ ४—१५२ ॥

साम क्लीबमुपायस्य भेदे वेदान्तरेऽपि च ।
आत्मा पुंसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि ॥ ६४९ ॥

धृतावपि मनीषायां शरीरब्रह्मणोरपि ।

हनिमशिभ्यां सिकन् ॥ ४—१५३ ॥

हंसिका हंसयोषायां, मम्भराल्यां तु मक्षिका ॥ ६५० ॥

कोररन् ॥ ४—१५४ ॥

कबरः पाठके, केशविन्यासे कबरी मता ।

गिर उडच् ॥ ४—१५५ ॥

गरुडो वैनतेये स्यात्

---

1. B. & T. add "शक्माद्या मरिमान्ताः स्युः शब्दाश्छन्दसि साधवः ।"
2. धामन् Sid

इन्देः कमिन्नलोपश्च[1] ॥ ४—१५६ ॥

सन्निकृष्टे त्विदं त्रिषु ॥ ६५१ ॥

कायतेर्डिमिः ॥ ४—१५७ ॥

किं जिज्ञास्ये तथा क्षेपे

सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ ५—१५८ ॥

वसने वस्त्रमस्त्रियाम् ।
अस्त्रं प्रहरणे चापे करवाले नपुंसकम् ॥ ६५२ ॥

श्रुतिस्मृतिपुराणेषु शास्त्रं न्यायादिषट्स्वपि ।
छत्रं स्यादातपत्रेऽस्त्री, पात्रं तीरद्वयान्तरे ॥ ६५३ ॥

योग्येऽमात्ये स्रुवादौ च, पात्र्यमत्रे त्रिषु स्मृता ।
पत्रं तु वाहने पर्णे स्यात्पक्षे शरपक्षिणोः ॥ ६५४ ॥

गन्त्री शकट्यां दंष्ट्रा तु दन्ते, राष्ट्रं तु नीवृति ।

अस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च ॥ ४—१५९ ॥

भ्राष्ट्रोऽम्बरीषे, शकटे गान्त्रं, स्तोत्रे तु नान्त्रवाक् ॥ ६५५ ॥

हन्त्रं मृतौ, विष्टपे तु वैष्टमाष्ट्रं विहायसि ।

दिवेर्द्युच्च ॥ ४—१६० ॥

द्यौत्रं ज्योतिषि

उषिखनिभ्यां कित् ॥ ४—१६१ ॥

अथोष्ट्रः स्यान्मये, खात्रं खनित्रके ॥ ६५६ ॥

जलाधारविशेषे च

सिविमुच्योष्टेरू च ॥ ३—१६२ ॥

सूत्रं तन्तुव्यवस्थयोः ।
भवेच्च सूचनाग्रन्थे, मूत्रं तु प्रस्रावे[2] भवेत् ॥ ६५७ ॥

---

1. कमिर्नलोपश्च Sid. 2. प्रस्रवे A. & B. प्रस्रवे T.

अमिचिमिदिशसिभ्यः क्तः ॥ ४—१६३ ॥

अन्त्रं तुदरनाड्यां स्यात्, चित्रं कर्बुर अद्भुते ।
तद्युक्ते तु त्रिषु क्लीबे तिलकालेख्ययोर्भवेत् ॥ ६५८ ॥

चित्राखुपर्णीगोडुम्बासुभद्रादन्तिकासु च ।
मायायां सर्पनक्षत्रनदीभेदेषु च स्मृता ॥ ६५९ ॥

मित्रं सुहृदि सूर्ये ना, शस्त्रं लोहास्त्रयोर्भवेत् ।
छुरिकायां स्त्रियां

पुवो ह्रस्वश्च ॥ ४—१६४ ॥

पुत्रस्तनये

स्त्यायतेर्ड्रट् ॥ ४—१६५ ॥

स्त्री तु योषिति ॥ ६६० ॥

गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः ॥ ४—१६६ ॥

गोत्रा भूगव्ययोर्गोत्रः शैले, गोत्रं कुलाख्ययोः ।
सम्भावनीयबोधे च काननक्षेत्रवर्त्मसु[1] ॥ ६६१ ॥

धत्रं गृहे, लताभेदे वेत्रं, पत्रं, भवेत्पुनः ।
गार्हपत्ये, मुखे वक्त्रं, कर्मकाष्ठे तु यन्त्रवाक् ॥ ६६२ ॥

सत्रं यज्ञे सदादाने वनाच्छादनयोर्मिषे ।
क्षत्रं स्यात् क्षत्रिये

हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ ४—१६७ ॥

होत्रं हविष्यृत्विजि तु स्त्रियाम् ॥ ६६३ ॥

यात्रा तु [2]यापनेऽपि स्याद्गमनोत्सवयोः स्त्रियाम् ।
मात्रा कर्णादिभूषायां वित्ते माने परिच्छदे ॥ ६६४ ॥

---

1. वर्त्मनि T.
2. यातनेऽपि B. & T.

अक्षरावयवे स्वल्पे मात्रं कार्त्स्न्येवधारणे ।
श्रोत्रं कर्णे, तत्र भस्त्रा या स्याच्चर्मप्रसेविका ॥ ६६५ ॥

गमेरा च ॥ ४—१६८ ॥

स्तम्बेरमाग्रजङ्घादिविभागेऽङ्गे कलेबरे ।
गात्रं

दादिभ्यच्छन्दसि ॥ ४—१६९ ॥

दात्रं छिदाद्रव्ये, क्षेत्रं भूमिकलत्रयोः ॥ ६६६ ॥

केदारे च

भूवादिगृभ्यो णित्रन् ॥ ४—१७० ॥

अथ भावित्रं लोकत्रय उदाहृतम् ।
वादित्रं तु भवेद्वाद्ये, स्याच्च गारित्रमोदने ॥ ६६७ ॥

चरेर्वृत्ते ॥ ४—१७१ ॥

चारित्रं वृत्ते

अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ ॥ ४—१७२ ॥

अशित्रं तु चरौ, याने वहित्रवाक् ।
मह्यां धरित्र्यथ लोत्रं स्मृतं प्रहरणे तथा ॥ ६६८ ॥

वरुत्रं स्यात् प्रावरणे, वधित्रं मन्मथे मतम् ।
कटित्रं [1]चर्मभेदे स्यात्, लोत्रं चोरस्य लक्ष्मणि ॥ ६६९ ॥

अमेर्द्विषति चित् ॥ ४—१७३ ॥

शत्रावमित्रः

आः समिणनिकषिभ्याम् ॥ ४—१७४ ॥

समया, निकषा, सविधेऽव्यये ।
दोषा रात्रौ, दिवारात्रौ, स्वधा स्यात् पितृतर्पणे ॥ ६७० ॥

---

1. कटित्रः B. & T

चितेः कणः कश्च ॥ ४—१७५ ॥

चिक्कणं मसृणे

सूचेः स्मन् ॥ ४—१७६ ॥

सूक्ष्मं [1]कतकेऽध्यात्म इष्यते

वाच्यवत्स्वल्पे

पातेर्डुम्सुन् ॥ ४—१७७ ॥

पुमांस्तु पुरुषे मतः ॥ ६७१ ॥

रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ ४—१७८ ॥

रुचिष्यमिष्टे भुजिष्यः स्वतन्त्रे हस्तसूत्रके ।
दासे स्त्री गणिकादास्योः

वसेस्तिः ॥ ४—१७९ ॥

वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः ॥ ६७२ ॥

निरूहेऽथो वस्तयः स्युर्वसनस्य दशासु च ।
अगस्तिः कुम्भयोनौ स्याद्वङ्गसेनतरौ पुमान् ॥ ६७३ ॥

शस्तिः स्याद्राजदण्डे च, यष्टिस्ताडनसाधने ।
पुलस्तिर्ऋषिभेदे स्यात्

सावसेः ॥ ४—१८० ॥

कल्याणे स्वस्ति चाव्ययम् ॥ ६७४ ॥

नौ तसेः ॥ ४—१८१ ॥

अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्वितस्तिर्द्वादशाङ्गुले ।

पदिप्रतिभ्यां नित् ॥ ४—१८२ ॥

पत्तिः पदातौ, प्रथितिः प्रख्यातौ च भवेत्

---

1. कटके B ; कण्टके ; A

इणातेर्ह्रस्वश्च ॥ ४—१८३ ॥

इतिः ॥ ६७५ ॥

मत्स्ये चर्मपुटे पुंसि

कृतॄकृपिभ्यः कीटन् ॥ ४—१८४ ॥

किरीटो मुकुटेऽस्त्रियाम् ।
नपुंसके वेष्टनेऽथ शिरोवेष्टनलोभ्रयोः ॥ ६७६ ॥

तिरीटं ना कूलवृक्षे, कृपीटमुदरेप्सु च ।
कपीटमपि तद्वत् स्यात्

रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः[1] कितच् ॥ ४—१८५ ॥

रुचितं मिष्ट इष्यते[2] ॥ ६७७ ॥

उचितं तु भवेन्यस्ते मिते ज्ञाते[3] समञ्जसे ।
कुचितं स्यात्परिमिते, कुटितं कुटिलेऽपि च ॥ ६७८ ॥

कुटिकुषिभ्यां क्मलन् ॥ ४—१८६ ॥

कुड्मलो मुकुले पुंसि न द्वयोर्नरकान्तरे ।
कुप्मलं छादने चाप्युत्फुले

कुषेर्लश्च ॥ ४—१८७ ॥

पापे तु कुल्मलम् ॥ ६७९ ॥

सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ ४—१८८ ॥

चेतः स्वान्ते, तडाके तु सरः, स्थूले सरस्यपि ।
पयः क्षीरे च नीरेऽथ सभायां पुंसि नो सदः ॥ ६८०

वर्चो नपुंसकं रूपे विष्टायामपि तेजसि ।
पुंसि चन्द्रस्य तनये, तपो लोकान्तरेऽपि च ॥ ६८१ ॥

---

1. कुटि omitted in Sid.
2. मिष्टवस्तुनि T.
3. जाते A.

चान्द्रायणादौ धर्मे च पुमान् शिशिरमाघयोः ।
सहो बले ज्योतिषि च पुंसि हेमन्तमार्गयोः ॥ ६८२ ॥

तमो ध्वान्ते गुणे शोके क्लीबं वा ना विधुन्तुदे ।
रोदश्च रोदसी चापि दिवि भूमौ पृथक् पृथक् ॥ ६८३ ॥

सहप्रयोगेऽप्यनयो रोदस्यावपि रोदसी ।
वयः पक्षिणि बाल्यादौ यौवने च नपुंसकम् ॥ ६८४ ॥

महस्तेजस्युत्सवेऽनः शकटेऽन्ने च तत्स्थले ।
अयो लोहेऽथ माः मासि चन्द्रे च बहुद्दश्वनि ॥ ६८५ ॥

रपेरत एञ्च ॥ ४—१८९ ॥

रेपोऽवद्ये

अशेर्देवने युट् च ॥ ४—१९० ॥

यशः कीर्तौ

उब्जेर्बले बलोपश्च ॥ ४—१९१ ॥

ओजो दीप्तिप्रकाशयोः ।

अवष्टम्भे बले च

श्वेः सम्प्रसारणं च ॥ ४—१९२ ॥

अथ मृतदेहे बले शवः ॥ ६८६ ॥

ऊधो गोस्तनविस्तारे

श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च ॥ ४—१९३ ॥

शिरः स्यान्मस्तकेऽपि च ।

अर्तेरुच्च ॥ ४—१९४ ॥

वक्षस्युरः

व्याधौ शुट् च ॥ ४—१९५ ॥

पायुरोगे त्वर्शो

उदके नुट् च ॥ ४—१९६ ॥

अर्णस्तु भवेज्जले ॥ ६८७

इण आगसि ॥ ४—१९७ ॥

एनः पापे भवेत्

रिचेर्धने घित् किच्च[1] ॥ ४—१९८ ॥

रेक्णो रेको, रिच्अश्च काञ्चने ।

चायतेरन्ने ह्रस्वश्च ॥ ४—१९९ ॥

अन्ने चनश्चणो

वृङ्शीङ्भ्यां स्वरूपाङ्गयोः पुट् च ॥ ४—२०० ॥

रूपे वर्पो वर्फश्च कीर्तितौ ॥ ६८८ ॥

शेपः शेफश्च गुह्येऽण्डे

स्रुरीभ्यां तुट् च ॥ ४—२०१ ॥

स्रोतोऽम्बुवेगे तथेन्द्रिये ।

रेतः शुक्रे पारदे च

पातेर्बले जुट् च ॥ ४—२०२ ॥

पाजः पाय उभे बले ॥ ६८९ ॥

उदके थुट् च ॥ ४—२०३ ॥

अन्ने च ॥ ४—२०४ ॥

पाथो जलान्नयोः

अदेर्नुम् धौ च ॥ ४—२०५ ॥

अन्धस्त्वन्ने

स्कन्देश्च स्वाङ्गे ॥ ४—२०६ ॥

---

1. घिच्च Sid.

स्कन्धोऽङ्गभिद्यपि ।

आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा[1] ॥ ४—२०७ ॥

यज्ञकर्मण्यपश्चाप्नो, जले त्वापः प्रकीर्तितम् ॥ ६९० ॥

रूपे जुट् च ॥ ४—२०८ ॥

अब्जो रूपे

उदके नुम्भौ च ॥ ४—२०९ ॥

जले त्वम्भो

नहेर्दिवि भश्च ॥ ४—२१० ॥

नभो व्योम्नि पुमान् घने ।

घ्राणश्रावणवर्षासु बिसतन्तौ पतद्ग्रहे ॥ ६९१ ॥

इण आगोऽपराधे च ॥ ४—२११ ॥

आगः पापेऽपराधे

अमेर्हुक् च ॥ ४—२१२ ॥

अंहः पापे

रमेश्च ॥ ४—२१३ ॥

रंहो भवेज्जवे ।

देशे ह च ॥ ४—२१४ ॥

रहस्तत्त्वे रते गुह्ये

अश्वयञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च ॥ ४—२१५ ॥

अथाङ्कश्चिह्नशरीरयोः ॥ ६९२ ॥

अङ्गः पक्षिणि, योगस्तु समाधौ समयेऽपि च ।

भर्गस्तेजःप्रजापत्योः, ओको मन्दिर आश्रये ॥ ६९३ ॥

---

1. ह्रस्वो नुट् च वा taken as part of the explantion in Sid. ह्रस्वस्तुट् च वा Ujj.

भूरञ्जिभ्यां कित् ॥ ४—२१६ ॥

भुवोऽव्ययं चान्तरिक्षे, रजः क्लीबं गुणान्तरे ।
आर्तवे च परागे च रेणुमात्रेऽपि दृश्यते ॥ ६९४ ॥

वसेर्णित् ॥ ४—२१७ ॥

वासो वस्त्रे भवेत्

चन्देरादेश्च छः ॥ ४—२१८ ॥

छन्दः स्वैराचाराभिलाषयोः[1] ।

पचिवचिभ्यां सुट् च ॥ ४—२१९ ॥

पक्षः पक्षे पतत्रे च वत्सरार्धे छदावपि ॥ ६९५ ॥

वक्षस्तूरसि

वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि ॥ ४—२२० ॥

अथोक्षिण स्याद्वक्षा, हासाः कलानिधौ ।
धासास्तु पर्वते, वाहा हाया धाया क्रमादमी ॥ ६९६ ॥

वोढरि त्याजके धर्तरि[2]

इण आसिः ॥ ४—२२१ ॥

अयाः स्यात्पावकेऽव्ययम् ।

मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् ॥ ४—२२२ ॥

सुपयाः स्यात्संपिबति, सुस्रोताः संस्रवत्यपि ॥ ६९७ ॥

नञ्याहन[3] एह च ॥ ४—२२३ ॥

कालेऽनेहा भवेत्

विधाञो वेध च ॥ ४—२२४ ॥

वेधा बुधे विष्णौ प्रजापतौ ।

---

1. B. & T. add "पद्यप्रभेदेऽपि तथा दन्तमेनं प्रचक्षते ।"
2. B. & T. add: "एते वेदे प्रकीर्तिताः । वक्षःप्रभृतयः शब्दाः"
3. नञि हन Sid

नुवो धुट् च ॥ ४—२२५ ॥

नोधा ऋषौ

गतिकारकयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्[1] **॥ ४—२२६ ॥**

चन्द्रे मो डित् ॥ ४—२२७ ॥

चन्द्रमास्तु भवेत्तुहिनदीधितौ ॥ ६९८ ॥

वयसि धाञः ॥ ४—२२८ ॥

वयोधास्तरुणे प्रोक्तः

पयसि च ॥ ४—२२९ ॥

पयोधा जलदेऽर्णवे[2] ।

पुरसि च ॥ ४—२३० ॥

पुरोहिते पुरोधाः स्यात्

पुरूरवाः ॥ ४—२३१ ॥

बुधपुत्रे पुरूरवाः ॥ ६९९ ॥

राजर्षिभेदे च भवेद् द्वयोः पुरुरवा अपि ।

चक्षेर्बहुलं शिच्च ॥ ४—२३२ ॥

विचक्षाः स्यादुपाध्याये नृचक्षा राक्षसे मतः ॥ ७०० ॥

आख्याः प्रख्या अब्जयोनौ

उषः कित् ॥ ४—२३३ ॥

उषो मलयकल्ययोः ।

कर्णरन्ध्रे

दमेरुनसिः ॥ ४—२३४ ॥

दमूनास्तु दमुना आशुशुक्षणौ ॥ ७०१ ॥

---

1. कारकोपपदयोः प्रकृतिस्वरत्वं च । Sid.
2. जलदेऽम्बुधौ T.

अङ्गिराः[1] ॥४—२३५ ॥

अङ्गिरा ऋषिभेदे स्यात्

अप्सराः[2] ॥ —४—२३६ ॥

उर्वश्यादौ तथाप्सराः ।

विदिभुजिभ्यां विश्वे ॥ ४—२३७ ॥

वशेः कनसिः ॥ ४—२३८ ॥

विश्ववेदा, विश्वभोजा उशनाग्नीन्द्रयोः कवौ ॥ ७०२

इत्युणादिकोशे ।

॥ चतुर्थपादीयनामसंग्रहः ॥

—:*:—

1. अङ्गतेरसिरिडागमश्च । Sid
2. सर्तेरप्पूर्वादसिः Sid.

श्रीः

॥ अथ पञ्चमः पादः ॥

अदि भुवो डुतच् ॥ ५—१ ॥

अद्भुतं स्मृतमाश्चर्ये

गुधेरूमः ॥ ५—२ ॥

गोधूमो व्रीहिभिद्यपि ।

ओषधौ नागरङ्गे

मसेरूरन् ॥ ५—३ ॥

अथ मसूरो व्रीहिवेश्ययोः ॥ ७०३ ॥

वा पुमान् स्यान्मसूरी तु पापरोगोपधानयोः ।

स्थः किच्च ॥ ५—४ ॥

स्थूरः स्थिरे मनुष्ये च

पातेरति ॥ ५—५ ॥

पातिः[1] स्वामिनि कीर्त्यते ॥ ७०४

संपातिः पक्षिराजे स्यात्

वातेर्नित् ॥ ५—६ ॥

वातिरादित्यसोमयोः ।

अर्तेश्च ॥ ५—७ ॥

भवेदरतिरुद्वेगे

तृहेः क्नो हलोपश्च ॥ ५—८ ॥

तृणं शष्पे प्रकीर्तितम् ॥ ७०५ ॥

---

1. A. पति

भृमूलुटितनिताडिभ्य उलच् ॥ ५—९ ॥

वरुलो जातिभेदे स्यात्, लुटुलः पक्षिणि स्मृतः ।
तनुलस्तु भवेत्सूक्ष्मे, ताडुलश्चौर इष्यते ॥ ७०६ ॥

दंसेष्टटनौ न आत्[1] ॥ ५—१० ॥

दासः शूद्रे दानपात्रे भृत्यधीवरयोरपि ।
चेटिकायां तु दासी स्यात्,

दंशेश्च ॥ ५—११ ॥

द्वयोर्दाशोऽपि धीवरे ॥ ७०७

उदि चेर्डैसिः ॥ ५—१२ ॥

उच्चैर्महति

नौ दीर्घश्च ॥ ५—१३

नीचे स्यादमहत्यव्यये उभे ।

सौ रमः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः ॥ ५—१४ ॥

सूरतस्तूपशान्ते स्यात् कृपालौ चापि कीर्त्यते ॥ ७०८ ॥

पूङो यण्णुक् ह्रस्वश्च ॥ ५—१५ ॥

पुण्यं मनोज्ञेऽभिहितं तथा सुकृतधर्मयोः ।

स्रंसेः शिः कुट् किच्च ॥ ५—१६ ॥

शिक्यं स्याद्रज्जुविकृतौ

अर्तेः क्युजुच्च[2] ॥ ५—१७ ॥

मेषे तूरण इष्यते ॥ ७०९ ॥

हिंसेरीरनीरचौ ॥ ५—१८ ॥

दुष्टे व्याघ्रे च हिंसीरः

---

1. न आ च Sid
2. क्युरुच्च Sid.

उदि दृणातेरलचौ[1] पूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥ ५--१९ ॥

उदरं जठरे मतम् ।

डित् खनेर्मुट् चोदात्तः ॥ ५—२० ॥

मुखं निःसरणे वक्त्रे प्रारम्भोपाययोरपि ॥ ७१० ॥

सन्ध्यन्तरे नाटकादेः शब्देऽपि च नपुंसकम् ।

अमेः सन् ॥ ५— २१ ॥

अंसः स्कन्धे विभागे च

मुहेः खो मूर्च ॥ ५—२२ ॥

भवेन्मूर्खस्तु बालिशे ॥ ७११ ॥

नहेर्हलोपश्च ॥ ५—२३ ॥

नखः कररुहे षण्ढे[2] गन्धद्रव्ये नखं नखी ।

शीङो ह्रस्वश्च ॥५—२४ ॥

शिखा शाखा बर्हिचूडा लाङ्गलिक्यग्रमात्रके ॥ ७१२ ॥
चूडामात्रे शिफायां च ज्वालायां प्रपदेऽपि च ।

माङ ऊखो मय् च ॥ ५—२५ ॥

मयूखस्त्विट्किरणयोर्ज्वालायां

कलिगलिभ्यां फगस्योच्च ॥ ५—२६

अथ कुल्फवाक् ॥ ७१३ ॥

शरीरावयवे रोगे, पादग्रन्थौ तु गुल्फवाक् ।

स्पृशेः श्वण्शुनौ पृ च ॥ ५—२७ ॥

पार्श्वं कक्षाधरे चक्रोपान्ते पर्शुगणेऽपि च ॥ ७१४ ॥

पर्शुः स्यादायुधे

---

1. रजलौ-Sid.
2. षण्डे A. & T.

श्मनि श्रयतेर्डुन् ॥ ५—२८ ॥

श्मश्रु प्रभूतमुखरोमसु ।

अश्न्वादयश्च ॥ ५—२९ ॥

अश्रु दृग्वारिणि

जनेष्टन् लोपश्च ॥ ५—३० ॥

जटा स्याल्लमकचमूलयोः ॥ ७१५ ॥

जटामांस्यां जटी प्लक्षे

अच् तस्य जङ्घ च ॥ ५—३१ ॥

जङ्घा तु प्रसृतार्थिका ।

हन्तेः शरीरावयवे द्वे च ॥ ५—३२ ॥

जघनं च स्त्रियाः श्रोणिपुरोभागे कटावपि ॥ ७१६ ॥

क्लिशेरन् लो लोपश्च ॥ ५—३३ ॥

केशः स्यात् पुंसि वरुणे ह्रीबेरे कुन्तलेऽपि च ।

फलेरितजादेश्च पः ॥ ५—३४ ॥

पलितं शैलजे तापे केशपाके च कर्दमे ॥ ७१७ ॥

कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् ॥ ५— ३५ ॥

करकस्तु पुमान् पक्षिविशेषे दाडिमेऽपि च ।
द्वयोर्मेघोपले न स्त्री करङ्के च कमण्डलौ ॥ ७१८ ॥
कटको वलये सानौ, नरको निरयेऽसुरे ।
सरकोऽस्त्री शीधुपात्रे शीधुपानेक्षुशीधुनोः ॥ ७१९ ॥
क्लीबेऽम्बरे, कोरकोऽस्त्री कक्कोलकमृणालयोः ।
कुड्मले[1]ऽथापवरको भित्तिकल्पितभूतले ॥ ७२० ॥

---

1. कुण्डले T.

चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च ॥ ५—३६ ॥

कीचको दैत्यभिद्वाताहतसस्वनवंशयोः ।

पचिमच्योरिच्च[1] ॥ ५— ३७ ॥

पेचको गजलाङ्गूलमूलोपान्ते च कौशिके ॥ ७२१ ॥

मेचकस्तु मयूरस्य चन्द्रके श्यामले पुमान् ।
तद्युक्ते वाच्यवत् क्लीबं स्रोतोञ्जनान्धकारयोः ॥ ७२२ ॥

पुंनपुंसकयोस्तु स्यादलकच्चूर्णकुन्तले ।

जनेररष्ठ च ॥ ५—३८ ॥

जठरो न स्त्रियां कुक्षौ बद्धकक्खटयोस्त्रिपु ॥ ७२३ ॥

वञ्चिमनिभ्यां चिच्च ॥ ५—३९ ॥

वठरः कुक्कुटे वण्ठे, मठरो मुनिशौण्डयोः ।

ऊर्जि दृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥ ५—४० ॥

ऊर्दरो राक्षसे शूरे

कृदरादयश्च ॥ ५—४१ ॥

कूसूले कृदरो भवेत् ॥ ७२४ ॥

भवेच्च सृदरः सर्पे, मृदरो विलसत्यपि ।

हन्तेर्युन्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥ ५— ४२ ॥

घतनो मारके

क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥ ५—४३ ॥

क्रान्तुर्विहगे, गान्तुरध्वगे ॥ ७२५ ॥

मूषके मशके क्षान्तुः

हर्यतेः कन्यन् हिर च ॥ ५—४४ ॥

---

1. रिक्षोपधायाः Sid.

हिरण्यं द्रव्यरेतसोः ।

स्वर्णे वराटे[1] मानस्य भेदेऽकुप्येऽक्षयेऽपि च ॥ ७२६ ॥

कृञः पासः ॥ ५—४५ ॥

कर्पासोऽपि च कार्पासः सस्यभित्तूलबीजयोः ।

जनेस्तु रश्च ॥ ५—४६ ॥

योनौ हस्तिनि जर्तुः स्यात्

ऊर्णोतेर्डः ॥ ५—४७ ॥

ऊर्णा मेषादिलोमनि ॥ ७२७ ॥

भ्रूमध्यावर्ते

दधातेर्यन्नुट् च ॥ ५—४८ ॥

धान्यं तु धान्याके व्रीहिषु स्मृतम् ॥

जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः ॥ ५—४९ ॥

जिव्रिः प्रकीर्तितो विज्ञैः समये विहगेऽपि च ॥ ७२८ ॥

मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः ॥ ५—५० ॥

ममापताले विषये

ऋजेः कीकन् ॥ ५—५१ ॥

ऋजीकस्त्विन्द्रधूमयोः ।

तनोतेर्डउः सन्वच्च ॥ ५—५२ ॥

तितउस्त्वस्त्रियां छत्रे चालन्यामपि च स्मृतः ॥ ७२९ ॥

अर्भकपृथुकपाका वयसि ॥ ५—५३ ॥

अर्भकः कथितो बाले मूर्खेऽपि च कृशेऽपि च ।

पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशौ स्यादभिधेयवत् ॥ ७३० ॥

---

1. विराटे B.

पाकः शिशौ परिणतौ स्थाल्यादौ पचनेऽपि च ।

केशस्य जरसा शौक्ल्ये

अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते ॥ ५—५४ ॥

गर्ह्येऽवद्यावमाधमाः ॥ ७३१ ॥

अर्वा तुरङ्गमे पुंसि कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः ।

रेफो रवर्णे पुंसि स्यात् कुत्सिते पुनरन्यवत् ॥ ७३२ ॥

लीङ्रीङोर्हस्वश्च पुट् तरौ श्लेषणकुत्सनयोः ॥ ५—५५ ॥

लिप्तं विषाक्ते भुक्ते च वाच्यवत्स्याद्विलेपिते ।

रिप्रं गर्ह्ये

क्लिशेरीचोपधायाः कन् लोपश्च लोनाम् च ॥ ५—५६ ॥

अथ कीनाशो यमे त्रिषु तु कर्षके ॥ ७३३ ॥

उपांशुघातिनि क्षुद्रे

अश्नोतेराशुकर्मणि वरट् च ॥ ५—५७ ॥

अधेश्वरो मन्मथे शिवे ।

नाथे स्वामिन्यन्यवत् स्यादुमायामीश्वरीश्वरा ॥ ७३४ ॥

हन्तेरन् घ च ॥ ५—५७ A[1] ॥

घरो गृहे

चतेरुरन् ॥ ५—५८ ॥

अथ चत्वारः संख्यायां

प्राततेररन् ॥ ५—५९ ॥

प्रातरव्ययम् ।

कालभेदे

---

1. This Sūtra is taken from the *Daśapādi* (8—104) It is not found in the *Uṇādi* text followed by Ujj., S'vet., or Bhaṭṭoji.

अमेस्तुट् च ॥ ५—६० ॥

अथ मध्येऽन्तः

दहेर्गो लोपो दश्च नः ॥ ५—६१ ॥

व्याले सूर्यागयोर्नगः ॥ ७३५ ॥

सिचेः संज्ञायां हनुमौ कश्च ॥ ५—६२ ॥

सिंहः कण्ठीरवे राशौ सत्तमे चोत्तरः स्थितः ।
सिंही क्षुद्राबृहत्योः स्याद्वासके राहुमातरि ॥ ७३६ ॥

व्याङि घ्रातेश्च जातौ ॥ ५—६३ ॥

व्याघ्रः स्यात्पुंसि शार्दूले रक्तैरण्डकरञ्जयोः ।
श्रेष्ठे नराद्युत्तरस्थः कण्टकार्यां च योषिति ॥ ७३७ ॥

हन्तेरच् घुर च ॥ ५—६४ ॥

घोरो हरेऽन्यवद्भीमे

क्षमेरुपधालोपश्च ॥ ५—६५ ॥

क्ष्मा पृथिव्यां

तरतेर्ड्रिः ॥ ५—६६ ॥

अथ त्रयः ।

आद्ये बहुत्वे

ग्रहेरनिः ॥ ५—६७ ॥

ग्रहणिग्रहण्यौ तु रुगन्तरे ॥ ७३८ ॥

प्रथेरमच् ॥ ५—५४ ॥

आद्ये प्रधाने प्रथमः

चरेश्च ॥ ५—६९ ॥

चरमः पश्चिमेऽन्तिमे ।

मङ्गेरलच् ॥ ५—७० ॥

मङ्गला सितदूर्वायामुमायां पुंसि भूमिजे ॥ ७३९ ॥

नपुंसकं तु कल्याणे सेवार्थे रक्षणेऽपि च ॥

इत्युणादिकोशे निजविनोदाभिधे

वेदान्तिमहादेवविरचिते

पञ्चमः पादः ॥

॥ संपूर्णः ॥

—:*:—

GLOSSARIAL INDEX

OF WORDS IN THE UṆĀDIKOŚA WITH THEIR DERIVATION AND MEANINGS

—o—

[The derivation is given within brackets immediately after each word; the Sanskrit numerals refer to the chapter and number of the Sūtra. The letter *c* is added when the word is found only in the commentary (of Ujjvaladatta). The Arabic numerals at the end refer to the number of the verse in the *Uṇādikośa*. *m f* and *n* stand for the masculine, feminine and neuter genders respectively. Other abbreviations are *sing.* for singular, *pl.* for plural and *ind.* for indeclinable.]

अ

अंस (अम्+सन् ५ - २१)
m. the shoulder; a portion 711

अंहति (हन्+अतिः ४ - ६२)
f. a gift 542

अंहस् (अम्+असुन् ४ - २१२)
n. sin 692

अंहिति same as अंहति

अंह्रि (अंह्+क्रिन् ४ - ६६)
m. foot 546

अक्त (अञ्ज्+क्तः ३ - ८९)
m/n. determined 419

अक्ष (अश्+सः ३ - ६५)
m. knowlede; soul; cart; lawsuit, accounts (व्यवहारः आयव्ययादिन्यायः- Mahendra in his commentary on Hemacandra's *Anekārtha-saṅgraha*), string; *Rūdrākṣa*; *Indrākṣa* (?) (seeds of which rosaries are made); a snake; Beleric Myrobalan (the seed of which is used as a die in gambling); a wheel; a weight called *Kārṣa*: *n.* blue vitriol; sochal salt; an organ of sense 396-7

अक्षर (अश्+सरन् ३ - ७०)

mn. letter, syllable. Mokṣa (final beatitude); *m.* the supreme spirit 401

अक्षि (अश्+क्सि: ३ - १५६)

n. eye 482

अक्ष्ण (अश्+क्स्न: ३ - १७)

mfn. entire, whole 340

अगस्ति (अग = अस्+ति: ४ - १७९८)

m. the sage Agastya; the *Vañgasena* tree 673

अग्नि (अङ्ग्+नि: ४ - ५०)

m. fire; the *Citraka* plant (Plumbago Zeylanica) 531

अग्र (अङ्ग्+रन् २ - २९)

ind. in front; above; *n.* a weight equal to a *pala*; support; multitude; the foremost point; *mfn.* much; important; first 228-9

अग्रेगू (अग्रे+गम्+डू: २ - ६९८)

m. an attendant 272

अघ्न्य (अ+हन्+यक् ४ - १११)

m. Brahman; *f.* a cow 597-8

अङ्कति (अञ्ज्+अति: ४ - ६१)

m. the wind 542

अङ्कस् (अञ्च्+असुन् ४ - २१५)

n. a mark; the body 692

अङ्कुर (अङ्क+उरच् १ - ३९)

m. the blood; hair; water; a sprout; a germin 42-3

अङ्कुश (अङ्क+उशच् ४ - १०७)

mn. a goad 589

अङ्ग (अम्+गन् १ - १२२)

ind. a vocative particle; *n.* the body; a subdivision or part; an expedient; *m (pl)*. a particular country. *n (sing)* subordinate *mfn.* having divisions; that which is near 141-42

अङ्गस् (अञ्ज्+असुन् ४ - २१५)

n. a bird 693

अङ्गार (अङ्ग्+आरन् ३ - १३४)

mn. a fire-brand; the planet Mars 466-7

अन (अत्+नः ३ - ६)
m. the sun ; the wind, air 328

अत्रि (अद्+त्रिन् ४ - ६८)
m. name of a sage 548

अत्रिन् (अद्+त्रिन् ४ - ६८c)
mfn. a devourer ; wicked 547

अदः (अद्+गन् १ - १२२)
m. a sacrificial cake (made of rice) 141

अद्भुत (अद्+भू+डुतच् ५ - १)
n. surprise, wonder 703

अद्मनि (अद्+अनिः २ - १०६)
m. a horse ; the fire 308

अद्रि (अद्+क्रिन् ४-६५)
m. a mountain ; a tree : the sun 544

अधम (अव्+अमः ५ - ५४)
mfn. contemptible 731

अध्वन् (अद्+क्वनिप् ४-११५)
m. a road, path 605

अनस् (अन्+असुन् ४-१८८)
n. a cart ; cooked rice ; kitchen 685

अनिल (अन्+इलच् १-५५)
m. the wind, air 61

अनीक (अन्+ईकन् ४-१७)
mn. army; battle 501

अनेहस् (न+हन्+असिः ४-२२३)
m. time 698

अन्त (अम्+तन् ३-८६)
mn. the natural form ; *m.* destruction ; *mfn.* near 415

अन्तर् (अम्+अरन् ५-६०)
ind. in the middle 735

अन्त्र (अम्+क्त्रः ४-१६३)
n. the entrails 658

अन्दू (अन्द्+कः १-९५)
f. a chain (of an elephant according to Amara); intelligence ; a kind of ornament (chain worn on the ancle) 90

अम्बर (अम्ब्+अरः ३-१३१c)

n. dress; the sky 463

अम्बरीष (अम्ब्+ईषन् ४-२९)

n. battle; a frying pan; *m.* name of a a king; name of a hell. (Jain); a colt; the sun; the hog-plum plant (Spondias Magnifera); remorse; a frying pan 512-13

अम्ब्लु (अम्ब्+क्लः ४-१०८) same as अम्ल

अम्भस् (आप्+असुन् ४-२०९)

n. water 691

अम्ल (अम्ब्+क्लः ४-१०८)

m. sour taste; *f.* (-ī) wood sorrel (Oxalis Corniculata) 592-3

अयस् (इ+असुन् ४-१८८)

n. iron 685

अयास् (इ+आसिः ४-२२१)

ind. fire 697

अरणि (ऋ+अनिः २ १०३)

m. kindling fire by friction. *mf.* the piece of wood used for kindling fire 303

अरण्य (ऋ+अन्यः ३-१०२)

n. a forest 431

अरति (ऋ+अतिः accent on last syllable ४-६०)

m. anger 542

अरति (अरति (ऋ+अति accent on first syllable ५ ७)

f. anxiety 705

अरत्नि (see रत्नि)

n cubit (measure from the elbow to the tip of the little finger) 485

अरर (ऋ+अरः ३·१३२)

n. a covering; the leaf of a door 464

अररु (ऋ+अरुः ४-७९)

m. a weapon; enemy 554

अरि (ऋ+इः ४-१३८)

m. an enemy 633

अरुण (ऋ+उनन् ३·६०)

mfn. pale red; *m.* the sun; red colour of the morning or evening; name of the charioteer of the sun; *mfn.* dumb, silent;

अर्वन् (ऋ+वनिप् ४-११२; ऋ+वन् ५-५४)

m. a horse; *mfn.* low, inferior 601, 732

अर्शस् (ऋ+असुन् ४-१९५)

n. piles 687

अर्शसान (ऋ+असानच् २-८८)

mfn. one who destroys the enemies; Agni 292-93

अर्हन्त (अर्ह्+झच् ३-१२६ c)

m. Jina 456

अलक (अलस्+वुन् ५-३५ c)

mn. curled hair 723

अलति (अल्+अतिः ४-६० c)

f. गृहमातृका (गीतमातृका ?) 543

अलाबू (अ+लम्ब्+ऊः १-८९)

f. the bottle gourd 88

अलि (ऋ+इः ४-१३८)

m. a bee 633

अलिन्द (अल्+किन्दच् ४-८५ c)

m. terrace before a house-door 563

अलीक (अल्+कीकन् ४-२५)

n. anything unpleasant; heaven; the forehead; falsehood 508

अवगथ (अव+गा+थक् २-९)

mfn. one who has bathed early in the morning; the mo ning libation of Soma 200-1

अवद्य (न+वद्+यत् ५-५४)

mfn. contemptible 731

अवनि (अव्+अनिः २-१०३)

f. the earth 306

अवन्ति (अव्+झित् ३-५० c)

f. name of a city (Ujjain) 37

अवन्ती (अव्+झित् ३-५० c)

f. name of a city [same as Ujjain] 377

अवभृथ (अव+भृ+क्थन् २-३)

m. a kind of (supplementary) sacrifice; end of a sacrifice 191

अवम (अव्+अमः ५-५४)

mfn. contemptible 731

अिस (अस्+इः ४-१३९)
m. a sword 634

असु (अस्+उः १-११)
m. (*pl.*) life 14-15

असुर (अस्+उरन् १-४३)
m. a demon 47

अस्त्र (अस्+ष्ट्रन् ४-१५८)
n. a weapon ; bow ; sword 652

अस्थि (अस्+क्थिन् ३-१५४)
n. one of the constituent parts of the body, (bone) 481

अस्मद् see अहम्

अस्र (अस्+रक् २-१३८)
n. blood 216

अहन् (न+हा+कनिन् १-१५७)
n. the day 184

अहम् (अस्+मदिक् १-१३८)
I (The individual) 152

अहल्या (अ+हल्+यक् ४-१११c)
f. name of the wife of a sage (Gautama) 600

अहि (आ+हन्+इण् ४-१३७)
m. name of the demon Vṛtra ; a snake 631

आ

आखनिक (आ+खन्+इकन् २-४६)
m. a rat, mouse ; a boar 254

आखु (आ+खन्+कुः १-३४)
m. a boar ; a rat, a mouse 32

आख्यास् (आ+चक्ष्+असिः ४-२३२)
m. Brahman, the Creator 701

आगस् (इ+असुन् ४-२११)
n. sin ; fault 692

आगामिन् (आ+गम्+इनिः ४-७)
mfn. coming (in the near future) 494

आचक्षुस् (आ+चक्ष्+उसिः २-१२२)
mfn. learned 315

आयुस् (इ+उसि: २-११९)
n. duration of life 314

आरू (ऋ+ऊ: १-८७)
mfn. brown, tawny 87

आर्द्रा (अर्द्+रक् २-१८)
f. one of the stars; *mfn.* wet; *n. hrīvera* plant 218

आलु (ऋ+अण् १-५८)
n. edible matter, food; *f.* a pitcher; a kind of vegetable. (Arum Campanulatum.) 7

आवसथ (आ+वस्+अथ: ३-११६)
m. a house 443

आशु (अश्+उण् १-१)
mfn. quick; speed; *m.* rice ripening quickly in the rainy season 2, 3

आशुशुक्षणि (आ+शुष्+सन्+अनि: २-१०४)
m. fire; wind 307

आष्ट्र (अश्+ष्ट्रन् ४-१५९)
n. the sky 656

आसुर (अस्+उरन् १-४३)
(same as असुर)
m. a demon 47

इ

इक्षु (इष्+क्सु: ३-१५७)
m. the sugar-cane 482

इक्षुकुट्टक (इक्षु+कुट्ट+कुन् २-३३)
m. one whose occupation is the preparation of sugar 243

इदं (इन्द्+कमिन् ४-१५६)
mfn. (अयं, इयं, इदं) pronoun showing proximity, this 651

इध्म (इन्ध्+मक् १-१४४)
m. collection of firewood 164

इन (इ+नक् ३-२)
m. the sun; a king; lord, master 322

इन्दु (उन्द्+उ: १-१३)
m. the moon 18

उ

उक्थ (वच् + थक् २ - ७)
n. the Sama Veda 198

उक्षन् (उक्ष् + कनिन् १ - १५८)
m. a bull 184

उग्र (उच् + रन् २ - २९)
m. son of a Śūdra woman and a Kṣatriya father; Śiva; *mfn.* powerful, violent; *f.* orris root; the prickly nightshade 234

उचित (वच् + कितच् ४ - १८५)
mfn. placed; measured, accurate; known; proper 678

उच्चैः = उद् चि + डैसि: ५ - १२)
ind. big, high 708

उज्झक (उझ् + कुन् २ - ३८)
m. a cloud;, a *yogin* 249

उत्स (उन्द् + सः ३ - ६८)
m. a spring, a fountain 399

उदक (उन्द् + कुन् २ - ४०)
n. water 251

उदकधर (उदक + धृ + णि dropped २ - २३)
m. a cloud 221

उदर (उद् + दृ + अल् or अच् ५ - १९)
n. belly 710

उदरथि (उद् + ऋ + घथिन् ४ - ८८)
m. ocean 564

उदश्वित्(उद + श्वि + क्विप् २ - ५८c)
n. buttermilk mixed with an equal quantity of water 267

उद्गीथ (उद् + गै + थक् २ - १०)
m. a part (the second part) of the Sama Veda; the syllable 'Om' 201

उद्र (उन्द् + रक् २ - १३)
m. an aquatic animal; ocean (सं + उद्र—समुद्र) 208

उपह्वर (उप + ह्वृ + ष्वरच् ३ - १ c)
n. nearness; a solitary place; *m.* a chariot 322

उह्न (वह् +रक् २ - १३)

m. a bull 212

ऊ

ऊधस् (वह् +असुन् ४ - १९२c)

m. the udder 687

ऊन (अव्+ नक् ३ - २)

mfn. deficient 324

ऊम (अव्+ मन् १ - १४३)

n. a town; *m.* one who satisfies, (a friend) 162

ऊरु (ऊर्ण् +कुः १ - ३१)

m. the thigh 31

ऊर्णा (ऊर्ण्+ डः ५ - ४७)

f. wool; the circle of hair between the eyebrows 727-8

ऊर्दर (ऊर्ज् +दृ + अल् or अच् ५ - ४०)

m. a demon; *mfn.* brave, heroic 724

ऊर्मि (ऋ +मिः ४ - ४४)

mf. wave; *Bhañga* ? (*Vicchitti* according to Mahendra); manifestation; fold in a garment; perception; pain; speed 527

ऊष्मन् (उष् +मनिन् ४ - १४४)

m. steam 641

ऋ

ऋक्थ - same as रिक्थ १९९

ऋक्ष (ऋष् +सः ३ - ६७)

m. name of a mountain; bear; a species of ape; Bignonia Indica; *mfn.* one who is wounded (कृतवेधन) *n.* a star [lunar mansion]; 398-9

ऋक्षर (ऋष् +क्सरन् ३ - ७५)

n. a shower; *m.* a thorn; a priest 404

ऋच् (ऋच् +क्विप् २ - ५८c)

f. Rig Veda hymns 268

ऋच्छरा (ऋछ्+ अरः ३ - १३१)

f. a courtezan 460

ऋजीक (ऋज्+ कीमन् ५ - ५१)

m. Indra; smoke 729

एतद् (ई+ डित् १ - १३२)
Pronoun this 151-52

एतश (इ+ तशन् ३ - १४९)
m. a Brahmin 479

एतशस् (इ+ तशसुन् ३ - १४९)
m. a Brahmin 479

एधतु (एध् +चतुः १ - ७९)
m. a man 82-83

एनस् (इ+ असुन् ४-१९७)
n. sin 688

एव (इ +वन् १-१५२)
mfn. going; *ind-* indeed [a word used to strengthen the idea expressed] 174

ओ

ओक (अव्+ कक् ३ - ४१c)
m. an astrological house, a sign of the Zodiac 363

ओकस् (वच्+ असुन् ४ - २१५c)
n. a house; refuge 693

ओजस् (उब्ज+ असुन् ४ - १९१)
n. light, splendour; manifestation; support; strength, power 686

ओतु (अव् +तुन् १ - ७०)
m.f. a cat 76

ओदन (उन्द्+ युच् २ - ७७)
mn. cooked rice; *f.* Sida Cordifolia 276

ओम् (अव्+ मन् १ - १४१)
ind. a particle of interrogation; of assent; showing anger; indicative of the *Paramātman*; used at the beginning of a work etc. 161

ओष्ठ (उष्+ थन् २ - ४)
m. the lip 192

क

कंस (कम्+ सः ३ - ६२)
m. name of an Asura; *f.* drinking vessel; copper; copper vessel; a metal; a particular measure 312-3

कटीर (कट् + ईरन् ४ - ३०)
m. the loins; a cave 515

कटु (कट् + उः १ - ९)
f. name of a species of plant, Trichosanthus Diocca; (कटुरोहिणी); a creeper; a stripe, line; *n*. an improper action; *m*. the bitter taste; *mfn*. having a bitter taste; strong-scented; envious; sharp 12-13

कटोल (कट् + ओलच् १-६७)
mfn. pungent *m*. Kalinjaka (a plant ?) 73

कट्वर (कट् + ष्वरच् ३ - १)
n. a condiment; buttermilk *mfn*. despised 321

कठाकु (कठ् + काकुः ३ - ७७)
m. a kind of bird 405

कठिन (कठ् + इनच् २ - ५०)
mfn. cruel; firm *n*. an earthen vessel for cooking; *f*. (-i) chalk; *f*. (-a) crystallized refined sugar 258

कठेर (कठ् + एरक् १ - ५९)
m. a distressed man, a pauper 67

कठोर (कठ् + ओरन् १ - ६५)
mfn. hard; cruel; full 70-71

कडत्र same as कलत्र 433

कडम्ब (कड् + अम्बच् ४ - ८२)
m. the point, end 561

कडार (गड् + आरन् ३ - १३५)
mfn. tawny 468

कणीचि (कण् + ईचिः ४ - ७०)
f. a cowherdess; a creeper with flowers; the *Guñja* plant (Abrus Precatorius); sound; a cart 549

कण्ठ (कण् + ठः १ - १०५)
n. the neck; immediate proximity; sound; the *madana* tree (Vanguiera Spinosa) 99

कण्डोल (कण्ड् + ओलच् १ - ६७)
m. a granary, store room; a Caṇḍāla 72-3

कण्व (कण् + कन् १ - १५१)
n. sin; *m*. name of a sage 172

kind of cow (brown); name of the female of the elephant Puṇḍarīka; *mfn*. of a particular colour (brown, tawny); *n*. fire; Viṣṇu; name of a sage; a dog 63-64

कपीटं (कम्प्+कीटन् ४ - १८४) *Daśapādi* reading same as कृपीट

कपोत (कब्+ओतच् १ - ६३)
m. a bird; a dove; a peacock 70

कपोल (कप्+ओलच् १ - ६७)
m. the cheek 72

कफेलू (कफ+ला+कू: १ - ९५)
f. the *śleṣmātaka* tree (Cordia Latifolia) 92

कमठ: (कम्+अठ: १ - १०२)
m. a tortoise; *n*. a kind of vessel 97

कमर (कम्+अर: ३ - १३२)
m. a lover 465

कमल (कम्+कल: १ - १०६c)
mfn. pale red coloured; *n*· water; the sky; medicine; the lotus flower; *n*. a kind of deer; *f*. the Goddess Lakṣmī; a virtuous woman 111

कम्बल (कम्+कल: १ - १०८)
m. name of the king of Nagas; a blanket; a dewlap; a worm; upper garment; *n*. water 102

कम्बू (कम्+कू: १ - ९५)
f. one who takes away the wealth of others 93

करक (कृ+वुन् ५ - ३५)
m. a kind of bird; the pomegranate tree; hail; *mn*. a coconut shell used as a vessel; a water vessel 718

करट (कॄ+अटन् ४ - ८१)
m. a man of low profession; a kind of funeral ceremony like that on the eleventh day after death; safflower; an elephant's temple; a crow; an atheist 555-6

करण्ड (कृ+अण्डन् १ - १२८)
m. a flower basket; a sword; a kind of duck; a bee-hive; a particular plant (*dalāḍhaka*) 146

करभ (कॄ+अभच् ३ १२२)
m. the portion from the wrist to the tip of the little finger; a camel; a young camel 450

कर्पूर (कृप्+ऊर: ४ - ९०)

mn. camphor 565

कर्बुर (कर्ब्+उरच् १ - ४२)

n. the gold; water; *m.* a Rākṣasa; sin; *f.* the trumpet flower (Bignonia Suaveolens); *mfn.* of a variegated colour 45

कर्मन् (कृ+मनिन् ४ - १४४)

mn. the object (in grammar); action 639

कर्व (कृ + व: १ - १५५)

m. a mouse; god of love 181

कर्वरी (कृ+ष्वरच् २ - १२३)

f. Rakṣasa; a tiger 315

कर्षू (कृष्+ऊ: १ - ८२)

m. a fire of dried cow-dung. *f.* a canal; a trench 84

कलत्र (गड्+अत्रन् ३ - १०६)

n. hip; wife 433

कलभ (कल्+अभच् ३ - १२२)

m. a young elephant 451

कलम (कल्+अम: ४ - ८४)

m. an instrument for writing; a kind of rice; a thief 562

कलम्ब (कल्+अम्बच् ४ - ८२ C)

f. (-ī) a kind of pot-herb; *m.* the Kadamba tree; an arrow 560

कलापक (कला+पा+कुन् २ - ३३)

n. the eye of a peacock's tail (=*candraka*) 246

कलि (कल्+इन् ४ - ११७)

f. a bud; *m.* hero; fight; quarrel; name of a *yuga* (the last of the four *yugas*): (Also the Bibhītaka tree) 610

कलिल (कल्+इलच् १ - ५५)

mfn. mixed with; impenitrable, dense 60

कलुष (कल्+उषच्) ४ - ७५)

mfn. turbid: *n.* sin 552

कल्क (कल्+क: ३ - ४०)

m.n the sediment deposited when ghee or oils are prepared; hypocricy; the tree Terminalia Bellerica; faeces; dirt; sin; *mfn.* sinner 359-60

कल्लोल (कल्ल+ओलच् १ - ६७ C)

m. joy; big wave of water, surge 74

काण्ड (कम्+डः १ - ११४)

nf. a pot; *mn.* a stick, staff; an arrow; water; vile, low (showing depreciation); opportunity; section, chapter; a kind of tree; a private place; collection of veins; the part of a tree from where branches proceed; a cluster 127-28

कादम्ब (कद्+अम्बच् ४ - ८३)

m. a kind of bird; (a kind of goose with grey wings) an arrow 561

कारि (कृ+इन् ४ - १२८)

f. action; *mfn.* an artist, artisan 628

कारु (कृ+उण् १ - १)

m. name of Viśvakarman, the architect of the gods; *mfn.* maker; artisan 1

कार्षक (कृष्+क्वुन् २ - ३९)

m. a farmer; peasant 250

कार्पास same as कर्पास 727

कार्षि (कृष्+इञ् ४ - १२६)

m. fire 626

काशि (काश्+इन् ४ - ११७)

f. name of a city (modern Banaras); 608

काष्ठ (काश्+क्थन् २ - २)

f. a quarter or region of the world; a place; the plant Curcuma (*haridrā*); a measu e of time; excellence; *n.* wood, timber 190-91

कासार (कास्+आरन् ३ - १३९)

m. a pond 473

काशू (काश्+ऊः १ - ८७)

f. intellect; deformed words (*Vikalavāk*); disease; a kind of spear 87-88

किंवदन्ती (किं+वद्+झित् ३ - ५० c)

f. a rumour 377

किंशारु (किं+शॄ+ञुण् १ - ४)

m. the beard of corn; arrow; heron 6

किकिदिवि same as किकीदिवि

किकिदीवि same as किकीदिवि

किकीदिवि (किकी+दिव्+किन् ४ - ५६)

m. a bow; a tiger 539-540

कुक्ष (कुष्+सः ३ - ६८)

m. the belly 400

कुक्षि (कुष्+क्सिः ३ - १५५)

m. the belly 481

कुचित (कुच्+कितच् ४ - १८५)

mfn. limited, small 678

कुटप (कुट्+कपन् ३ - १४२)

m. a measuring vessel 474

कुटरु (कुट्+अरुः ४ - ८०)

m. a tent 554

कुटि (कुट्+इः ४ - १४२)

f. a harlot; spirituous liquor; a nosegay, bundle of various flowers a hall; body 637-8

कुटित (कुट्+कितच् ४ - १८५)

mfn. crooked 678

कुटिल (कुट्+इलच् १ - ५५)

mfn. cruel 62

कुटी same as कुटिः

कुट्मल (कुट्+कलः १ - १०८ c)

n. hell; *m.* a bud 105

कुट्मल (कुट्+क्मलन् ४ - १८६)

m. a bud; *n.* name of a particular hell 679

कुठि (कुठ्+इः ४ - १४३)

m. a mountain; a tree 638

कुठेर (कुठ्+एरक् १ - ५९)

m. a kind of Tulasi plant (पर्णासे कठिञ्जरकुटेरकौ Amara) 67

कुडि (कुड्+इः ४ - १४३ c)

m. the body 639

कुड्मल same as कुट्मल

कुड्य (कु+डुक्+यक् ४ - १११)

n. a wall 600

कुणप (कण्+कपन् ३ - १४३)

m. a corpse; bad smell 475

कुणाल (कण्+कालन् ३ - ७६)

m. name of a country 405

कुरु (कृ+कुः १ - २५)

m. the name of a king; cooked ricc; *m. pl.* an inhabited country (to the north west of India) 25

कुलाल (कुल्+कालन् १ - ११७)

m. the wild cock (Phasianus Gallus); a potter; *f.* a particular kind ef collyrium (a blue stone) 134

कुलीर (कृ+ईरन् ४ - ३४)

m. a crab 518

कुल्फ (कल्+फक् ५ - २६)

m. a limb (ancle); a disease 713-4

कुल्मल (कुष्+क्मलन् ४ - १८७)

n. sin 679

कुविन्द (कुप्+किन्दच् ४ - ८६)

m. a weaver 563

कुशल (कुश्+कलः १ - १०८)

n. ability; virtue; happiness, welfare; *mfn.* clever 110

कुषाकु (कुष्+काकुः ३ - ७७)

m. sun; monkey; fire; weapon; *f.* female mouse 406

कुष्ठ (कुष्+क्थन् २ - २)

n. frangrance; lotus flower; a disease (leprosy) 189

कुष्मल (कुष्+क्मलन् ४ - १८

n. a leaf; *mfn.* full-blown 679

कुसित (कुस्+इतः ४ - १०६)

m. name of a country 587

कुसिद (कुस्+इदः ४ - १०६) same as कुसीद

कुसीद (कुस्+ईदः ४ - १०६)

n. profession of usury; *mfn.* a usurer 587

कुसुम्भ (कुस्+उम्भः ४ - १०६)

n. gold; safflower; *m.* water-pot 586

कुसुम (कुस्+उमः ४ - १०६)

n. the menstrual discharge; a particular disease of the eye; fruit; flower 586

कुसूल (कुस्+ऊलच् ४ - ९०)

m. granary 567

क्रुवि (क्रु+क्विन् ४ - ५६)
m. a loom 538

कृशानु (कृश्+आनुक् ४ - २)
m. fire 490

कृषक (कृष्+कुन् २ - ३९)
m. a ploughshare *mfn.* a peasant 250

कृषाण (कृष्+आनच् २ - ९० c)
m. a peasant; a worker 294

कृषि (कृष्+इन् ४ - ११९)
f. agriculture 617

कृषिक (कृष्+किकन् २ - ४१)
m. a ploughshare 251

कृष्ण (कृष्+नक् ३ - ४)
m. the crow; Arjuna; Viṣṇu (the celebrated incarnation of Viṣṇu); the sage Vyāsa; *f.* Draupadī; the indigo plant; the long pepper; vine; *mfn.* black; *n.* pepper; cloud 324-5

कृसर (कृ+सरन् ३ - ७३)
m. cooked rice mixed with sesamum 402

केतु (चाय्+तुः १ - ७४)
m. a ray of light; a banner; an enemy; name of a planet; a portent; sign, mark 81

केलि (केल्+इन् ४ - ११७)
play, sport 608

केवल (केव्+कलः १ - १०८ c)
mfn. alone 115

केश (क्लिश्+अन् ५ - ३३)
m. Varuṇa; a kind of perfume (*hrīvera*) ; the hair of the head; (for केशहस्त see under हस्त) 717

कोकिल (कुक्+इलच् १ - ५५)
m. a cuckoo 62-63

कोटि (कुट्+इन् ४ - ११७)
f. the edge of a bow; angle or corner; a number (a crore); excellence 609

कोमल (कौ+कलः १ - १०८ c)
mfn. tender, soft; *n.* water 105

and a Kṣattriya woman; door-keeper; charioteer; son of a female slave; one who is appointed to impregnate an issueless widow; Brahman 296-98

क्षत्र (क्षद्+त्र: ४ - १६६)
n. the Kṣattriya caste 663

क्षान्तु (क्षम्+तुन् ५ - ४३)
m. a mouse, rat; mosquito 726

क्षित्वन् (क्षि+क्वनिप् ४ - ११३)
m. the wind 604

क्षिपणि (क्षिप्+अनि: २ - १०८)
f. throwing; a weapon 308

क्षिपणु (क्षिप्+क्नुङ् ३ - ५२)
m. the wind 379

क्षिपण्यु (क्षिप्+कन्युच् ३ - ५१)
m. a weapon; time; the wind; the body; the spring season 378

क्षिप्र (क्षिप्+रक् २ - १३)
mfn. quick 206

क्षीर (घस्+ईरन् ४ - ३४)
n. milk; water 518

क्षुद्र (क्षुद्+रक् २ - १३)
mfn. mean, low; cruel; miserly; small; *f.* a crippled woman; a dancing girl; the plant Solanum Jaquini; a bee; the wood sorrel; a courtezan; a mischivous woman; a fly 206-207

क्षुधुन (क्षुध्+उनन् ३ - ५५)
m. name of a barbarous race 381

क्षुर (क्षुर्+रन् २ - २९)
m. a razor; barleria, Asteracantha Longifolia 230

क्षेत्र (क्षि+त्रन् ४ - १६९)
n. land; wife; a field 666-7

क्षेम (क्षि+मन् १ - १३९)
n. welfare 155

क्षोणि(क्षु+नि: ४ - ४८०)
f. the earth 530

क्षोणी same as क्षोणि

खलति (स्खल्+अतच् ३ - ११२)
mfn. baldheaded 440

खप्प (खन्+प: ३ - २८)
m. anger; violence 347

खाटि (खट्+इञ् ४ - १२४ C)
f. caprice; childish desire; a scar; a bier for carrying corpse 625

खात्र (खन्+ष्ट्रन् ४ - १६१)
n. a spade; a kind of pond 656-7

खानि same as खनि:

खिदिर (खिद्+किरच् १ - ५२)
m. the moon 53

खिद्र (खिद्+रक् २ - १३)
m. a disease; a pauper 210

खुर (खुर+रन् २ - २९)
m. a sort of perfume (कोलदल); hoof 231

ग

गगन (गम्+युच् २ - ७८)
n, the sky 276

गङ्गा (गम्+गन् १ - १२२)
f. the water on Śiva's head (the Ganges) 140

गडेर (गड्+एरक् १ - ५९)
m. a cloud 68

गडोल (गड्+ओलच् १ - ६७)
m. raw sugar 72

गण्ड (गम्+ड: १ - ११३)
m. a swordsman; name of an astrological Yoga; one of the characteristics of the *Vīthi* type of play; a boil; a mark; a hero; the cheek; a bubble; joy; an ornament. 123-24

गण्डयन्त (गण्ड्+झच् ३ - १२८)
m. a cloud 458

गण्डु (गडि+उ: १ - ७ C)
m. a pillow 11

गण्डू (गडि+उ: १ - ७ C)
m. a pillow 11

गर्भ (गॄ+भन् ३ - १५२)

m. embryo; a child; the womb; one of the *Sandhis* in a drama; the thorny coat of the bread-fruit tree 480

गर्मुत् (गॄ+उतिः १ - ९७)

f. gold; a creeper; a variety of grass 94

गर्व (गॄ+वः १ - १५५)

m. pride 181

गर्वर (गॄ+ष्वरच् २ - १२३)

m. pride 315

गवय (गु+कयन् ४ - ९९ c)

m. a kind of deer (the Gayal) 579

गह्वर (गाहृ+ष्वरच् ३ - १)

n. a cave; hypocrisy; a bower; forest 320

गातु (गै+तुः १ - ७३)

mfn. angry; *m.* a cuckoo; a bee; a Gandharva; a singer 79-80

गात्र (गम्+त्रन् ४ - १६८)

n. the division like the forequarter of an elephant. a limb; the body 666

गाथा (गै+थन् २ - ४)

f. a verse, stanza; a metre of a language other than Sanskrit; a metre other than the Ārya 193

गान्तु (गम्+तुन् ५ - ४३)

mfn. a traveller 725

गान्त्र (गम्+ष्ट्रन् ४ - १५९)

n. a cart 655

गारित्र (गॄ+णित्रन् ४ - १७०)

n. cooked rice 667

गिरि (गॄ+इः ४ - १४२)

m. a particular disease of the eye; a mountain; a ball for playing with (गिरियक *cf.* Mahendra गिरियको गिरिगुडः काष्ठादिमयम् क्रीडनकम् ।) *f.* swallowing; *mfn.* venerable 636

गुड (गु+डः १ - ११४)

m. a globe; ball; an elephant's trappings; lump sugar (first thickening of the sugar cane juice on boiling); *f.* euphorbia(*Snuhī*); a pill 129

गो (गम्+डो: २ - ६८)

m. the sun; an ox; a ray of light; a kind of sacrifice; *f.* a quarter, a region; speech; the earth; the divine cow Kāmadhenu; *mf.* heaven; thunderbolt; the ocean; the eye; an arrow; hair 270-71

गोत्र (गु+त्र: ४ - १६६)

f. the earth; a herd of kine (*cf.* Pāṇini 4-2-51) *m.* a mountain *n.* family; name; knowledge of probabilities; a forest; a field a path 661

गोधूम (गुध्+ऊम: ५ २)

m. a kind of grain (wheat); a medicinal plant; the orange tree 703

गोपीथ (गो+पा+थक् २ - ९)

m. place of pilgrimage; drinking of Soma juice 100

गौर (गृ+रन् २ - २९)

m. the moon; white mustard; *f.* (-ī) a girl who has not arrived at puberty; wife of Śiva; the yellow pigment *gorocana*; turmeric; *piṅgā* (a plant); the *Priyaṅgu* plant; the earth; wife of Varuṇa; name of a river; *n.* the filament of a lotus; *mfn.* yellow; pale red; white; pure. *f.* (-ī) a girl given in marriage at the age of eight to a learned and virtuous man; her son is *Gaura* 236-239

ग्रन्थि (ग्रन्थ्+इ: ४ - १३७)

m. a knot; joint 635

ग्रहणि (ग्रह्+अनि: ५ - ६७)

f. a kind of disease (dysentery) 738

ग्रहणी same as ग्रहणि 739

ग्राम (ग्रस्+मन् १ - १४२)

m. octave in music; a village; multitude (at the end of a compound) संग्राम =fight 161-62

ग्रीवा (गृ+वन् १ - १५४)

f. the neck 180

ग्रीष्म (ग्रस्+मक् १ - १४९)

m. steam, vapour; one of the seasons (the hot season) 171

ग्लानि (ग्ला+नि: ४ - ५१)

f. fatigue 533

चक्षुस् (चक्ष्+उसि: २ · १२०)

n. the eye 314

चक्कुर (चङ्क+उरच् १ - ३९)

m. a tree; a chariot 42

चञ्चरीक (चर्+ईकन् ४ - २०)

n. a bee 504

चटुल (चट्+उलच् १ - ९८ C)

mfn. beautiful 94 (also 'unsteady')

चणस् same as चनस्

चण्ड (चण्+ड: १ - ११३)

m. the tamarind tree; an attendent of Yama; a demon; *f* (-ī) the goddess Durgā; a hurtful woman; an angry woman; *f*. (-ā) a kind of perfume; the *śaṅkhapuṣpa* plant; *mfn*. extremely angry; violent 124-26

चण्डाल same as चाण्डाल

चण्डिला (चम्+इलच् १ - ५८)

f. name of a river 67

चतुर् (चत्+उरन् ५ - ५८)

pl. four 735

चतुर (चत्+उरच् १ - ३९)

mfn. clever 42

चत्वर (चत्+ष्वरच् २ - १२३)

m. (also *n*,) a levelled ground; a quadrangle 317

चनस् (चाय्+असुन् ४ - १९९)

n. food (cooked rice) 688

चन्दन (चन्द्+युच् २ - ७८ C)

mn; sandal wood; *n*. the *Bhadrakāli* plant *m*. name of a monkey; *f*, (-ī) name of a river 279

चन्दिर (चन्द्+किरच् १ - ५२)

m. the moon; an elephant 54

चन्द्र (चन्द्+रक् २ - १३)

m. the moon 211

चन्द्रमस् (चन्द्र+मा+असि: ४ - २२७)

m. the moon 698

चषक (चष्+क्कुन् २ - ३३)

mn. a drinking vessel; spirituous liquor; a variety of spirituous liquor 244

चषाल (चष्+आलच् ४ - १०७)

m. a ring on the sacrificial post 589

चाटु (चट्+ञुण् १ - ३)

mn. pleasing discourse 5

चाण्डाल (चण्ड्+आलञ् १ - ११६)

m a man of the lowest tribe 132

चात्वाल (चत्+वालञ् १ - ११५)

m. a hole in the ground for preparing the sacrificial fire; the *darbha* grass 130

चारित्र (चर्+णित्रन् ४ - १७१)

n. conduct, behaviour 668

चारु (चर्+ञुण् १ - ३)

mfn. beautiful 5

चिकुर (चि+उरच् १ - ४२)

m. the hair of the head; a mountain 47 (Read the text as केशेऽचले च चिकुरः)

चिक्कण (चित्+कणः ४ - १७५)

mfn. smooth 671

चित्र (चि+क्त्रः ४ - १६३)

mfn. variegated. *n.* a wonder. (*ind.* wonderfully) *mfn.* wonderful; *n.* the mark on the forehead; a picture, painting; *f.* (-a) the plant Salvinia Cucullata; a kind of cucumber; name of Subhadra; Croton Polyandrum; illusion; a kind of snake; one of the lunar mansions (14th); name of a river 658-9

चीर (चि+क्रन् २ - २६)

n. a kind of garment; lead; a kind of pearl necklace (गोस्तन cf. Mahendra; गोस्तनो हारभेदः); a crest; a line; *f.* (-ī) a letter); a cricket 225-6

चीवर (चि+ष्वरच् ३ - १)

n. the garment of religious monks 319

चुक्र (चक्+रक् २ - १४)

n the tamarind tree; *f.* wood-sorrel; *m.* the *amla* tree; Sorrel 216

छाग (छो+गन् १ - १२३)
m. a goat 142

छागल same as छगल 118·9

छाया (छा+य: ४ - १०९)
f. name of the wife of the Sun; reflection; shadow, shade; protection; a bribe; lustre; beauty; multitude 593·4

छित्वर (छिद्+ष्वरच् ३ - १)
m. (also *n*.) an instrument for cutting (like the chisel) [*cf*. Mahendra छेदनद्रव्यं वास्यादि] *mfn*. roguish; hostile 318

छिदक (छिद्+क्वुन् २ - ३९)
n. thunderbolt 249

छिदि (छिद्+इ: ४ - १४२)
m. an axe 638

छिदिर (छिद्+किरच् १ - ५२)
m. a sword; an axe; fire; a rope 53

छिद्र (छिद्+रक् २ - १३)
n. a hole 211

छेदि (छिद्+इन् ४ - ११८)
mfn. one who cuts; *m*. a carpenter 615

छेमण्ड (छम्+अण्डन् १ - १२८ c)
m. an orphan 149

ज

जगत् (गम्+अति: २ - ८४)
m. the air, wind; *n*. the world; *mfn*. moving; *f*. (-ī); the world, the earth; name of a particular metre; the people 288-89

जघन (हन्+अच् ५ - ३२)
n. loins; hips 716

जघ्नु (हन्+कु: १ - २३ c)
mfn: killer; *m*. demon 23

जङ्घा (जन्+अच् ५ - ३१)
f. the shank 716

जटा (जन्+टन् ५ - ३०)
f. matted hair; root; the *jaṭāmaṅsī* plant; *f*. (-i), the waved-leaf fig tree (Ficus Infectoria) 715-16

जम्बू (जम्+कूः १ - ९५)

f. the Jambū tree (The rose apple tree) 92

जम्बूक (जम्+ऊकः ४ - ४१ c)

m a jackal; a low man; name of Varuṇa, the lord of the western quarters 524

जम्भल (जम्भ्+कलः १ - १०८ c)

m. a Buddhist deity 115

जयन्त (जि+झच् ३ - १२८)

m. name of the son of Śacī (and Indra) 459

जरठ (जॄ+अठः १ - १०२ c)

mfn. hard; yellowish white; old, worn out; cruel 97

जरन्त (जॄ+झच् ३ - १२६)

m a buffalo 455

जरसान (जॄ+असानच् २ - ८६)

m a man 290

जरायु (जर+इण्+ञुण् १-४)

m. the womb 6

जरूथ (जॄ+ऊथन् २ - ६)

n. flesh; *m.* name of a demon 195

जर्ण (जॄ+नः ३ - १०)

mfn. old, decayed, *m.* moon 332

जर्जर (जर्ज्+अरः ३ - १३१ c)

n Blyxa Octandra; *Indra-dhvaja* festival (*cf.* यत्र शान्त्यर्थं पार्थिवैरिन्द्रः पूज्यते इन्द्रद्वादश्यां स वासवध्वजः) Mahendra); *mfn.* suffering from old age 460

जर्झर (जर्झ्+अरः ३ - १३१ c)

same as झर्झर 461

जर्तु (जन्+तुः ५ - ४६)

m. the vulva; an elephant 727

जसुरि (जस्+उरिन् २ - ७४)

m. thunderbolt; *mfn.* tired; hungry 273

जहक (हृ+कुन् २ - ३५)

m. time; *mfn.* one who abandons 248

जह्नु (हा+नुः ३ - ३६)

m, name of a sage; Viṣṇu 355

जीवन्त (जीव्+झच् ३ - १२७)
m. medicine 456

जीवातु (जीव्+आतुः १ - ८०)
mn. food; life; life-giving drug 83

जुहुराण (हुर्छ्+आनच् २ - ९२)
m. the moon; *mfn.* crooked 295-96

जुहू (हु+क्विप् २ - ६१)
f. a kind of wooden ladle 268

जू (जु+क्विप् २ - ५८)
m, a horse; a bull; *f.* speed; the sky; female goblin; speech 267

जूर्णि (ज्वर्+निः ४ - ४८)
f. an illness (fever) 530

जैवातृक (जीव्+आतृकन् १ - ८१)
m. the moon; a doctor; *mfn.* a peasant; long-lived 84

जोषा (जुष्+सः ३ - ६२ c)
f. woman 394

ज्यानि (ज्या+निः ४ - ४८)
f. a river; loss 530

ज्योतिस् (द्युत्+इसिन् २ - १११)
m. the fire; the sun; *n.* the eye; the star; the light 310

झ - ड

झर्झर (झर्झ्+अरः ३ - १३१ c)
m. the Kali-Yuga; a kind of drum; name of a river 461

झर्झरीक (झर्झ+ईकन् ४ - २०)
n. the body 504

डमरु (डम्+ऋ+कुः १ - ३८ c)
m. a kind of drum 40

डिण्डीर (हिण्ड्+ईरन् ४ - ३० c)
m. the foam of the sea 516

त

तकिला (तक्+इलच् १ - ५८)
f. a kind of herb 66

तन्यतु (तन्+यतुच् ४ - २)

m. the wind; night; a cloud; roaring; thunderbolt 486

तपस् (तप्+असुन् ४ - १८८)

n. name of one of the seven worlds; austerities like the *Cāndrāyaṇa* fast, penance; *Dharma* (='the 9th house in astrology'—see Worterbuch and *M.W.*) *m.* the cold season; the Māgha month 681-2

तपस (तप्+असच् ३ - ११७)

m. a bird; the moon 446

तपुस् (तप्+उसिः २ - ११८)

m. the sun; fire; enemy 314

तमत (तम्+अतच् ३ - ११०)

mfn. thirsty 437

तमस् (तम्+असुन् ४ - १८८)

n. darkness; one of the three Guṇas; grief; *mn.* Rahu 683

तमस (तम्+असच् ३ - ११७)

m. darkness 445

तमाल (तम्+कालन् १ - ११७)

m. the *Tamāla* tree (with dark bark and white blossoms, Xanthochymus pictorius); the *Varuṇa* tree (Crataeva Roxburghii) a mark on the fore head; a sword 132

तरङ्ग (तॄ+अङ्गच् १ - ११९)

m. a jumping motion (gallop) of a horse etc; cloth; wave 137

तरणि (तॄ+अनिः २ - १०३)

m. the sun; *f.* a boat; turmeric 306

तरण्ड (तॄ+अण्डन् १ - १२८ c)

m. a boat, a raft; piece of wood etc. tied with a string to a hook (the float of a fasting line) 148

तरन्त (तॄ+झच् ३ - १२८)

m. the ocean; *f.* (-ी) boat 457

तरल (तॄ+कलः १ - १०८)

m. the central gem of a necklace *mfn.* moving 101-102

तरस (तॄ+असच् ३ - ११७ c)

n. flesh 449

तरसान (तॄ+असानच् २ - ८६ c)

m. a raft, a boat 291

तामरस (अम्+असच् ३ - ११७ c)
n. a lotus 448

ताम्बूल (तम्+ऊलच् ४ - ९०)
n. the areca nut; *f.* (-ī) the betel plant 567

ताम्र (तम्+रक् २ - १६)
n. copper 217

तालु (तॄ+ञुण् १ - ५)
n. the palate 6

ताविष see तविष
m. gold; *f.* (-ī) the daughter of Indra 51

तिग्म (तिज्+मक् १ - १४५)
mfn. hot 169

तिजिल (तिज्+इलच् १ - ५७)
m. the moon 65

तितउ (तन्+डउः ५ - ५२)
mn. an umbrella; a sieve 729

तित्तिरि (तॄ+इः ४ - १४२ c)
m. a kind of bird 638

तिथ (तिज्+थक् २ - १२)
m. god of love; fire 202

तिन्तिडीक (तिम्+ईकन् ४ - २०)
m. a kind of tree (the tamarind tree) 504

तिमि (तम्+इन् ४ - १२१)
m. a kind of fish 618

तिमिर (तिम्+किरच् १ - ५२)
n. darkness; eye-disease 54

तिरीट (तॄ+कीटन् ४ - १८४)
n. a kind of head-dress; the Lodhra plant (Symplocos Racemosa); *m.* a tree on the banks of a river 676 7

तीक्ष्ण (तिज्+क्स्नः ३ - १८)
n. sea-salt; poison; iron, steel; battle; the tree Bignonia suaveolens *m.* *Yavāgraja* (an alkali prepared from the ashes of burnt green barley corns); *mfn.* sharp, hot; self-abandoning 341

तीर्थ (तॄ+थक् २ - ७)
n. sacrifice; minister, counsellor; temple; teacher; *śāstra*; descent;

तृफला (तृप्+कल: १ - १०६)
f. the three Myrobalans 99

तृष्णा (तृष्+न: ३ - १२)
f. thirst; desire to obtain 336

तोत्र (त्रा+उत्र: ४ - १७२)
n. a kind of weapon (a goad) 668

त्यद् (त्यज्+डित् १ - १३१)
Pronoun that 151

त्रपु (त्रप्+उ:)
n. tin; lead 14

त्रि (तॄ+ड्रि: ५ - ६६)
pl. three 738

त्वच् (तन्+चिक् २ - ६४)
f. skin 269

त्वम् (युष्+मदिक् १ - १३४)
Pronoun (The person addressed) you 152

त्वष्टृ (त्विष्+तृच् २ - ९६)
m. a carpenter; the architect of the gods; a form of the sun god 300

त्सरु (त्सर+उ: १ - ७)
m. the hilt or handle of a weapon (like the sword) 9

द

दंष्ट्रा (दंश्+ष्ट्रन् ४ - १५८)
f. tooth 655

दक्षाय्य (दक्ष्+आय्य: ३ - ९६)
m. a kite; a vulture 428

दक्षिण (दक्ष्+इनन् २ - ५१)
mfn. a straightforward; generous, noble; one who follows another's will; right (not left); belonging to the South; clever; *f.* (-*ā*) a fee to the officiating priest in a sacrifice; the act of giving fees to the priest; the southern quarter 261-62

दण्ड (दम्+ड: १ - ११३)
mf. a stick, staff; *m.* army; an attendent on the sun 119

दर्वि (दृ+विः ३ - ८४)
n. a ladle 412

दर्वि (दृ+विन् ४ - ५३)
f. a ladle 537

दर्शत (दृश्+अतच् ३ - ११०)
m. the moon; the sun 435

दल्प (दल्+कपन् २ - १४२)
m. a weapon 474

दल्भ (दल्+भः ३ - १५१)
m. name of an Rṣi; a wheel 479-80

[दल्मि (४ - ४७)
m. thunderbolt]

दशन् (दंश्+कनिन् १ - १५८ c)
pl. ten 187-88

दशेर (दंश्+एरक् १ - ५९)
mfn. mordaceous, killing 68

दस्म (दस्+मक् १ - १४४)
m. the fire; a sacrificer; *mfn.* beautiful; a thief, rogue 164

दस्यु (दस्+युच् ३ - २०)
m. a thief; enemy 342

दस्र (दस्+रक् २ - १३)
m. (*dual.*) The Aśvinī devas (the twin sons of Aśvinī) who are the physicians of the gods; an ass; [used in Rg Veda in the sense of 'beautiful' VI 69. 7]

दह्र (दह्+रक् २ - १३)
m. the fire 211

दाक (दा+कः ३ - ४०)
mfn. liberal 357

दात्र (दा+त्रन् ४ - १६९)
n. a kind of sickle 666

दात्व (दा+त्वन् ४ - १०४)
n. a sacrificial act; *m.* a giver 582

दानु (दा+नुः ३ - ३२)
mfn. liberal; valiant 354

दूरं (दुर् इ+रक् २-२०)

mfn. far, remote 218

दूषीका (दूष्+ईकन् ४-१६)

f. the rheum of the eyes 501

दृति (दृ+तिः ४-१८३)

m. a fish; a leather bag 675.6

दृन्फू same as दृम्भू

f. a variety of serpant 93

दृन्भू same as दृम्भू 91

दृप्र (दृप्+रक् २-१३)

mfn. strong 208

दृम्भू (दृन्भ्+कूः १-९५)

f. a story-teller; an author of a literary work; a tree; a serpant; a monkey 91-92

दृशान (दृश्+आनच् २-९०)

m. the lord of the quarters; teacher; Brahmin 295

दृषद् (दृ+अदिः १-१३०)

f. a grind stone; a rock, stone 150

देवट (देव्+अटन् ४-८१)

m. an artisan, an artist 555

देवयु (देव+या+कुः १-३८)

mfn. pious 38

देवर (देव्+अरः ३-१३२)

m. husband's brother 465

देवल (देवृं+कलः १-१०८)

m. a man who subsists by attending on an idol and receiving its offering 114

देविल (देव्+इलच् १-५७)

m. a virtuous person 65

देवृ दिव्+ऋः २-१००)

m. husband's brother 302

देष्णु (दा+इष्णुच् ३-१६)

mfn. liberal; hard to be subdued 340

दोषा (दुष्+आः ४-१७४ C)

ind. at night 6,0

धनू (धन्+ऊः १ - ८२)
f. a weapon 85

धन्व (धन्+वन् ४ - ९५)
n. a bow 574

धन्वन् (धन्व्+कनिन् १ - १५६)
n. land; a bow; *m*. a desert 183

धमक (ध्मा+क्वुन् २ - ३६)
m. a blacksmith 248

धमनी (धम्+अनिः २ - १०३)
f. vein, nerve; a sort of perfume 304-05

धरणि (धृ+अनि २ - १०३)
f. the earth 304

धरणी see धरणि 304.

धरित्री (धृ+इत्रः ४ - १७२)
f. the earth 668

धरिमन् (धृ+इमनिच् ४ - १४७)
m. form 643

धरीमन् (धृ+ईमनिच् ४ - १४७)
m. same as धरिमन्

धर्णसि (धृ+नुक्+असिः ४ - १०७—following Daśapādi Text)
m. lord of the quarters 588

धर्त्र (धृ+त्रः ४ - १६६)
n. a house 662

धर्म (धृ+मन् १ - १३९)
mn. customary observance; virtue; universal rule; rule; non-violence; an Upaniṣad; the essential quality; peculiarity; *Upamā* (simile); a sacrifice; *m*. Yama; a Soma drinking god, a bow 154-55

धर्षणि (धृष्+अनिः २ - १०५)
mf. courtezan *m*. a bull 308

धवल (धाव्+कलः १ - १०८)
m. a bull; *mfn*. white; beautiful; *f*. a cow 110

धवाणक (धू+आणकः ३ - ८३)
m. wind; air 410

ध्रुवक (धू+क्कुन् २ - ३३)

m. one who takes away the foetus from the womb (गर्भमोचक) 245

धुवन (धू+क्युन् २ - ८१)

m. the fire 282

धुस्तूर (धू+ऊरः ४ - ९०)

m. thorn-apple 566

धूक (धू+कन् ३ - ४७)

m. the wind, air; a rogue 374

धूम (धू+मक् १ - १४४)

m. the smoke 167

धूर्त (धुर्+तन् ३ - ८६)

mfn mischievous; *n.* black salt; *m.* the thorn apple 416-7

धूसर (धृ+सरन् ३ - ७३)

mfn. grey; *m.* a camel; *f.* a Kinnarī 402

धृत्वन् (धृ+क्वनिप् ४ - ११३)

m. Viṣṇu 604

धृषु (धृष्+कुः १ - २४)

mfn. clever 24

धेन (धे+नः ३ - ११)

m. the ocean; a river; *f.* speech; name of a river 335

धेनु (धे+नुः ३ - ३४)

f. a milch cow 354

ध्यात्व (ध्या+त्वन् ४ - १०५)

n. thought 585

ध्यामन् (ध्या+मनिन् ४ १५०)

n. measure; light 647

ध्रुव (ध्रु+कः २ - ६२ c)

m. name of the son of Uttānapāda 269

ध्वनि (ध्वन्+इः ४ - १३९)

m. sound 635

नंशुक (नश्+णुकन् २ - ३१)

m. an atom; *mfn.* perishing 242

नक्षत्र (नक्ष्+अत्रन् ३ - १०५)

n. a star 432

नयन (नी+युच् २ - ७९ c)

n. the eye 281

नरक (नृ+वुन् ५ - ३५)

m. hell; name of a demon 719

नलिन (नल्+इनच् २ - ५०)

n. a lotus; *f.* (-ī) a place abounding in lotuses 257

नवन् (नु+कनिन् १ - १५८ c)

pl. nine 187 88

नहुष (नह्+उषच् ४ - ७५)

m. name of a king; name of a serpent chief 552

नाकु (नम्+उ: १ - १९)

m. an anthill 20

नान्त्र (नम्+ष्ट्रन् ४ - १५९)

n. hymn of praise 655

नापित (न+आप्+तन् ३ - ८७)

m. a barber 418

नाभि (नह्+इञ् ४ - १२५)

m. a Kṣattriya; the nave of a wheel; a sovereign (Emperor); *mf.* the navel; *f.* musk 625-6

नामन् (म्ना+मनिन् ४ - १५०)

n. name 645

नारङ्ग (नृ+अङ्गच् १ - १२१ c)

m. twins; an animal; a libertine; an orange tree; the juice of the long pepper 140

निकषा (नि+कष्+आ: ४ - १७४)

ind. near 670

निघण्टु (नि+घण्ट्+कु: १ - ३८ c)

m. a collection of words (nouns) 40

निघाति (नि+हन्+इञ् ४ - १२४)

f. an iron club or hammer 623

निघृष्व (नि+घृष्+वन् १ - १५३)

m. a hoof 175

निद्रा (निन्द्+रक् २ - १७)

f. sleep 217-18

नीलाङ्गु same as नीलङ्गु 36.

नीवर (नी+ष्वरच् ३ - १)

m. a trader; a begger; resident 320

नीवि (नि+व्ये+इण् ४ - १३५)

m. capital; the knot fastening the lower garments (of women) 631

नृ (नी+ऋ २ - १०१)

m. a man 303

नृचक्षस् (नृ+चक्ष्+असि: ४ - २३२)

m. a Rakṣasa 700

नृतू (नृत्+कूः १ - ९३)

m. a dancer 90

नेप (नी+पः ३ - २३)

m. a priest 344

नेम (नी+मन् १ - १३९)

m. half; a hole; a wall; deceit; time limit, boundary 159-60

नेमि (नी+मिः ४ - ४३)

m. a kind of tree (Dalbergia Ongeinensis); *mn.* a triangular frame-work for the rope of a well (कूपत्रिका - " कूपस्योपरि रज्ज्वादिबन्धनार्थं त्र्यस्रं दारु " —Mahendra); the felly of a wheel 526

नेष्टृ (नी+तृन् or तृच् २ - ९६)

m. one of the priests at a sacrifice (a chief officiating priest at a Soma sacrifice) 299

नोधस् (नु+असि: ४ - २२५)

m. a sage 698

नौ (नुद्+डौः २ - ६५)

m. a raft, boat 261

न्यङ्कु (नि+अञ्च+उः १ - १८)

m. name of a sage; a kind of deer 19

पक्त्र (पच्+त्रः ४ - १६६)

n. the state of a house holder maintaining the sacred fire; or the fire perpetually maintained by him (गार्हपत्य) 662

पक्ष (पण्+सः ३ - ६९)

m. a fortnight; a side, flank; planet; a thesis, an argument to be maintained; contradiction; army; friend; ally; the ash-pit of

the fire place; wing; a limb or part of the body; royal elephant 400-1

पक्षस् (पच्+असुन् ४ - २१९)

n. a fortnight; wing of a bird; a half year; the leaf of a door 695

पङ्गु (खज्+कुः १ - ३७ c)

mfn. crippled in the leg 37

पचत (पच्+अतच् ३ - ११०)

m. fire; sun 437

पचि (पच्+इन् ४ - ११७)

m. the fire 606

पचेलिम (पच्+एलिमच् ४ - ३७)

m. fire; sun 519

पञ्च (पञ्च्+कनिन् १ - १५८ c)

pl. five 187-88

पञ्चाल (पञ्च्+कालन् १ - ११७)

m. a tribe of people; their country; *f.* (*-ī*) a doll; a kind of singing 136

पटल (पट्+कलः १ - १०६ c)

n. a roof; an eye-disease; a mark on the forehead; a veil, cover; a basket, box; *nf.* collection 113-14

पटाक (पट्+आकः ४ - १५)

m. a bird 500

पटीर (पट्+ईरन् ४ - ३०)

m. sandal tree; god of love; a ball 516

पटु (पट्+उः १ - १९)

m. a clever man 20

पटोल (पट्+ओलच् १ - ६७)

n. a kind of cloth; *m.* Trichosanthes (snake-gourd); *f.* a small variety of cucumber (*Jyotsnī*) 73

पणस (पण्+असच् ३-११७)

m. an article of sale 447

पण्ड (पण्+डः १ - ११३)

m. an impotent man; *f.* intelligence 126

पतङ्ग (पत्+अङ्गच् १ - ११८)

m. a moth; a variety of rice; a bird; sun *n.* quicksilver 137

पतत्र (पत+अत्रन् ३ - १०५)

n. a wing 433

पतत्रि (पत्+अत्रिन् (४ - ६९)

m. a bird 548

पतस (पत्+असच् ४ - ११७)

m. a bird; the moon 446

पताका (पत्+आकः ४ - १४०)

f. a sign; flag-staff; good fortune; a flag; a banner 49

पति (पा+डतिः ४ - ५७)

m. husband; *mfn.* master 540

पतेर (पत्+एरक् १ - ५९)

m. one who moves; a bird 67

पत्तन (पत्+तनन् ३ - १५०)

n. a city 479

पत्ति (पद्+तिः ४ - १८२)

m. a foot-soldier 675

पत्र (पत्+ष्ट्रन् ४ - १५८)

n. a vehicle; a leaf; the wing of a bird; an arrow; a bird 654

पत्सल (पत्+सरन् ३ - ७४)

m. path 403-4

पथिन् (पत्+इनिः ४ - १२)

m. path, way 495

पथिलः (पथ्+इलच् १ - ५८)

m. a traveller 66

पदाजि (पाद+अज्+इण् ४ - १३१)

mfn. pedestrian 630

पदाति (पद+अत्+इण् ४ - १३१)

same as पदाजि

पद्म (पद्+मन् १ - १३९)

mn. an army arranged in the form of a lotus flower; one of the 9 treasures of Kubera; a particular high number (thousand millions); a lotus; *m.* name of a serpant 159

पद्र (पद्+रक् २ - १३)

m. a settlement; a village 209-10

परीर (पॄ+ईरन् ४ - ३०)

n. fruit 515

परुष (पॄ+उषच् ४ - ७५)

mfn. variegated; rough; harsh; (referring to words) 551

परुस् (पॄ+उसिः २ - ११८)

n. a knot 312

पर्जन्य (पृष्+अन्यः ३ - १०३)

m. a cloud; thunder; Indra 3

पर्ण (पॄ+नः ३ - ६)

n. a leaf; *m.* the *Palāśa* tree (Butea frondosa) 327

पर्णमुच् (पर्ण+मुच्+णि dropped २ - २३)

mfn. causing the leaves to fall 222

पर्णरुह् (पर्ण+रुह्+णि dropped)

mfn. causing the leaves to sprout 222

पर्णशुष् (पर्ण+शुष्+णि dropped २ - २३)

mfn. causing the leaves to dry 222

पर्णसि (पॄ+नुक्+असिः ४ - १०७)

m. a house 588

पर्प (पॄ+पः ३ - २८)

n. tender grass; house 349

पर्पट (पर्प्+अटन् ४ - ८१)

m. a kind of thin cake made of black-gram and fried in oil 558

पर्परीक (पॄ+ईकन् ४ - १९)

m. the sun 502

पर्फरीक (स्फुर्+ईकन् ४ - २०)

n. a sprout; *mfn.* one who tears to pieces; protector; one who fulfills 503

पर्वत (पर्व्+अतच् ३ - ११०)

m. name of a divine sage; mountain; tree; a variety of pot herb; a kind of fish 436

पर्वन् (पॄ+वनिप् ४ - ११२)

n. a festival; a knot or joint; occasion; *lakṣaṇāntara* (= the moment of the sun's entering a new sign. See *Worterbuch*); the joining of the new moon and the *Pratipada* (the moon's passing the node at conjunction); any particular period of the year like the equinox and solstice 601-602

पाताल (पत्+आलञ् १ - ११६)

n. the Netherworld (of serpents); a hole; the Badava fire (submarine fire) 131

पाति (पा+अतिः ५ - ५)

m. master 704

पात्र (पा (पिब्)+ष्ट्रन् ४ - १५८)

n. the channel of a river (between the two banks); a capable person; a minister; utensil like the Sruva; *mf* (*-ī*) *n.* a vessel 653-4

पात्री see पात्र

पाथस् (पा+असुन् ४ - २०३ ; ४ - २०४)

n. water; cooked rice 690

पाथिस् (पा+इसिन् २ - ११५)

n. the eye; the ocean 312

पादू (पद्+ऊः १ - ८७)

f. a foot-wear 88

पाप (पा+पः ३ - २३)

n. sin; *mfn.* sinner 344

पाप्मन् (पा+मनिन् ४ - १५०)

m. sin 646

पायस् same as पाजस्

पायु (पा+उण् १-१)

m. the anus; protector 1

पारक् (पार्+अजिः १ - १३५)

f. gold 152

पारु (पा+रुः ४ - १०१)

m. the sun 580

पार्श्व (स्पृश्+श्वण् ५ - २७)

n. (also *m.* according to Amara) the portion below the arm-pit (flank; side); "the extremity of the foreaxle nearest the wheel to which the outside horses of a four-horse chariot are attached" (*M.W.*); a multitude of ribs 714

पार्ष्णि (पृष्+निः ४ - ५२)

f. an intoxicated (licentious) woman; *mf.* the rear of the army; heel 535

(पीलृ+कुः १ - ३८ c)

m. an elephant; a tree (a species of tree) an atom; a flower 39

पीवन् (प्या+कनिप् ४ - ११४)

mfn. fat; *f.* a young woman 604-605

पीवर (पा+ष्वरच् ३ - १)

m. a tortoise; *mfn.* fat 319

पीवरी see पीवन्

पुण्डरीक (पुण्ड्+ईकन् ४ - २०)

n. a kind of drug; white umbrella; white lotus; *m.* tiger; name of the elephant of the South east quarter; name of a lexicographer 505-6

पुण्ड्र (पुण्ड्+रक् २ - १३ c)

m. name of a demon 216

पुण्य (पू+यत्+णुक् ५ - १५)

mfn. beautiful; *n.* merit; Dharma 709

पुत्र (पू+क्तः ४ - १६४)

m son 660

पुरण (पॄ+क्युः २ - ८२)

m. the ocean 283

पुरि (पॄ+इः ४ - १४२)

m. a king; a river; a city 637

पुरीष (पॄ+ईषन् ४ - २७)

m. excrements 511

पुरु (पॄ+कुः १ - २४)

mfn. much, many; *m.* the heaven; name of a king; the pollen of a flower 23

पुरुरवस् same as पुरूरवस्

पुरुष (पुर्+कुषन् ४ - ७४)

m. a man; one who knows the Sāṅkhya philosophy; the *Puṁnāga* tree (Rottleria Tinctoria) 551

पुरूरवस् (पुरु+रु+असिः ४ - २३१)

m. name of Budha's son; name of a king 699-700

पुरोधस् (पुरस्+धा+असिः ४ - २३०)

m. a priest 699

पुलस्ति (पुल+अस्+तिः ४ - १७९ c)

m. name of a sage 674

पृषत् (पृष्+अतिः २ - ८४)

m. a spotted antelope; *n. pl.* drops; *mfn.* having white spots; variegated 285-286

पृषत (पृष्+अतच् ३ - १११)

m, a drop; deer; *mfn.* having white spots 439

पृष्ठ (पृष्+थक् २ - १२)

n. the black; a kind of Stotra (of Samans); the back of the body 202

पेचक (पच्+वुन् ५ - ३७)

m root of the tail of an elephant; an owl 721

पेत्व (पा+इत्वन् ४ - १०५)

n. nectar 584

पेयूष see पीयूष

पेरु (पी+रुः ४ - १०१)

m. the sun 580

पेशल (पिश्+कलः १ - १०८ c)

mfn. beutiful; soft, tender 115

पेषि (पिष्+इन् ४ - ११८)

m. thunderbolt 613

पोत (पू+तन् ३ - ८६)

m. a child; a boat 416

पोतृ (पु+तृच् २ - ९६)

m. one of the priests in a sacrifice 300

पोषयित्नु (पुष्+इत्नुच् ३ - २९)

m. cuckoo; Brahmin 351

प्रख्यास् (प्र+चक्ष्+असिः ४ - २३२)

m. Brahman (the Creator) 700

प्रतिदिवन् (प्रति+दिव्+कनिन् १ - १५६)

m. the day; a gambler 183

प्रथम (प्रथ्+अमच् ५ - ६८)

mfn. first; most important 737

प्रथिति (प्रथ्+तिः ४ - १८२)

f. fame 675

प्रवेणी (प्र+वी+निः ४ - ४८)

f. braiding of hair (in a plain manner) 529

प्रेत्वन् (प्र+ईर्+कनिप् ४ - ११६)

m. ocean; *f*. प्रेत्वरी a river 605-6

प्रेत्वरी see प्रेत्वन्

प्रोथ (प्रु+थक् २ - १२)

mfn. a traveller; *m*. the loins or hip. *mn*. the nostrils of a horse nose 203

प्लक्ष (प्लुष्+सः ३ - ६३)

m. name of one of the divisions of the earth; the fig tree Ficus Infectoria; the tree Thespesia Populneoides; the holy fig tree Ficus Religiosa; the space at the sides of the door of a house 395

प्लीहन् (प्लिह्+कनिन् १ - १५८)

m. a kind of stomach disease (disease of the spleen) 185

m. fire 481

प्लुक्षिः (प्लुष्+क्सिः ३ - १५५)

m. fire 481

फ

फण्ड (फण्+डः १ - ११३ c)

mfn. going 126

फलिन (फल्+इनच् २ - ५० c)

f, (-ī) the *Priyaṅgu* tree 260

फल्क (फल्+कः ३ - ४० c)

mfn. having a clean lap (विशोधिताङ्क) 361

फल्गु (फल्+उः १ - १९)

mfn. pithless, worthless 19

फल्गुन (फल्+उनन् ३ - ५६)

n. name of Arjuna; .the Nadīja tree; the Arjuna tree; *f*. (-ī) name of a *Nakṣatra* 383-4

फाल्गुन (फल्गुन+अण्)

m. name of Arjuna; the *Tapasya* month (February-March) (when the full moon stands in the *Phalguna Nakṣatra*) *f*. (-ī) the full moon of the Phālguna month 384

फेन (स्फाय्+नक् ३ - ३)

m. foam 324

ब

बिडाल (विड्+कालन् १ - ११७)

m. the eye ball; a cat 133

बिन्दु (विद्+उः १ - ११०)

m. little; drop of water 17

बिम्ब (वी+बन् ४ - ९५)

mn. reflection, image; any disc or sphere (as that of the sun or the moon); *f.* (-ī) the tree Momordica Monadelpha (bearing bright-red gourd); *n.* the fruit of that tree; *m.* chameleon 573

बुधान (बुध्+आनच् २ - ९०)

m. teacher; *mfn.* awaking; knowing 294

बुध्न (बन्ध्+नक् ३ - ५)

m. root; Śiva 326

बृहत् (बृह्+अतिः २ - ८४)

f. (-ī) two varieties of Solanum (*Kṣudravārtākī & Kaṇṭakārī)*; speech; a place containing water, reservoir; greatness; a particular metre (of 36 syllables); a kind of dress 286-87

बृहन्नला (१ - १०७)

name of Arjuna (when he assumed a female form) 100

बोधि (बुध्+इन् ४ - ११७)

m. a kind of meditation; the sacred fig tree (Ficus Religiosa) 609

ब्रध्न (बन्ध्+नक् ३ - ५)

m. the sun; a root 326

ब्रह्मन् (बृंह्+मनिन् ४ - १४५)

m. a Brahmin; the Creator Brahman; one of the principal priests in a sacrifice; a particular astrological Yoga; *n.* true knowledge; penance; the Vedas 642

(बृंह् - णि dropped २ - २३)

m. the Creator 220

भ

भगाल (भज्+कालन् ३ - ७६ ०)

n. a skull 405

भडिल (भड्+इलच् १ - ५५)

m. a servant; a hero 61

भवत् (भा+डवतुप् १ - ६४)

Pronoun 3rd Person a person who is being addressed (you) 70

भवन्त (भू+झच् ३ - १२८)

m. time 457

भवन्ति (भू+झित् ३ - ५०)

m. the present time 377

भवन्ती see भवन्ति

f. the Present tense (*Laṭ* of Pāṇini) 377

भविल (भू+इलच् १ - ५५)

mfn. auspicious, prosperous 63

भषक (भष्+कुन् २ - ३३)

m. a dog 244

भसद् (भस्+अदिः १ - १२९)

f. the sun; *mons veneris;* vulva 150

भस्त्रा (भस्+ष्ट्रन् ४ - १६७)

f. the bellows 665

भस्मन् (भस्+मनिन् ४ - १४४)

n. ashes 640.

भातु (भा+तुन् १ - ७३)

m. a ray; the sun 80

भानु (भा+नुः ३ - ३२)

m. a ray of light; the sun 354

भाम (भा+मन् १ - १३९)

m. anger; the sun; a ray of light 156

भालु (भू+ञुण् १ - ५०)

m. the sun 7

भालूक (भल्+ऊक, ४ - ४१०)

same as भल्लूक 528.

भावित्र (भू+णित्रन् ४ - १७०)

n. the three worlds 667

भाविन् (भू+इनिः ४ - ८)

mfn. about to be; future 494

भासन्त (भास्+झच् ३ - १२८)

m. the sun 458

भित्तिका (भिद्+तिकन् ३ - १४७)
f. a wall 478

भिदक (भिद्+क्कुन् २ - ३८)
m. a sword 249

भिदि (भिद्+इः ४ - १४२)
m. a thunderbolt 638

भिदिर (भिद्+किरच् १ - ५२)
n. a thunderbolt 53

भिदु (भिद्+कुः १ - २४)
m. a thunderbolt 24

भिद्र (भिद्+रक् २ - १३)
n. a thunderbolt 211

भिषज् (भी+अजि: १ - १३७)
m. a physician 152

भीम (भी+मक् १ - १४७)
m. a kind of dock or sorrel (Rumex Vesicarius); Śiva; the second son of Pāṇḍu; *mfn*. terrible 170

भीरुक (भी+क्रुकन् २ - ३२)
mfn. timid 243

भीष्म (भी+मक् १ - १४७)
m. name of Gaṅgā's son, the well-known character in the *Mahābhārata*; *mfn*. terrible 169

भुजि (भुज्+इः ४ - १४१)
m. fire 636

भुजिष्य (भुज्+किष्यन् ४ - १७८)
mfn. free; *m*. a cord wound round the wrist of a girl before her marriage; a servant; *f*. a courtezan; a maid-servant 672

भुज्यु (भुज्+युक् ३ - २१)
m. a vessel 343

भुरिज् (भृ+इजि: २ - ७३)
f. the earth 273

भुवन (भू+क्युन् २ - ८१)
n. the world; people; sky; water 282

भुवन्यु (भू+कन्युच् ३ - ५१)
m. master; sun; fire; moon 378

भुवस् (भू+असुन् ४-२१६)
ind. atmosphere 694

भुविस् (भू+इसिन् २-११३)
m. the ocean 311

भूक (भू+कक् ३-४१)
n. a hole; time 362

भूमि (भू+मिः ४-४५)
f. the earth; a place 528

भूमी same as भूमिः 528.

भूरि (भू+क्रिन् ४-६५)
m. Viṣṇu; Brahman; Śiva; *n.* gold; *mfn.* much, abundant 544-5

भूर्णि (भृ+निः ४-५२)
mfn. supporter; nourisher; *f.* earth 536

भृगु (भ्रस्ज्+कुः १-२९)
m. Śukra (Venus); a precipice; name of Jamadagni; Śiva 29

भृङ्ग (भृ+गन् १-१२४)
m. a large black bee; the plant Eclipta Prostrata; the forktailed shrike; a profligate man; *n.* the bark of Laurus Cassia 143-4

भृङ्गार (भृञ्+आरन् ३-१३६)
f. (-ī) a cricket; *m.* a golden vase 469

भृज्जन (भ्रस्ज्+क्युन् २-८१)
n. a frying pan 283

भृमि (भ्रम्+इन् ४-१२०)
mfn. whirling round; *m.* wind 617-18

भृशं (भृ+शक् ४-१०५)
ind. exceedingly, much 584

भेक (भी+कन् ३-४३)
m. a frog; cloud 365

भेरि (भी+क्रिन् ४-६६)
f. a drum 546

भेरी (भी+रन् २-२९)
f. a drum 234

भेल (भी+रन् २-२९)
m. name of a sage; a gem; a raft; *mfn.* timid; foolish, ignorant 234-35

मण्डयन्त (मण्ड्+झच् ३ - १२८)

m. an ornament 459

मण्डल (मण्ड्+कल: १ - १०६ ०)

n. circumference or circle, halo round the sun or the moon; a kind of leprosy; a territory; the twelve kings (the circle of 12 near and distant kings); *mfn.* collection; image; *m.* a dog 112

मण्डूक (मण्ड्+ऊकण् ४ - ४२)

m. a frog 526

मण्डूर (मण्ड्+ऊर: ४ - ९०)

n. rust of iron 565

मत्सर (मद्+सरन् ३ - ७३)

mfn. avaricious; jealous, envious; *f.* exhilarating, causing joy (Vedic usage); *m.* jealousy; anger; *f.* a fly 402-3

मत्स्य (मद्+स्यन् ४ - २)

m. fish; name of a country (*Pl.*) 488

मत्स्य (मद्+स्य ४ - १०४)

m. fish 583

मथिन् (मन्थ्+इनि: ४ - ११)

m. churning stick; thunderbolt; wind 495

मथुरा (मथ्+उरच् १ - ३९)

f. name of a city 41

मदयित्नु (मद्+इत्नुच् ३ - २९)

m. cupid; *n.* spirituous liquor 352

मदार (मद्+आरन् ३ - १३४)

m. a boar; a libertine; a rogue 467

मदिरा (मद्+किरच् १ - ५२)

f. an intoxicating liquor 52

मद्गु (मस्ज्+उ: १ - ७)

m. the diver bird (a kind of aquatic bird known as पानीयकाकिका) 11

मद्गुर (मद्+उरच् १ - ४२)

m. a species of fish 45

मद्र (मद्+रक् २ - १३)

m. delight; name of a country 210

मन्दारु (मन्द्+आरु ३ - १३४ c)
m. the coral tree 468

मन्दिर (मन्द्+किरच् १ - ५२)
n. a town; a house; *m.* the ocean 53-54

मन्दुरा (मन्द्+उरच् १ - ३९)
f. a stable 41

मन्द्र (मन्द्+रक् २ - १३)
m. a kind of tone (low tone) of the voice 211

मन्यु (मन्+युच् ३ - २०)
m. sacrifice; anger; distress 342

मयट (मय्+अटन् ४ - ८१)
m. प्रसाद (According to *Hārāvali* it means तृणयुक्तहर्म्ये ; so प्रासाद may be the correct reading) 559

मयापताल (मव्+आल: ५ - ५०)
m. an object of sense 729

मयु (मि+उ: १ - ७)
m. a Kinnara; an antelope 11

मयूख (मा+ऊख ५ - २५)
m. lustre; ray of light; flame 713

मयूर (मी+ऊरन् १ - ६८)
m. a peacock 74

मरत (मृ+अतच् ३ - ११०)
m. death 435

मरिमन् (मृ+इमनिन् ४ - १४८)
m. death 645

मरीचि (मृ+ईचि: ४ - ७०)
m. miser; a ray of light; splendour, light; name of a sage 548

मरु (मृ+उ: १ - ७)
m. a mountain; a region destitute of water, desert 8-9

मरुत् (मृ+उति: १ - ९६)
m. wind, air 93

मरुत same as मरुत् 93

मरूक (मृ+ऊक: ४ - ३९)
m. a deer 521

महस् (मह्+असुन् ४ - १८८)
n. lustre, light; a festival 685

महस (मह्+असच् ३ - ११७)
n. knowledge 448

महिन (मह्+इनन् २ - ५७)
n. kingdom 264

महिला (मह्+इलच् १ - ५५)
f. a species of plant (*priyaṅgu*); a woman 61

महिष (मह्+टिषच् १ - ४६)
mfn. venerable; *m.* a kind of animal (buffalo); *f.* महिषी the wife of a king 48-49

महेला same as महिला 61

मातरिश्वन् (मातरि+श्वि+कनिन् १ १५८)
m. the wind 187

मातृ (मान्+तृच् २ - ९६)
f. mother 301

मात्र (मा+त्रन् ४ १६७)
f. (-*ā*) an ornament such as the ear-ring; wealth; a measure (of any kind); furniture; a part of the letter (the horizontal limb of Nagarī characters), a small portion; *n.* the whole; only, just (showing restriction) 664-5

माय (मा+यः ४ १०९)
m. Viṣṇu; an Asura; *f.* a female juggler; trick; fraud; intelligence 593

मायु (मि+उण् १ - १)
m. bile; sound 2

मार्जार (मृज्+आरन् ३ - १३७)
m. cat; civet-cat 470

मार्जालीय (मृज्+आलीयच् १ - ११५)
mfn. fond of purification, washing; a cat; a Śūdra 130-31

माल (मा+रन् २ - २९)
m. a particular caste (son of a Śūdra and a Sūta); *n.* field; high land; *f.* Trigonella corniculata; wreath, garland 240-41

मालति (मल्+अतिः ४ - ५९०)
f. a kind of (jasmine) flower 543

मुचिर (मुच्+किरच् १ - ५२)
mfn. generous 55

मुदिर (मुद्+किरच् १ - ५२)
m. a lover; a cloud 52-53

मुद्ग (मुद्+गक् १ - १२७)
m. a kind of plant (Phaseolus Mungo) 146

मुद्रा (मुद्+रक् २ - १३)
f. a seal, signet 210

मुनि (मन्+इन् ४ - १२२)
m. the *Vaṅgasena* tree; Jina (Buddha); a sage 619

मुमुचान (मुच्+आनच् २ - ९१)
mfn. one who has abandoned all worldly objects; a cloud 295

मुशल same as मुसल 104

मुषल same as मुसल 104

मुष्क (मुष्+कक् ३ - ४१)
m. a multitude; testicle; the tree Schrebera Swietenioides 362

मुसल (मुश्+कल: १ - १०८)
mn. a pestle (wooden pestle with iron tips); *f.* a kind of tree (Curculigo Orchioides); the plant Salvinia Cucullata; the house lizard 103

मुस्र (मुस्+रक् २ - १३ c)
n. tear 215

मुहिर (मुह्+किरच् १ - ५२)
m. a lover who is agreeable; the god of love; an indecent man; a fool, blockhead 55

मुहुस् (मुह्+उसि: २ - १२१)
ind. repeatedly 314

मुहूर्त (मुट्+हुर्छ्+क्त: ३ - ८९ c)
mn. a period of 2 *ghaṭis* or 48 minutes 421

मुहेर (मुह्+एरक् १ - ६२)
mfn. childish, silly 69

मूक (मू+कक् ३ - ४१ c)
mfn. dumb 363

मूत्र (मुच्+ष्ट्रन् ४ - १६२)
n. urine 657

मेरु (मि+रुः ४ - १०१)
m. the golden mountain Meru 579-80

म्लानि (म्ला+निः ४ - ५१ c)
f. fatigue 534

य

यकृत् (यज्+ऋतिन् ४ - ५८ c)
n. the liver 540

यक्ष्म (यक्ष्+मन् १ - १३९)
m. pulmonary consumption 159

यक्ष्मन् (यक्ष्+मनिन् ४ - १५० c)
m. pulmonary consumption 647

यजत (यज्+अतच् ३ - ११०)
m. sacrificer; priest; *mfn.* deserving sacrifice 436

यजत्र (यज्+अत्रन् ३ - १०५)
mfn. worthy of sacrifice; *n. Agnihotra* 432

यजिः (यज्+इन् ४ - ११७)
m. sacrificer 607

यजुस् (यज्+उसिः २ - ११८)
n. the Yajur Veda *mantras* 313

यज्यु (यज्+युच् ३ - २०)
m. the *Adhvaryu* priest 342

यति (यत्+इन् ४ - ११७)
f. a caesura (in prosody); *m.* contempt; an ascetic 607

यद् (यज्+डित् १ - १३१)
Relative pronoun which, who 151

यन्त्र (यम्+त्रः ४ - १६६)
n. mechanical contrivance 662

यमुना (यम्+उनन् ३ - ६१)
f. name of a river (the Jumna) 389

ययी (या+ई - ३ - १५९)
m. a horse; final beatitude 483

ययु (या+उः १ - २२)
m. a horse fit for a sacrifice 21

युवन् (यु+कनिन् १ - १५६)
m. naturally strong; best; a young man 181

युष्मद् see त्वम्

यूका (यु+कन् ३ - ४७)
f. a louse 373

यूथ (यु+थक् २ - १२)
f. (-ī) a kind of yellow jasmine; the ear; a kind of flower; *n.* a collection of animals; a multitude 202-203

यूप (यु+पः ३ - २७)
m. the post to which the animal to be sacrificed is tied 346

योगस् (युज्+असुन् ४ - २१५)
n. meditation; time 693

योनि (यु+निः ४ - ५१)
m f. origin, source; the female organ of generation 533

योषा (यु+सः ३ - ६२ c)
f. a woman 394

योषित् (युष्+इतिः १ - ९९)
f. a woman (not given in the text)

र

रंहस् (रम्+असुन् ४ - २१३)
n. speed 692

रघु (लघ्+कुः १ - ३० see लघु)
n. name of a king 31

रङ्कः (रम्+कः ३ - ४० c)
mfn. avaricious; slow, dull 361

रजक (रञ्ज्+क्वुन् २ - ३३)
m. a washerman; a parrot 243

रजत (रञ्ज्+अतच् ३ - १११)
mfn. white; *n.* silver; a pearl ornament 439

रजन (रञ्ज्+क्युन् २ - ८०)
n. safflower; *f.* (-ī) night; turmeric 281

रजनि see रजनी
f. night 307

रश्मि (अश्+मिः ४ - ४६)
m. ray of light; rein; *Pakṣa* (*Pakṣman*?) 528

रसन (रस्+युच् २ - ७९)
n. taste; sound; *fn.* tongue; *f.* the *rāsnā* plant; girdle 276-77

रस्न (रस्+नः ३ - १२)
n. a palatable object 336

रहस् (रम्+असुन् ४ - २१४)
n. truth (mystical truth); sexual intercourse; secrecy 692

राक (रा+कः ३ - ४०)
f. name of a river; scab, itch; a girl in whom menstruation has just begun; the day of full moon 358

राजन् (राज्+कनिन् १ - १५६)
m. master; king; a Kṣattriya; the moon; a Yakṣa; Indra 182-83

राजन्य (राज्+अन्यः ३ - १००)
m. fire; splendour; Kṣatriya 430

राजातन (राज+अत्+युच् २ - ७९ c)
m. the Piyal tree (Buchanania Latifolia); the *Kṣīrikā* plant; the *Palāśa* tree 280

राजि (राज्+इञ् ४ - १२४)
f. a line; a multitude 622

रात्रि (रा+त्रिप् ४ - ६७)
f. night 547

रामठ (रम्+अठः १ - १०३)
n. Asafoetida 98

राशि (अश्+इण् ४ - १३२)
m. a heap; a sign of the zodiac 630

राष्ट्र (राज्+ष्ट्रन् ४ - १५८)
n. a country 655

रासभ (रास्+अभच् ३ - १२५)
m. a donkey 455

रास्ना (रस्+नः ३ - १५)
f. the ichneumon plant; the plant Mimosa Octandra 338

राहु (रह्+उण् १ - १ c)
m. the ascending node personified as a demon 3

रूप (रु+पः ३ - २८)

m. form; verse reading a book repeatedly (*Granthāvṛtti*); a drama; beauty; nature, character; *m.* sound,word; cattle; hair ? 348-349

रेकस् see रेक्णस्

रेक्णस् (रिच्+असुन् ४ - १९८)

n. gold 688

रेणु (री+णुः ३ - ३८)

fm. dust; *m.* the *parpaṭaka* plant 356

रेतस् (री+असुन् ४ - २०१)

n. semen; mercury 689

रेपस् (रप्+असुन् ४ - १८९)

n. fault 686

रेफ (रिफ्+अः ५ - ५४ c)

m. the letter र्; *mfn.* contemptible 732

रै (रा+डैः २ - ६७)

m. gold; wealth 270

रोचन (रुच्+युच् २ - ७९ c)

f. a red lotus flower; the yellow pigment (*gorocana*); a beautiful woman; the plant Andersonia Rohitaka; *mfn.* enlightening, pleasing 278

रोचिस् (रुच्+इसिन् २ - ११२ c)

n. flame 311

रोदस् (रुद्+असुन् ४ - १८८)

n. heaven; earth 683-4

रोदसी see रोदस्

f. heaven; earth: (*dual* of रोदस्) heaven & earth; *du.* (रोदस्यौ) heaven and earth 683-4

रोमन् (रु+मनिन् ४ - १५०)

n. hair on the body 646

रोहन्त (रुह्+झच् ३ - १२७)

m. a tree 456

रोहि (रुह्+इन् ४ - ११८)

m. a religious man 613

रोहित् (रुह्+इतिः १ - ९९)

f. a kind of creeper, a female deer; *m.* the sun 95-96

लतिका (लत्+तिकन् ३ - १४७)

f. the Gangetic allegator 478

लभस (लभ्+असच् ३ - ११७)

m. wealth; begger 446

लमक (रम्+कुन् २ - ३४)

m. name of a sage 247

लवङ्ग (लू+अङ्गच् १ - ११९)

n. a kind of flower (the cloves) 138

लवाणक (लू+आणकः ३ - ८३)

n. a sickle 410

लशुन (अश्+उनन् ३ - ५७)

n. garlic 385

लष्व (लष्+वन् १ - १५३)

m. a dancer 175

लाक्षा (राज्+सः ३ - ६२ c)

f. lac. (obtained from the resin of a particular tree) 394

लाङ्गल (लङ्+कलः १ - १०८)

n. a kind of flower; the palm-tree; a plough; a beam (plough-shaped) used in the construction of a house; *f.* (लाङ्गली) the pepper 104

लाङ्गूल (लङ्ग+ऊलच् ४ - ९०)

n. the tail; the male organ 566

लिगु (लग्+कुः १ - ३७)

m. a fool; *n.* the mind 37

लिपि (लिप्+इन् ४ - ११९)

f. the line of a letter, the written alphabet 617

लिप्त (ली+त ५ - ५५)

mfn, envenomed; eaten; smeared 733

लिवि same as लिपि

लिष्व same as लष्व 175

लुटुल (लुट्+उलन् ५ - ९)

m. a bird 706

लुषभ (रुष्+अभच् ३ - १२४)

n. an elephant in rut 454

वञ्चथ (वञ्च्+अथ: ३ - ११३)

m. a jackal; a rogue 441

वटि (वट्+इन् ४ - ११७)

f. the belly 607

वटु (वट्+उ: १ - ९)

m. a Brahmin boy 13

वठर (वच्+अर: ५ - ३९)

m. a cock; a servant (or fool); 724

वणिज् (पण्+इजि: २ - ७१)

m. merchant, trader 272

वण्ड (वन्+ड: १ - ११४)

mn. sin; a man who is circumcised; a man with broken arms; *f.* a licencious woman; *mfn.* devoid of hands etc. 121

वत्स (वद्+स: ३ - ६२)

m. son and others (a term of endearment); calf; a year; *n.* chest, breast 390-1

वत्सर (वस्+सरन् ३ - ७१)

m. year 402

वदान्य (वद्+आन्य: ३ - १०४)

mfn. eloquent; bountiful, (giving up everything) 432

वधक (हन्+क्वुन् २ - ३७)

mfn. killing, distructive 248

वधत्र (वध्+अत्रन् ३ - १०५)

n. a weapon; poison 433

वधित्र (वध्+इत्र: ४ - १७२)

n. the god of love 669

वधू (वह्+ऊ: १ - ८५)

f. a daughter-in-law; a newly married woman; a wife; a kind of plant (Trigonella Corniculata); a woman 87

वनि (वन्+इ: ४ - १३९)

m. fire; begging 634

वनिष्ठु (वन्+इष्ठुच् ४ - २)

m. ('a part of the entrails of an animal offered in sacrifice') large intestines (स्थविरान्त्र); disgrace 487

वन्दथ (वन्द्+अथ: ३ - ११३)

mfn. worshipper; deserving worship 441

वरुल (वृ+उलन् ४ - ९)

m. name of a mixed caste 706

वरूथ (वृ+ऊथन् २ - ६)

m. a sort of ledge fastened round a chariot serving as a protection against collision; *n.* armour, coat of mail; chariot, house 195

वरेण्य (वृ+एण्य ३ - ९८)

mfn. best 429

वर्चस् (वर्च्+असुन् ४ - १८८)

n. form; excrement; lustre, light; *m.* name of Candra's son 681

वर्ण (वृ+नः ३ - १०)

mn. difference; a letter, syllable; form, shape; ointment for smearing on the body; *m.* colour; the four principal classes—Brahmins, Kṣattriyas, Vaiśyas and Śūdras; fame; praise; story; quality 331-32

वर्णसि (वृ+नुक्+असिः ४ - १०७)

m. water 588

वर्णि (वर्ण्+इन् ४ - १२३)

m. gold 621

वर्णु (वृ+णुः ३ - ३८)

f. name of a country; name of a river 356

वर्तनि (वृत्+अनिः २ - १०७)

f. path 308

वर्ति (वृत्+इन् ४ - ११८; वृत्+इः ४ - १४०)

f. any medicinal preparation (in the form of a paste or pill); collyrium for the eye; a line; any cosmetic ointment; the wick of a lamp; a lamp 613-4

वर्तिका (वृत्+तिकन् १ - १४६)

f. a kind of bird (quail) 477

वर्त्मनि (वृत्+अनिः २ - १०७)

f. path 308

वर्ध्र (वृध्+रन् २ - २८)

n. skin 226

वर्पस् (वृ+असुन् ४ - २००)

n. form, figure 688

वर्फस same as वर्पस

वसन्त (वस्+झच् ३ - १२८)

m. spring season 458

वसि (वस्+इः ४ - १३९)

m. cloth 634

वसु (वस्+उः १ - ११)

n. wealth; water; a gem, a jewel; fire, a lake; a ray of light; a rope or thong; *m.* a god 15

वसुरोचिस् (वसु+रुच्+इसिन् २ - ११२)

m. a kind of sacrifice 311

वस्ति (वस्+तिः ४ - १७९)

m.f. the lower belly; an enema; *f.* (*pl.*) the ends of a cloth 672-3

वस्तु (वस्+तुन् १ - ७६)

n. wealth 82

वस्त्र (वस्+ष्ट्रन् ४ - १५८)

mn. dress, clothes 652

वस्न (वस्+नः ३ - ६)

n. wages; dress; *m.* price 327

वहति (वह्+अतिः ४ - ६०)

m. a minister; cow; wind 541

वहतु (वह्+चतुः १ - ७९)

m. a traveller; a bull 83

वहन्त (वह्+झच् ३ - १२८)

m. the wind 457

वहित्र (वह्+इत्रः ४ - १७२)

n. a boat 668

वह्नि (वह्+निः ४ - ५१)

m. fire; the *citraka* plant (Plumbago Zeylanica) 532

वागुर (वा+उरच् १ - ४२)

f. a net; a snare 46

वाच् (वच्+क्विप् २ - ५८)

f. speech 265

वात (वा+तन् ३ - ८६)

m. wind, air 415

वाशुरा (वाश्+उरच् १ - ३९)

m. a donkey; *f.* the night; a woman (वाशिता) 41

वाश्र (वाश्+रक् २ - १३)

m. an insect; day; bird; *n.* a house; a place where four roads meet; *f.* a cow giving out milk; a lowing cow 213-14

वासर (वास्+अरः ३ - १३२)

mn. a day 466

वासस् (वस्+असुन् ४ - २१७)

n. dress; clothes 695

वासि (वस्+इञ् ४ - १२४)

f. a cutting instrument (a carpenter's adze) 621

वासु (वस्+उण् १ - १)

m. Viṣṇu 4

वास्तु (वस्+तुन् १ - ७७)

mn. the site of a house 82

वास्तूक (वस्+ऊकः ४ - ४१ c)

m. a kind of potherb (Chenopodium Album) 525

वाहस् (वह्+असुन् ४ - २२० c)

mfn. one who carries 696-7

वाहस (वह्+असच् ३ - ११९)

m. python 449

वाहीक (वह्+कीकन् ४ - २५)

m. a horse; a cow 509

वि (वा+इण् ४ - १३३)

m a bird 630

विकुस्र (वि+कस्+रक् २ - १५)

m. the moon 217

विकस्र same as विकुस्र 217

विचक्षण (वि+चक्ष्+ल्युट् २ - १२२)

mfn. learned 315

विचक्षस् (वि+चक्ष्+असिः ४ - २३२)

m. teacher 700

विटप (विट्+कपन् ३ - १४५)

mn. voluptuary; expansion; tender sprout; bush; branch of a tree 475-6

विश्ववेदस् (विश्व+विद्+असिः ४ - २३७)
m. Agni 702

विषा (वि+सो+आ ४ - ३६)
ind. intelligence 519

विष्टप (विश्+कपन् ३ - १४५)
n. world 476

विष्णु (विष्+णुः ३ - ३९)
m. god Viṣṇu 357

विहा (वि+हा+आ ४ - ३६)
ind. heaven 519

वीक (अज्+कन् ३ - ४७)
m. accent, voice; bird; wind 373

वीचि (वी+ईचिः ४ - ७२)
f. happiness; a little; space; a wave 549-550

वीणा (वी+नः ३ - १५)
f. the musical instrument *Vīṇā*; lightning 339

वीध्र (वा+इन्ध्+क्रन् २ - २७)
mfn. pure; *m.* fire 226

वीर (अज्+रक् २ - १३)
m. a soldier 209

वृक (वृ+कक् ३ - ४१)
m. a beast of prey (wolf); a crow 362

वृक्ष (व्रश्च+सः ३ - ६६)
m. a tree 397

वृजन (वृज्+क्युः २ - ८२)
n. the sky; the atmosphere 284

वृजिन (वृज्+इनच् २ - ४८)
n. sin; *m.* hair; *mfn.* crooked 256-57

वृत्र (वृत्+रक् २ - १३)
m. name of a demon; enemy; a cloud; darkness; mountain; wheel 208-209

वृधसान (वृध्+असानच् २ - ८७)
m. a man 291

वृन्द (वृ+दः ४ - ९८)
m. multitude 576

वेमन् (वे+इमनिन् ४ - १४९)
mn. a loom 645

वेशन्त (विश्+झच् ३ - १२६)
m. a small pond 456

वेष्प (विष्+पः २ - २३)
m. water 345

वेहत् (वि+हन्+अतिः २ - ८५)
f. a cow that miscarries (by going to the bull out of season) 290

वैष्ट्र (विश्+ष्ट्रन् ४ - १५९)
n. the world 656

व्यलीक (वि+अल्+कीकन् ४ - २५)
n. anything unpleasing; impropriety; embarrassment (वैलक्ष्य see the usage quoted by Mahendra: न किञ्चिदूचे स किल व्यलीकात् ।) offence; *m.* a libertine 508-9

व्याघ्र (वि+आ+घ्रा+कः ५ - ६३)
m. a tiger; a red variety of the castor oil plant; the *Karañja* tree; pre-eminent (when used as the last member of a compound); *f* (-*ī*) the egg-plant (Solanum Jacquini) 737

व्योमन् (व्ये+मनिन् ४ - १५०)
n. the sky 646

व्रतति (वृत्+अतिः ४ - ५९ c)
f. a creeper 543

व्राजि (व्रज्+इञ् ४ - १२४)
f. a whirl wind 622

श

शंस्तृ (शंस्+तृन् २ - ९४)
mfn. one who praises 296

शकट (शक्+अटन् ४ - ८१)
mn. a cart 555

शकल (शक्लृ+कलः १ - १११)
m. skin, bark; a piece; a kind of dye; bark-garment 118

शकुन (शक्+उनः ३ - ४९)
m. a bird; a particular bird (vulture or kite); *n.* an auspicious omen 374-5

शतद्रु (शत+द्रु+कुः १ - ३६)
f. the Ganges; the Sutlej river 33

शतेर (शद्+एरक् १ - ६१)
m. an enemy 68

शत्रि (शद्+त्रिप् ४ - ६७)
n. the cloud; an elephant; Jiṣṇu (?) (Viṣṇu according to Perusūri); name of a royal sage 547

शत्रु (शद्+कुन् ४ - १०३)
m. the enemy 581

शद्रि (शद्+क्रिन् ४ - ६५)
f. candied sugar 544

शपथ (शप्+अथः ३ - ११३)
m. an oath 440

शबर (३ - १३१ c)
m. one of the barbarian tribes 462

शबल (शप्+कलः १ - १०७)
m. a variegated colour 100

शब्द (शप्+दन् ४ - ९७)
m. a sound 575

शमठ (शम्+अठः १ - १०२ c)
m. tranquillity, quiet 98

शमल (शम्+कलः १ - १११)
n. sin; excrement 118

शमीक (शम्+कीकन् ४ - २५)
m. name of sage 510

शम्ब (शम्+बन् ४ - ९४)
m. the iron head of a pestle; thunderbolt. *mfn.* happy, fortunate 571-2

शम्बल (शम्+कलः १ - १०८ c) same as सम्बल 106

शम्बुक (शम्+उक ४ - ४१ c) same as शम्बूक

शम्बूक (शम्+ऊक ४ - ४१ c)
m. the edge of the frontal protuberence of an elephant; name of a Śūdra sage; a kind of animal (Ghoṅgha) 523

शर्करीक (शॄ+ईकन् ४ - १९)

mfn. killing 502

शर्मन् (शॄ+मनिन् ४ - १४४)

n. happiness 640

शर्व (शॄ+वः १ - १५५)

m. Śiva 181

शर्वरी (शॄ+ष्वरच् २ - १२३)

f. night; woman 316

शलभ (शल्+अभच् ३ - १२२)

m. a moth 451

शलाका (शल्+आकः ४ - १४ c)

f. a spear, javelin; thorny shrub Vanguieria Spinosa; the Śārīkā bird; a porcupine; needle; pencil for applying collyrium 497-8

शल्क (शल्+कन् ३ - ४३)

n. bit, a piece; the bark of a tree; unpleasant word; the skin of a fish 369

शल्य (शल्+यः ४ - १०७)

mn. poison; a spear, javalin; arrow; splinter; *m.* a porcupine; the tree Vanguieria Spinosa 591

शवस् (श्वि+असुन् ४ - १९२)

m. the corpse; strength 686

शवसान (शु+ असानच् २ - ८६)

m. a road; *mfn.* one who goes, traveller (Vedic) 290

शष्प (शस्+पः ३ - २८)

n. tender grass; *m.* loss of consciousness 347

शस्त्र (शस्+ष्ट्रः ४ - १६३)

n. iron; an arrow; *f.* (-*ī*) a dagger 660

शाक (शो+कन् ३ - ४३ c)

m. name of a Dvīpa (or division of the world); strength; a particular tree (Teak); *f.* (-*ā*) Terminalia Chebula 370-71

शाद (शा+दः ४ - ९७)

m. mud; young grass 575

शारङ्ग (शॄ+अगण् १ - १२६)

m. a kind of bird 145

शारि (शॄ+इञ् ४ - १२७)

m. a kind of die used in gambling; *f.* a kind of bird (Maina); an elephant's armour for fighting; व्यवहारान्तर(?) 627

शार्ङ्ग (शॄ+गण् १ - १२६)

m. a kind of bird 145

शार्दूल (शॄ+ऊलच् ४ - ९०)

m. name of a Rākṣasa; tiger; a kind of animal; any eminent person (when used at the end of a compound) 567-8

शाल (शो+कालन् १ - ११७ c)

m. a kind of fish; *f.* a large branch of a tree; a house; part of a house 136

शालभञ्जिका (शाल+भञ्ज्+कुन् २ - ३३)

f. a kind of game; a doll or puppet made of cloth (according to others it is a doll or statue made of wood) 245

शाली (शॄ+इञ् ४ - १२७) see शारि

m. grain such as rice; the civet-cat 628

शालु (शॄ+ञुण् १ - ५ c)

m. a kind of astringent substance 7

शालूक (शल्+ऊकण् ४ - ४२)

n. the root of any water-lily; a kind of esculant root 525

शालूर (शाल्+ऊरः ४ - ९०)

m. a frog 565

शास्ति (शास्+तिः ४ - १७९ c)

f. punishment by the king 674

शास्तृ (शास्+तृन् २ - ९४)

m. the Buddha; *mfn.* a teacher; a ruler 296-97

शास्त्र (शास्+ष्ट्रन् ४ - १५८)

n. Vedas; the Smṛtis; Purāṇas; the six systems of philosophy (Mīmāṁsā, Vedānta, Sāṅkhya, Yoga; Nyāya and Vaiśeṣika) 653

शिक्य (शंस्+कुट् ५ - १६)

n. a kind of loop made of rope in which articles are suspended 709

शिखा (शी+खः ५ - २४)

f. a branch; peacock's crest; the plant Jussiaca Repens; top, summit; tuft of hair on the crown of the head; hoof; flame; tip of the foot 712-13

शिग्रु (शी+रुः ४ - १०२)
n. the Morunga tree (red variety) 580

शिङ्घाण (३ - ८३ C)
n. the mucus of the nose; a glass vessel; the rust of iron; m. foam 411

शिङ्घाणक (शिङ्घ्+आणक ३ - ८३)
m. phlegm 411

शिति (शत्+इन् ४ - १२१)
m. the *Bhūrja* tree (a kind of birch tree) *mfn.* black; white 619

शिथिल (श्रथ्+किरच् १ - ५४)
mfn. loose 59

शिनि (शी+निः ४ - ५१ C)
m. the Kṣattriya 534

शिबिर (शी+किरच् १ - ५४ C)
n. a camp 60

शिरस् (श्रि+असुन् ४ - १९३)
n. the head 687

शिरि (शॄ+इः ४ - १४२)
m. moth; *mfn.* killing 637

शिरीष (शॄ+ईषन् ४ - २७)
m. a kind of tree (Acacia Sirissa) 511

शिल्प (शील्+पः ३ - २८)
n. skill 347

शिव (शी+वन् १ - १५३)
n. *Mokṣa*, happiness; good fortune; water; m. Śiva; Veda; one of the Yogas; a wedge; the *vāluka* plant; bdellium (*guggulu*); the *Puṇḍarīka* tree; f. *jhāṭāmalā* plant; the yellow myrobalam; Goddess Gaurī; a female jackal; the *S'amī* tree 176-77

शिशिर (शश्+किरच् १ - ५४)
m. frost, dew; *mn.* a particular season (the cool season comprising the months of Magha and Phalguna); *mfn.* cold, frigid 58

शिशु (शी+उः १ - २१)
m. a boy 21

शिश्विदान (श्वित्+आनच् २ - ९३)
mfn. wicked; innocent 296

शुनक (शुन्+कुन् २ - ३३)

m. a dog 244

शुन्ध्यु (शुन्ध्+युच् ३ - २०)

m. Agni (fire) 342

शुभ्र (शुभ्+रक् २ - १३)

n. the sky; *mfn.* shining; bright 215

शुभ्रि (शुभ्+क्रिन् ४ - ६५)

m. Brahman 545

शुल्ब (शुच्+बन् ४ - ९५)

n. copper; sacrificial act; conduct; vicinity of water 572

शुषिर (शुष्+किरच् १ - ५२)

n. a hole; a wind instrument like the flute; *m.* a mouse. *f.* the Nalī plant (having a fragrant bark) *mfn.* hollow, perforated; dry 56-57

शुषिल (शुष्+इलच् १ - ५७)

m. the wind, the air 65

शुष्क (शुष्+कक् ३ - ४१)

mfn. dry 362

शुष्ण (शुष्+नः ३ - १२)

m. sun; fire 336

शुष्म (शुष्+मन् १ - १४३)

n. valour; strength; *m.* the fire; air, wind 162-63

शुष्मन् (शुष्+णि dropped २ - २३)

m. fire 220

शूद्र (शुच्+रक् २ - १९)

m. a man of the fourth caste 218

शूर (शु+क्रन् २ - २६)

m. name of a Yādava; good soldier; sun 225

शूर्प (शूर्+पः ३ - २६)

m. winnowing basket 346

शूलधर (शूल+धृ+णि dropped २ - २३)

m. Śiva 220

शृङ्ग (शृ+गन् १ - १२५)

m. the *jīvaka* plant; *f.* the Atis tree; gold; a variety of fish; the *ṛṣabha* plant *n.* power, dignity; the summit of a mountain; a mark; a water syringe; a horn; eminence 144-45

श्यामाक (श्यै+आकः ४ - १५ C)

m. a kind of cultivated millet 500

श्येत (श्या+इतन् ३ - ९३)

mfn. white 425

श्येन (श्या+इनच् २ - ४७)

mfn. white; *m.* a kind of bird (falcon) 254

श्रवण (श्रु+युच् २ - ७९ C)

m. name of a lunar mansion 281

श्रवाय्य (श्रु+आय्यः ३ - ९६)

m. the animal to be sacrificed; *mfn.* praiseworthy 428

श्रिकु see श्लिकु **32**

श्री (श्रि+क्विप् २ - ५८)

f. the *Sarala* tree; goddess of fortune; goddess of learning; intelligence; the three *Puruṣārthas* Dharma, Artha and Kāma; wealth; prosperity; beauty; instruments of dressing; dressing; make up; manner 265-66

श्रेणि (श्रि+निः ४ - ५१)

mf. a line, row; a company of artisans following the same business 532

श्रोण (श्रु+नः ३ - ६ C)

mfn. lame 328

श्रोणि (श्रु+निः ४ ५१)

mf. the hip 533

श्रोत्र (श्रु+त्रन् ४ - १६७)

n. the ear 665

श्लक्ष्ण (श्लिष्+क्स्नः ३ - १९)

mfn. smooth; 342

श्लिकु (श्लिष्+ कुः १ - ३३)

m. servant; one who has attempted; astrology 32

श्लेष्मन् (श्लिष्+मनिन् ४ - १४४)

m. phlegm 641

श्वन् (श्वि+कनिन् १ - १५८)

m. a dog 184

श्वयीचि (श्वि+ईचिः ४ - ७१)

m. a kind of illness (swelling) 549

सत्र (सद्+त्रः ४ - १६६)
n. a sacrifice; munificence at all times; a forest; clothes; fraud 663

सदस् (सद्+असुन् ४ - १८८)
fn. an assembly 680

सधिस् (सह्+इसिन् २ - ११४)
m. a bull 311

सनि (सन्+इः ४ - १३९)
m. a gift; asking for instruction; devotion 635

सन्ध्या (सं+धा+यक् ४ - १११)
f. evening; name of a particular river; meditation; boundary; promise; joining; the period between two Yugas; a kind of flower 599

सप्त (सप्+कनिन् १ - १५६ c)
seven 184

समया (सं+इ+आः ४ - १७४)
ind. near 670

समर (३ - १३१ c)
m. a fight 463

समस्या (सं+अस्+यः ४ - १०९ c)
f. part of a stanza given to another to be completed 595

समिथ (सं+इ+थक् २ - ११)
m. an assembly; five; *n.* fight 201

समीच (सं+ई+चट् ४ - ९२)
m. the ocean; *f.* (-ī) a doe 570

संपद्वर (सं+पद्+ष्वरच् ३ - १ c)
m. a king 321

संपाति (सं+पा+ अतिः ५ - ५ c)
m. name of a king of birds 705

सम्बल (सम्ब्+कलः १ - १०८ c)
mn. a race, family; provisions for a journey; envy, jealousy 106

सरक (सृ+वुन् ५ - ३५)
mn. drinking vessel; drinking of spirituous liquor; spirituous liquor distilled from sugar; *n.* sky 719-20

सरट् (सृ+अटिः १ - १३३)
f. a lizard; wind, air; a cloud; a bee 151

सर्षप (सृ+अपः ३ - १४१)

m. mustard; white mustard 474

सलिल (सल्+इलच् १ - ५५)

n. water 60

सवन (सु+युच् २ - ७५)

n. sacrifice; bathing; the act of pressing out the Soma juice; *m.* moon 274

सवीमन् (सू+ईमनिन् ४ - १४७) according to *Daśapādī* reading.

m. birth 644

सव्य (सू+यः ४ - १०९)

mfn. left; right; opposite, reverse 595

सव्येष्ठ (सव्य+स्था+ऋ २ - १०२)

m. charioteer (*Vedic*) 303

सस्य (सस्+य ४ - १०९)

n. merit, virtue; fruit 594

सहस् (सह्+असुन् ४ - १८८)

n. strength; light; *m.* the cool *Hemanta* season; the Margaśirṣa month 682

सहसान (सह्+असानच् २ - ८७)

m. peacock; sacrifice; *mfn.* patient 292

सहार (सह्+आरन् ३ - १३९)

m. a variety of mango tree 473

सहुरि (सह्+उरिन् २ - ७३)

mfn. forbearing; *m.* sun; *f.* earth 273

सहोर (सह्+ओरन् १ - ६६)

m. a pious man 72

साकं (सो+कन् ३ - ४३ ०)

ind. together 371

सादि (सद्+इञ् ४ - १२४)

m. a charioteer 623

साधन्त (साध्+झच् ३ - १२८)

m. a religious mendicant 458

साधु (साध्+उण् १ - १)

mf. virtuous person 2

सिम (सि+मन् १ - १४३)
mfn. all 162

सिरा (सि+रक् २ - १३ c)
f. nerve 215

सीता (सि+क्तः ३ - ९० c)
f. the track of the ploughshare; name of Rāma's wife; the divine Ganges 423

सीमन् (सि+मनिन् ४ - १५०)
f. boundary, limit 646

सीमा same as सीमन्

सीमिक (स्यम्+किकन् २ - ४४)
m. a kind of tree 252

सीर (सि+कन् २ - २६)
m. plough; sun 225

सुत्रामन् (सु+त्रा+मनिन् ४ - १४४)
m. Indra 641

सुधर्मन् (सु+धृ+मनिः ४ - १५१)
m. a Kṣattriya 648

सुपयस् (सु+पा-+असिः ४ - २२२)
mfn. one who drinks well 697

सुप्रतीक (सु+प्र+इ+कीकन् ४ - २५)
m. name of the elephant of the south east quarter 510

सुर (सु+कन् २ - २५)
m. a god; *f.* spirituous liquor; a drinking vessel 223

सुवन (सू+क्युन् २ - ८१)
m. the sun 282

सुविदत्र (सु+विद्+कत्रन् ३ - १०८)
n. household 434

सुशर्मन् (सु+शृ+मनिः ४ - १५१)
m. name of a king 648

सुष्ठु (सु+स्था+कुः १ - २६)
ind. well 26

सुस्रोतस् (सु+स्रु+असिः ४ - २२२)
mfn. flowing well 697

सृणीका (सृ+ईकन् ४ - २३)
f. saliva 507

सृत्वन् (सृ+क्वनिप् ४ - ११३)
m. Brahman 604

सृदर (सृ+दृ+अल् ५ - ४१)
m. a snake 725

सृदाकु (सृ+काकुः ३ - ७८)
m. the wind, air; an animal; a river; thunderbolt; fire; a camaleon 406-7

सृप्र (सृप् +रक् २ - १३)
m. the moon 207

सेतु (सि+तुन् १ - ७०)
m. a bridge; tapia (a plant) 75

सेना (सि+नः ३ - १०)
f. army 333

सोम (सु+मन् १ - १३९)
m. the moon; a monkey; Kubera (the lord of wealth); a particular class of *Pitṛs*; air, wind; one of the eight *Vasus*; the camphor; water; the *soma* plant 153-54

सोमन् (सू+मनिन् ४ - १५० c)
m. a requisite for sacrifice; the moon 647

सोमपीथ (सोम+पा+थक् २ - ९ c)
m. drinking of Soma 200

स्कन्धस् (स्कन्द्+असुन् ४ - २०६)
n. the shoulder 690

स्तनयित्नु (स्तन+इत्नुच् ३ - २९)
m. cloud; thunder; disease; animal 350

स्तबक (स्था+अवक ४ - ९६)
m. a bunch of flowers 574

स्तम्ब (स्था+अम्बच् ४ - ९६)
m. a bush; a shrub 574

स्तरिमन् (स्तृ+इमनिच् ४ - १४७)
m. a bed 644

स्तरी (स्तृ+ईः ३ - १५८)
f. smoke; cloud 483

स्थूणा (स्था+नः ३ - १५)

f. pillar of the house; a statue 339

स्थूर (स्था+ऊरन् ५ - ४)

mfn. firm; *m.* man 704

स्नायु (स्ना+उण् १ - १ c)

f: a tendon, a muscle 3

स्नावन् (स्ना+वनिप् ४ - ११२)

mfn. aesthetic 600

स्नुषा (स्नु+सः ३ - ६६)

f. son's wife 397

स्नेहन् (स्निह्+कनिन् १ - १५८)

m. a friend; the moon 185

स्नेहु (स्निह्+उः १ - ११)

m. illness 14

स्पृहयाय्य (स्पृह्+आय्यः ३ - ९६)

mfn. desirous 428

स्फार (स्फाय्+रक् २ - १३)

m. much, abundance; a bubble in a water pot etc, *mfn.* abundant; profuse 204

स्फिर (स्फाय्+किरच् १ - ५४)

mfn. abundant 59

स्यन्दन (स्यन्द्+युच् २ - ७९ c)

n. flowing; water: *m.* the *tinis'a* tree (Dalbergia Ougeinensis); *mn.* a chariot 277

स्यामिक same as स्यमीक 878

स्यमीक (स्यम् +कन् ३ - ४६)

m. anthill; a kind of tree; *f.* the indigo plant 373

स्यून (सिव्+नः ३ - ९)

m. the sun 331

स्यूम (सिव्+मन् १ - १४३)

m. a ray of light; a thread 162

स्योन (सिव्+नः ३ - ६ c)

m. the sun; a ray of light 328

स्रुक् (स्रु+चिक् २ - ६३)

f. a kind vessel used in sacrifice (large wooden ladle) 269

स्रुव (स्रु+कः २-६२)
m. a kind of ladle for taking liquids 269

स्रू (स्रु+क्विप् २-५८)
f. a sacrificial ladle 266

स्रोतस् (स्रु+असुन् ४-२०१)
n. a current of water; an organ of sense 689

स्वधा (स्वद्+आ ४-१७४ c)
f. food offered to the *Pitṛs* 670

स्वप्न (स्वप्+नः ३-१०)
m. sleep; dream; seeing (vision) 335

स्वरु (स्वृ+उः १-११)
m. a thunderbolt; the moon 14

स्वसृ (सु+अस्+ऋन् २-९७)
f. sister 301

स्वस्ति (सु+अस्+तिः ४-१८०)
ind. happiness 674

स्वादु (स्वद्+उण् १-१)
mfn. sweet, palatable 2

ह

हंस (हन्+सः ३-६२)
m. the swan; a king who is not ambitious or greedy; Viṣṇu, sun; the Supreme Spirit; envy, malice; a kind of Yoga; a kind of Mantra; one of the vital airs of the body; a kind of horse 391-92

हंसिका (हन्+सिकन् ४-१५३)
f. a female goose 650

हत्नु (हन्+क्त्नुः ३-३०)
m. disease; weapon; killer 352

हथ (हन्+क्थन् २-२)
mfn. dejected, sorrowful 189

हनु (हन्+उः १-११)
mf. the jaw; a kind of perfume; beginning of a dance; *f.* a disease 15-16

हनु (हन्+क्नु: ३ - ३० c)

m. chin 353

हनूष (हन्+ऊषन् ४ - ७३)

m. a Rākṣasa 550

हन्तृ (हन्+तृच् २ - ९५)

m. a thief 299

हरि (हृ+इन् ४ - ११८)

m. moon; sun; wind; horse; parrot; frog; Yama; a serpent; monkey lion; Śiva; Brahman; a ray of light; Indra: name of a particular world; *mfn.* yellow; green (the most important meaning—'Viṣṇu'—is omitted in this list) 611-12

हरिण (हृ+इनच् २ - ४७)

m. a deer; *f.* (-ī) green colour; one of the four kinds of beautiful women; a kind of metre ; a golden image; *mfn.* clear 255-56

हरित् (हृ+इति: १ - ९९)

mn. grass; *f.* a region, a quarter; *m.* a horse; a particular colour (pale yellow) 95

हरित (हृ+इतन् ३ - ९३)

f. the *dūrvā* grass; *mfn.* green 424-5

हरिद्रु (हरि+द्रु+कु: १ - ३५)

m. a tree; *dāru haridra* (turmeric) 3?

हरिमन् (हृ+इमनिच् ४ - १४७)

m. time 643

हरीमन् (हृ+ईमनिच् ४ - १४७ c) same as हरिमन्

हरेणु (हृ+एणु: २ - १)

f. a kind of perfume; *m.* the Pisum Arvense plant; *f.* name of a particular drug; a virtuous and respectable woman 189

हर्तृ (हृ+तृच् २ ९५)

m. a thief; Śiva 298

हर्यत (हर्य+अतच् ३ · ११०)

m the wind; *mfn*: one who deserves to be desired by all; a horse 438

हर्षयित्नु (हृष्+इत्नुच् ३ - २९)

n. gold; *m.* the sun 350-51

हर्षुल (हृष्+उलच् १ - ९८)

m. a lover; a deer 94

हृषीक (हृष्+ईकन् ४ - १७)

n. an organ of sense 501

हृषु (हृष्+कुः १ - २४)

m. the sun; the fire; Rāhu; the Saturn 24

हेतु (हि+तुः १ - ७३)

m. a cause 81

हेमन् (हि+मनिन् ४ - १४४)

n. gold 641

हेमन्त (हन्+झच् ३ - १२९)

m. the winter season 459

हेलि (हिल्+इन् ४ - ११७)

m. sun 608

होतृ (हु+तृच् २ - ९६)

m. one of the priests in the sacrifice 300

होत्व (हु+त्वण् ४ - १०५)

m. one who performs a sacrifice 585

होत्र (हु+त्रन् ४ - १६७)

n. oblation with fire; *f.* (-*ā*) the officiating priest in a sacrifice 663

होम (हु+मन् १ - १३९)

m. an oblation, offering 154

होमन् (हु+मनिन् ४ - १५० c)

n. sacrifice 647

होमिन् (हु+मिन् ३ - ८४)

m. sacrificer, priest 412

ह्रस्व (ह्रस्+वन् १ - १५३ c)

mfn. dwarfish, short; low 178

ह्रीका (ह्री+कन् ३ - ४८)

f. shame 374

ह्रीकु (ह्री+कुक् ३ - ८५)

mfn. shy 413

ह्लीका (ह्री+कन् ३ - ४८)

f. shame 374

ह्लीकु (ह्री+कुक् ३ - ८५)

mfn. shy 413

—: * :—

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Page	Lines	
iii	7 & 14	*read* New Catalogus Catalogorum, I
„	26	*after* सरस्वती *add* पूज्यपादशिष्यभगवन्महादेवानन्दसरस्वती
v		footnote *read* Aufrecht....Catalogus Catalogorum
vii	10	*for* repetion *read* repetition
„	12	*read* Sāyaṇa's Bhāṣya
x	35	*for* Kāraṇāntara „ Karaṇāntara
xiv	18	*after* lexicons *delete* the number 1
„	32	note 2. This line does occur in *Medinī*. See also Bhānuji's commentary under *sita* in Amara.
1	10	„ स्याद् *omit* Comma
3	17	*read* हृषे: किञ्च
8	11	„ केशेऽचले *for* केशे चले
63	16	सुरूपे नाशने seems to be the correct reading. In the index on page 124, line 28, *for* 'the natural form' *read* 'a beautiful form'
105	1	*for* तृतीय: *read* चतुर्थ:
	8	„ शकटेन्न „ शकटेऽन्न
121	24	„ knowlede „ knowledge
121	24	The meaning व्यवहार given to the word अक्ष stands for 'accounts' (आयव्ययादिन्याय-Mahendra): The meaning 'law suit' given in MW. etc. is by a secondary extension of this sense. Cf. the term अक्षपटल used in Kauṭilya's *Arthaśāstra*.
	28	„ kārsa „ karṣa
122	6	„ कस्न: „ क्स्न:
124	7	„ अग : „ अद्र

124 20 अनस् for 'kitchen' is not very well known. Ujj. gives it. Cf. the tern महानस commonly used for the 'kitchen'. (महच्च तदनश्च महानसम् ।); the suffix टच् is added at the end of the Tatpuruṣa comound by the rule 'अनोऽश्माय....' (Pāṇini 5-4-94).

127 20 *add* a semicolon *after* 'dawn'

128 12 गीतमातृका seems to be the correct reading. P. K. Acharya ('Mānasāra') does not give the term अलति among the technical terms of architecture. Perhaps it is a corrupt form of आलपि. Apte's Dictionary says that it is the note at the beginning of a song, in which case the reading गृहमातृका may be due to a corruption of ग्रह-मातृका, *Graha* being the technical name of the starting note in music.

141 20 *read* bulbous

" 24 " स्कन्द् + उः

144 28 " impenetrable

151 4 " new moon day

20 " Pleiades

154 23 " mischievous

154 2 In most lexicons नियुक्त is given as one of the meanings of क्षत्तृ; though नियोग has a technical meaning, here by नियुक्त is probably meant only a servant or attendant.

219 *for* the word रमति Ms. B. *adds* the meanings 'heaven' & 'lover'

Two more words, शमथ (tranquillity; minister) and दमथ (self-restraint; punishment) are given on page 67 n. 1.

—:*:—